

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

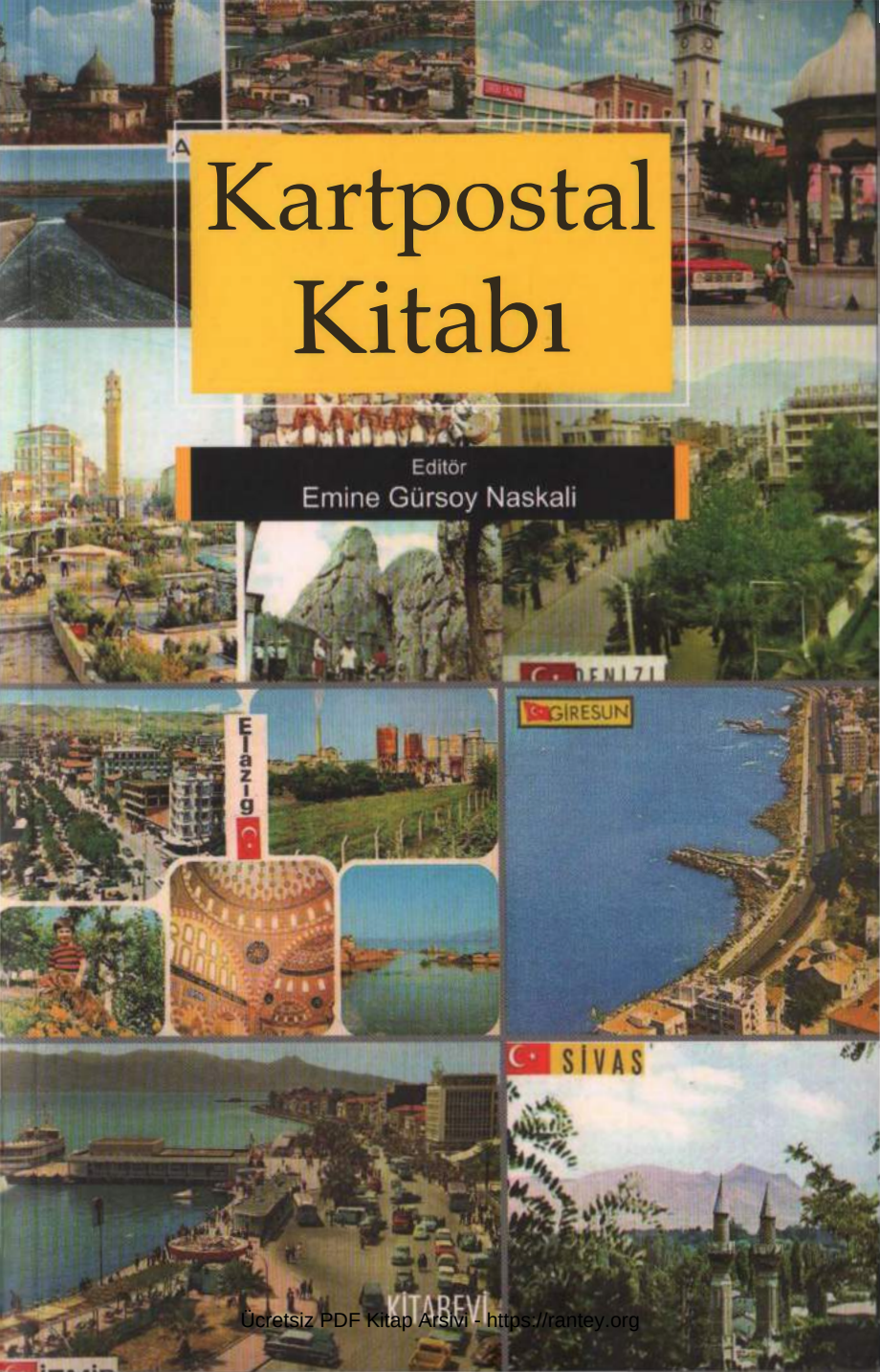
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kartpostal Kitabı

Editör
Emine Gürsoy Naskali

KİTABEVİ • 684

Kartpostal Kitabı

Editör

Emine Gürsoy Naskali

Kapak Tasarım

Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Hülya Aşkın

Baskı - Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No:8

Topkapı - İstanbul

Sertifika No: 12107

1. Baskı 1100 Adet

İstanbul, 2018

ISBN 978-605-9506-50-2

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16450

Online Satış

www.kitabeviyayinlari.com

© Bütün yayın hakları “KİTABEVİ Yayınları”na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KİTABEVİ

Yerebatan Caddesi. No: 33/6 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 • Faks:(0212) 527 11 16

Kartpostal Kitabı

Editör

EMİNE GÜRSOY NASKALI

KITABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Giriş • 1

Sevda Kartpostallarının Teni ve Tınısı

Pelin Aytemiz • 3

1960'ların En Çok Satan Kartpostalı

Emine Gürsoy Naskali • 29

Günlük Yaşamdan Savaş Sahnelerine Kartpostallar

Ü. Gülsüm Polat • 33

Osmanlı-Türk Savaş Kartpostalları Üzerine

Oğuz Karakartal • 109

Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kartpostalları

Atom Damalı • 129

Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa
Kartpostalları

Nejat Akar • 175

Yolunu Macaristan'a Bulan İki Eski Türk Kartpostalı ve
Özel Bir Koleksiyon

Géza Dávid • 181

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İzmir ve İlçelerinin Kartpostalları
Necat Çetin • 223

**Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaasında Basılan
Propaganda Kartpostalları**
A. Merthan Dünder • 245

Kartpostallarda Saraybosna'nın Üretken Kadınları
Raşit Koçak • 291

Cumhuriyet Nafia Sergisi, 10 Nisan 1944
Nejat Akar • 325

Birinci Dünya Savaşından Bir Kartpostal: "Hala Yaşıyorum"
Nejat Akar • 329

İstanbul Kartpostallarının Yurtdışı Sergisi
Reha Keskin-tepe • 333

Otuzlu Yıllarda Yöresel Kartpostallar
Nejat Akar • 345

Bir Kartpostalda Yavuz'un Zonguldak Ziyareti
Nejat Akar • 351

Giriş

Kartpostallar dar bir alana sığdırılmış görsel belgelerdir. Az şeyle çok şey anlatırlar. İlettikleri mesaj kolay algılanabilir bir özetir. Gezip görülecek yerleri resmeden kartpostallar gönderildiği kimseleri de bu gezinin anılarına ortak eder. “Sen de burada olsaydın” veya da “bak ben neler gördüm” derler. Kartpostallar duygu yüklüdür, seni düşünüyorum, seni seviyorum anlamını taşırlar. Veya toplumu bir dava etrafında toplanmaya, taraf olmaya, destek vermeye davet ederler. Savaş dönemi propaganda kartpostalları, faaliyet duyurusu kartpostalları, yardım edin çağırısı yapan kartpostallar, kimliğimizin önder şahsiyetlerini ve mekanlarını tasvir eden kartpostallar bu türdendir. Kartpostallar zamanın seyrine kayıt düşen nesnelerdir.

Kartpostal Kitabı, Celal Bayar Vakfı’nın bir kültür faaliyeti olarak hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali

Sevda Kartpostallarının Teni ve Tınısı

Pelin Aytemiz*

Mektup ve kartpostallar bir iletişim formu olmaktan öte, aynı zamanda hisleri taşıyan, iz bırakan, sır tutan ve kişileri birbirine yaklaştıran anı yüklü belgelerdir. 1869 yılındaki icadından itibaren (Farfan, 2012:1) duyguların kelimelerle işlendiği kartpostallar, hem kişisel hem de toplumsal tarihe, olaylara ve şahıslara şahitlik eder. Toplumumuzda, ithaf, hitap, başlangıç ve sonuç cümlelerinin yanı sıra kartpostalı gönderenin sosyo-ekonomik özellikleri ve mektubu alanın kim olduğu ile bağlantılı olarak farklılaşan kullanımları ve türleri vardır. Türkiye’de kalıp ifadelerin olduğu incelikle dokunmuş bir mektup ve kartpostalla haberleşme geleneğinden ve buna eşlik eden bir görsel birimden söz edebiliriz. Bu geleneğin bir parçası olarak sevgiliden aşığa sözlü olarak iletilen habere “yazılmamış ferman” denirdi. Eğer gelen haberler sevindirici ise “şekerli hurma” adını almaktaydı. Halk dilinde ve aşık edebiyatında, mektup, “gam yükü, gönül dili, çile bohçası, nâme gibi isimlerle yollanırdı (Cirit, Sema 2012). Bu yazı ise “ucu yanık mektup” olarak (Genç, Köksal, 2007:148) tanımlanan, hasrete ranık olan iletimleri derlemektedir. Kartpostal ile taşınan duyguların, kurulan görsele ve eklenen yazıya yansıma biçimlerine odaklanmaktadır.

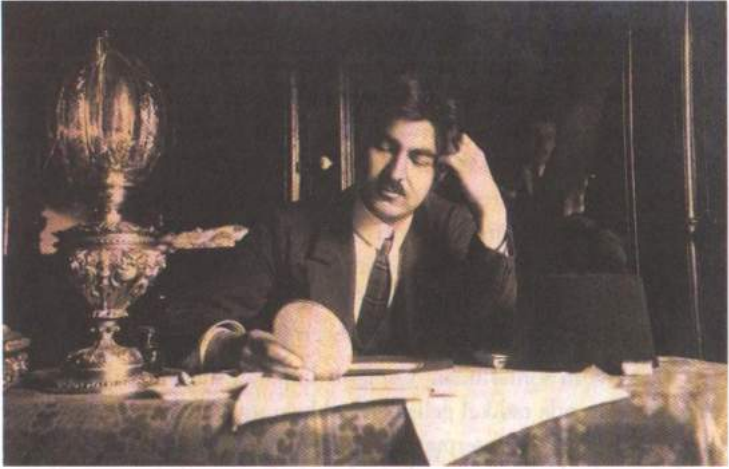
* Doç. Dr. Pelin Aytemiz, Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, TV ve Sinema Bölümü, Ankara

En mahrem ve samimane hallere şahit olduğumuz bu haberleşme türünde ‘sevda kartpostallarının’ yeri, hasret duyulana ulaşmanın yollarını kelimelerden öteye götürme arzusu içinde kurulduğundan dolayı ayrıdır.

Fotoğrafın arkasına karalanan bir kaç cümlemin, fotoğrafın hatırlatma özelliğine başka bir boyut kattığı ve belki de imgeyi daha da kişisel bir okumaya açtığı söylenebilir. Geoffrey Batchen (2004:46) fotoğrafa eklenen el yazısının, yazarın sesi yerine geçerek, hali hazırda dahil olan dokunma ve görme duyularına işitmeyi de eklediğini gözlemlemiştir. Peki ya kokunun fotoğraftaki yeri nedir? İmge ile özlenen kişiye sevgilinin sesi ve kokusu taşınabilir mi? Görüntü, koku ve tının bellek ile ilişkisine yer veren ve eleştirel fotoğraf kuramından beslenen bu yazı, arşiv çalışması ile görsel kültürümüzde kartpostallar konusundaki birikime katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Koku duygusunun vurgulandığı bazı fotoğraf arkası manilerine rastlamak mümkündür. Örneğin buluntu imgelerden bir tanesinin arkasında şöyle yazar: “Bahçenizde bir gül olsam / Yazın açsam kışın solsam / Gelir beni yoklar mısınız? / Ara sıra koklar mısınız?” Bu maniden yola çıkan bu araştırma, Türkiye’de 1900’lü yıllardan itibaren popüler olmuş, genellikle çiçeklerin mendillerin eksik olmadığı ve romantik bir sahneyi tasvir eden ‘sevda kartpostalları’ türünden ilham almaktadır. Elle renklendirilmiş siyah beyaz fotoğraflara özlem dolu kelimelerin eşlik ettiği, gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olan bu kartpostal türünün peşinden giden araştırma, Türkiye’deki antika pazarlarından ve Türkiye’nin birçok şehrinden sahaf ve koleksiyonerin ürünlerini sattığı büyük bir buluntu imge arşivine sahip web tabanlı ‘www.gittigidiyor.com’ sitesinden toplanan, yazılı sevda kartpostallarının ve bu türün uyarlaması olarak görülebilecek ikonografilerde çekilmiş amatör ve stüdyo fotoğrafların kurdukları sahneleri anlamlandırmaya çalışmaktadır. Kültürümüzde belli bir dönem kişisel arası iletişimin önemli bir parçası olmuş mektuplu fotoğrafları, sevda konusu özelinde inceleyerek, iki boyutlu imgelere koku ve sesi çağrıştırmak üzere hangi öğelerin eklendiğine ve bunların anıların hatırlanmasına nasıl yol açtığına bakalım.

Sevgiliyi Hatırlarken: Bellekteki Sevgili, Unutmadım Seni

Figür 1. Çerçevesi bir fotoğrafa bakarak verilen melankolik poz.
Hatırlamanın ikonografisini örnekleyen bir buluntu imge
(Yazarın koleksiyonundan).

Özlem ve hatıra objeleri olan fotoğraflar, dijital teknolojinin getirdikleri ile birlikte nesne olarak mekanlarda yer tutma özelliklerini hızla kaybetmekte. Günümüzde daha çok bilgisayar ortamında iki boyutlu olarak deneyimlenen fotoğraflar, zamanında mektup kağıtları arasına sıkıştırılarak ya da kartpostal halinde gönderilmekte, imgede poz verenin sesi olup bazen manilerle, bazen bir ithafla, bazense bir iki satır ile arzularını, korkularını ve hayallerini ifade etmekteydi. Fotoğraf eşliğinde haberleşme pratiğinin fotoğrafın icadı kadar eski olduğu¹ ve ilk olarak Osmanlı hanedan üyeleri ve üst sınıf tarafından 1900'le-

¹ Osmanlı döneminde ilk kartpostal editörü olan Max Fruchtermann ilk kez 1895 yılında İstanbul yaşantısını yansıtan kartpostallar bastırması ve Yüksek Kaldırım'daki dükkanında pazarlamıştır. Daha sonra kendi matbaasını kurmuş, eski adı ile Cadde-i Kebir olan İstiklal Caddesi'nde ikinci bir dükkan açmıştır. (Işık, Filiz 2008:6)

rin başında sınırlı sayıda talep gördüğünü söyleyebiliriz. O dönemde pahalı ve kolay üretilmeyen bir teknoloji olan fotoğraf, bir yadigar ya da bergüzar (hediye) olarak kabul edilmekte ve şefkat ve samimiyet göstergesi birer hediye olarak, özlem duyulan uzaktakine gönderilmekteydi. Fotoğrafa eklenen ithaf yazılarında; “hatıra-i meveddet” (aşk hatırası) “hatıra-i / yadigar-i uhuvvet” (kardeşlik-dostluk hatırası-yadigarı), “hatıra-i hürmet” (saygınlık hatırası), “nişane-i muhabbet” (muhabbet nişanesi / belirtisi), nişane-i ihtiramkarane (saygısal belirti), “nişane-i hürmet” (hürmet belirtisi) ve yadigar-ı mahsusam (yadigar niyetiyle) gibi kalıp ifadeler kullanılmaktaydı (Öztuncay, Bahattin: 2005). Bu kullanımlar kartpostala basılan ve hediye niyetine hatıra olarak yollanan fotoğraflara verilen değeri gösterir niteliktedir.

19. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı İmparatorluğu’nda iletişim ve teknoloji alanında radikal gelişmeler olduğu söylenemese de, kartpostal editörü Max Fruchtermann’ın *photochromolytographie* yöntemini uygulamaya başlaması sayesinde baskı tekniği önemli bir aşama kaydetmiştir (Işık, Filiz 2008:6). Fotoğraf stüdyolarının artması, çekim fiyatlarının düşmesi ve kartpostal baskı tekniğindeki gelişmeler sayesinde kartpostal basım evleri pahalı olan fotoğrafı ‘sıradan’ insanların kullanımına sunmuştur. Böylelikle fotoğrafın gerek zarfın içinde, gerekse kartpostal basımı halinde yollanması, ayrılıkları hafifleten bir uygulama halini alarak gündelik hayatın bir parçası olur. Dönemin tanınmış bazı edebiyatçıların mektuplarında fotoğrafın yer aldığını, mektuplarına konu olduğunu görmekteyiz. Hatta ‘fotoğraf şiiri’ adı altında ayrı bir türün gelişimini bu mektuplardan takip edebiliyoruz.² Bu tür yazışmalar hanedanın dışında fotoğrafın gündelik hayatta nasıl yer tuttuğu konusunda iyi birer kaynak oluşturmaktalar. Ünlü şairlerin fotoğraf arka-

² Tanzimat Dönemiyle birlikte gelişen Reformist edebiyatın öncüleri olan Namık Kemal (1840-1888), Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914) ve Abdullhak Hamit Tarhan (1852-1937) gibi yazarlar için fotoğraf önemli bir yer tutmaktaydı. Bu yazarlara ek olarak, “resmim için” başlığı ile fotoğraf arkası şiiri yazan bir çok önemli şaire de rastlamaktayız; Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Muallim Naci (1850-1893) Tevfik Fikret (1867-1915), Enis Behiç Koryürek (1891-1949) ve Mithat Cemal Kuntay (1885-1956) gibi. (Aydoğan, 2006:49; Özgül, 2007).

sı şiirlerini tartışan, Bedri Aydoğan (2006), “Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları” makalesinde Süleyman Nesib'in 1904 yılında Rıza Tevfik'e yazdığı mektuba yer verir. Fotoğrafçıyı bir ressam gibi gören Nesib mektubunda şu satırlara yer verir.

Mektubunla resmi bayramın birinci günü aldım ve seni ve Haluk'u görmüş kadar sevindim. Bu sevincimi hiç unutmayacağım. Ne olur kurban bayramında da sizden böyle bir yadigar alsam. [...] Haluk biraz zayıf çıkmış. Bu ressamın kusuru olacak. Üçümüzün de ne kadar sevindiğimizi görmeliydiniz; saatlerce kapıştık, durduk. Mediha'nın yeni bir resmi olsa ben de bilmukabele gönderecektim. Fakat yok. Yarın hava iyi olursa bizim makine ile tecrübe edeceğim. İyi bir resim çıkartabilirsem yollarım. (Aydoğan, 2006: 46).

Nesib'in cümleleri, mektupla fotoğraf yollamanın o dönemde ne kadar duygu yüklü bir eylem olduğunu, fotoğraf çekirtmenin hayli emek gerektirdiğini ve birbirinden uzak olanların kişisel iletişimde önemli bir rolü olduğunu gözler önüne sermektedir.³

Görsel kültürün ilk örneklerinden bu yana, kişilerin özünü yansıtan bir temsil peşinde olmuştur sanat. Özellikle sevilen kişinin yokluğu, bu özün yakalanıp yansıtılması üzerinde durulmuştur. Uzakta olan, özlemle beklenen sevgilinin anısını canlı tutmanın bir yolu olarak temsiline tutunmanın izlerini daha önceki dönemlere götürmek mümkündür. 17. yüzyılda Dibutades adındaki genç kadının, ayrılmak zorunda olduğu sevgilisinin duvara düşen gölgesini çizmesini konu alan ünlü bir söylence bulunur. Hikayede, genç kadın, ayrılmadan önceki son gecelerinde, sevgilisinin gölgesinin mum ışığı ile aydınlanan odanın duvarına düşmekte olduğunu görür. Dibutades yokluğunda sevgilisinin yerini tutması amacıyla duvardaki gölgesinin kontörlerini çizer (Warner,

³ Fotoğrafa verilen önem, saklama ve sunum biçimleri ve kişisel alanda kapladığı yere odaklanarak da takip edilebilir. Portre fotoğrafları ilk zamanlarda aile albümlerinde saklanırken, 1860'lardan sonra gündelik hayatın içinde yer tutan dekorasyon objeleri olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2006: 159). Yazarın daha önce doktora tezinde de tartıştığı gibi; Sevgili gittiğinde, Dibutades'in elinde, onu hatırlatacak iki boyutlu basit bir siluet çiziminden başka bir şey kalmaz. Gözünün önünden kaybolmadan, sevgilisinin imgesini yakalamaya çalışan Dibutades, aslında fotoğrafa yönelik çok önemli bir arzuya parmak basmaktadır: yok olanın hatırasına tutunma arzusunu. Bu basit çizimi Dibutades için anlamlı kılan iki şey olabilir. Birincisi bu gölge çiziminin, geçirdikleri son gecenin bir kanıtı olmasıdır. Tıpkı fotoğrafın yaptığı gibi, bu basit 'gölge çizimi' de kişinin o anki varlığına dair bir kanıt oluşturur (Aytemiz, 2013: 69-71). Roland Barthes'a (2000) göre, fotoğrafta kişinin fotoğraf makinesi önündeki varlığı yadsınamaz. Gölge çiziminde de benzer bir ilişki söz konusudur. Sevgilinin gölgesi, ancak mumun önünde durması ile mümkündür. Mekandan ayrılması, çizimin gölgesiz kalmasına neden olur. İkincisi ise, Dibutades'in duvara çizdiği formundaki boşlukları, her ne kadar taslak halinde olsa da, hafızasındakiler ile doldurabilecek olmasıdır. Bu bağlamda, sevgilinin fiziksel bedeninin yokluğu, temsiline ve onu dolduran anıların varlığı ile yok sayılmaktadır (Aytemiz, 2013: 69-71). John Berger (1980:54) benzer bir tartışmaya yol açarak fotoğrafın icadından önce fotoğrafın yerini neyin tuttuğunu sorar. Beklenen cevap genelde resim sanatı olur. Oysa Berger'e göre cevap 'bellektir'. Fotoğrafın şimdilerde üstlendiği görevin, daha önceki yansıma ile karşılandığını söyler. Bu bağlamda, bu aşk hikayesinden yola çıkarak, canlandırdığı anılar vasıtası ile, özleyen için sevginin temsiline kendi yerine geçtiğini söyleyebiliriz. Bu temsil edilen ve temsil arasındaki yakın ilişki sevgiliye yollanan sevda kartpostallarının ikonografilerini anlamlandırmamızda bize yol gösterebilir.

Tıpkı Dibutades gibi, ayrılık acısı çeken Osmanlı hanedanından Behiye Hanım 1913 yılında kendi fotoğrafı üzerine iliştiirdiği el yazısında, sevgilisini görebilme ve onun tarafından görülebilme arzusu içinde şöyle der:

Sizi her dem görebilmek dilerim ben lakin
Kabil [mümkün] olmaz bu saadet, o da Sizce ma'lum
Lütf edüp resmimi olsun koyunuz karşınıza
Olması bari hayalim bu şereften mahrum.

21 Eylül 329 (1913) Behiye, (Öztuncay, 2005: 41)

Behiye Hanım'ın portre fotoğrafını bu satırlar ile göndermesini, hatırlanma çığığı olarak okuyabiliriz. Berger'in belleğe yaptığı vurguyu hatırlayarak Behiye Hanım'ın sevgilisine yazdığı notta istediğinin hatırlanmak olduğunu da söyleyebiliriz. Bu anlamda bu yazı sevda kartpostallarında aslında 'hatırlamanın' bir ikonografisinin çizildiğini öne sürer ve hatırlamayı duyularla ilişkilendirir.

Sevgilinin hatırlanma isteğini yerine getirdiğini kanıtlamak istercesine, sevgilisini düşünürken poz veren melankolik erkek fotoğraflarına (bkz. Figür 1 ve Figür 2) ve temsili sevda kartpostallarına rastlamaktayız. Figür 2'de stüdyoda hazırlanmış dekor içerisinde elini şakağına koyarak poz veren bir adam görmektedir. Düşünmektedir sanki. Hatırlamakta ve belki de özlemekte... Dirseğini koyduğu kutunun içinde ne olduğunu merak eder fotoğrafın alıcısı. Kartpostal olarak bastırdığı fotoğrafının arkasına eklenen mektubu hislerini açık eder. Hatırlama anını temsil eden bu poz ve türevlerine buluntu imgelerde sıklıkla rastlanır. Sevda kartpostallarında ise bu melankolik aşıkların hayal ettikleri gözler önüne serilmekte ve hatırlanan sevgili poz veren ardında silik bir şekilde belirlemektedir (bkz. Figür 3 ve Figür 5).

Stüdyo fotoğrafçılarında üretilen buna benzer mizansenlerde, poz veren genelde elinde sevgilinin fotoğrafını tutar, bazılarında mektubu okur, bazen sevgilisini görmeyi dilercesine kendi yansımasına / yada sevgilisinin fotoğrafına bakar (Figür 1'de olduğu gibi). Türkiye'de bir dönem popüler olmuş Almanca baskılı 1. Dünya savaşı temalı sevda kart postallarında canlandırılan en tipik sahnelerden biri ise savaş alanında sevgiliden ayrı kalmış askerdir. Figür 2'deki kartpostalda asker sevgiliden gelen mektubu okur ve fotoğrafına bakarak hayallere dalar. Askerin hayalini canlandırırçasına bulutların üzerinde yolladığı mektubu okuyan sevgilinin imgesi belirir. Kartpostala Almanca olarak şu cümleler eşlik eder; "Her daim etrafımdasın. Biriciğimden uzak olsam bile, her daim görüntüsü etrafımda / Sessizce mektubunu çıkarıp onu içtenlikle öperim".

Sevda kartpostallarında işlenen bu tür hayallere dalmış melankolik poz, sevgiliyi düşündüğünün bir kanıtını içerir adeta. Behiye Hanım'ın hatırlanma arzusuna bir cevap olarak bu tip bir kartpostalın yollanmasının uygun olabileceğini söyleyebiliriz.

Figür 2. 1 Ağustos 1330 (1912) yılına ait tarihin eklendiği kartpostala basılı bir stüdyo fotoğrafı. (Yazarın koleksiyonundan).

Figür 3. Almanca yazılı 1. Dünya Savaşı temalı sevdâ kart postalı.

(Yazarın koleksiyonundan)

Portresinden Bakan Kör Sevgili

Birçok örnekte “cansız hayal” olarak betimlenen fotoğrafların ve kartpostalların kendine has biricik yapısında, zaman ve mekandan doğan ayrılıkları azaltma vaadi yatmaktadır. Kişinin na-mevcutiyetinde fotoğraf özlenenin gölgesini saklamakta ve böylelikle kişiyi özleyenin yakınına taşımaktadır. Kişinin yokluğu, görsel kalıntıları ile unutturulur ve fotoğraflar adeta elden ele geçirilirken, birer hayalet gibi evden eve dolaşır. Ayrılık nedeni ile kavuşamayan sevgililer, temsilleri vasıtası ile birbirlerini ziyaret etmek istediklerinden fotoğraflarını birbirlerine yollarlar. Bu mekanı ve zamanı birbirine yaklaştırma arzusu fotoğrafın arkasına eklenen yazılar ve kalıp kullanımlarla ifade bulur. Havelock’un da dediği gibi “Bir toplum tamamen sözlü olan bir iletişim sistemi kullanıyor olsa bile, sabit ifadeler halinde dile getirilen ve böylece aktarılması mümkün olan bir geleneğe başvurmak zorundadır” (akt. Genç, Köksal; 2007: 146). Bu bağlamda, kültürümüzde üretilen metinli fotoğraflarda sıklıkla “sizi görmeye geldim” ve ailelere yollanan varyasyonu olarak “elinizi öpmeye geldim” gibi klişe ifade kalıbına rastlamaktayız. Fotoğraftaki özne, kopyası / “cansız hayali” yani fotoğrafı ile sevdiklerini ziyaret etmeye gider ve arzu edipte yapamadıklarını, ya da görevlerini fotoğrafı aracılığı ile sembolik olarak gerçekleştirir. Bu tip manilerdeki kasıt, fotoğraflarının kendileri yerine geçerek karşı tarafı ziyaret etmesidir. Menemenlizade Tahir Gayret fotoğraf arkası şiirinde, temsilinin kendi yerine sevdiğini ziyaret etmesinden duyduğu hüznü ve talihsizliğini dile getirir.

Ben sizi görme dilerken bakınız talil-i dun
Anı bir resme nasib etti ben oldum mahzun
Böyledir adeti hüküm-i kaderin alemde⁴

(akt. Aydoğan, 2006:56)

⁴ Şiirin Türkçeleştirilmiş hali şöyle olabilir: “Ben sizi görmek isterken bakınız sebep olmaksızın / Onu bir resme nasib etti, ben ise mahzun oldum / Bu alemde kaderin verdiği hükmün adeti böyledir.”

Temsilleri sadece sevgiliyi ziyaret etmez, aynı zamanda kişi adına öper koklar, ki bu da sevgilinin tesellisi olur. Tevfik Fikret, kendi fotoğrafının arkasına şöyle yazar.

O sa'adet değilse makdurum,
Öpemezsem de çeşm-i mestinden
Geçer elbette destine resmim.
Öperim öylelikle destinden!⁵ (akt. Aydoğan, 2006:58)

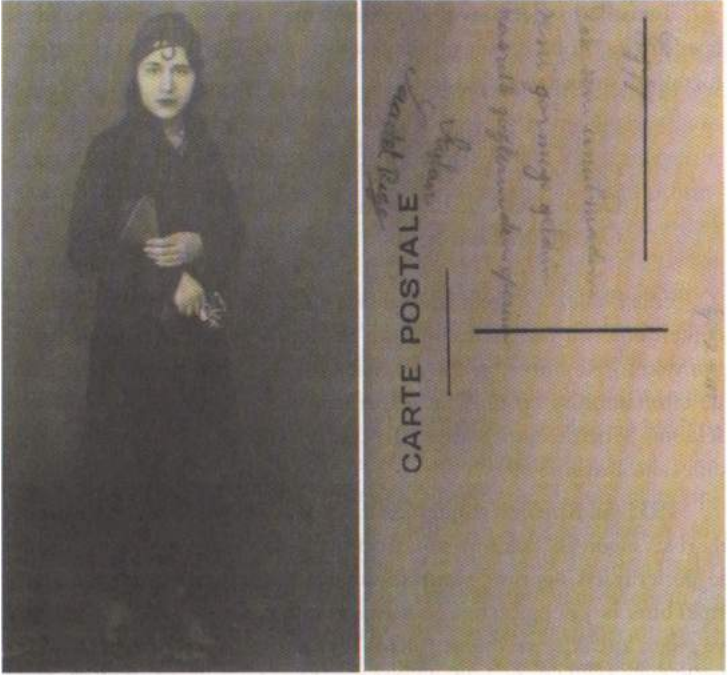
Enis Behiç, “Gölgem size benden yakın / Unutmayın beni sakın,” derken buluntu imgelerden birinin arkasında “Cismim uzak ise hayalim yakın / Resmime baktıkça ağlama sakın” yazmaktadır. Aynı kalıp ile biten anonim bir fotoğraf arkası manisi ise şöyle der: Denize akan seldim / Seherde esen yeldim / Şu cansız hayalimle / Sizi görmeye geldim (akt. Kaya, 1989).

1933 yılı Rize’den gönderilen kartpostala basılı fotoğrafın arkasında (bkz. Figür 4) “Bak seni unutmadım / Seni görmeye geldim, Hasretle gözlerinden öperim” yazmaktadır. Bu bağlamda “cansız resimler”, tıpkı birer hayalet gibi, fotoğraftaki öznenin yerine sevdiklerini görmeye gider, kucaklar ve özlem giderir. Bu fotoğraflı şiirler ve kalıp ifadeler bir yandan kişinin yokluğunu ve uzakta oluşunu vurgularken, (kişi sadece temsili ile vardır) bir yandan da yakınlık özlemini dile getirirler. Bu bağlamda aşağıdaki fotoğraflı kartpostalların arkasına eklenen mani anonim olanlar arasından çarpıcı bir örnektir.

Geldim sizi görmeye
Dilim yok söylemeye
Onun için mecbur kaldım
Zarfın içine girmeye (akt. Kaya, 1989)

Bu manide, sevgiliyi görmeye geldiğini söyleyen aşık, sesinin olmasından (“dilim yok söylemeye”) yakınır. Söze dökmek istediklerini

⁵ Şiirin Türkçeleştirilmiş hali şöyle olabilir: “O mutluluk değilse yetkinim / Mest eden o gözlerinden öpemezsem de / Elbet eline resmim geçer / Böylece öperim ellerinden!” Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Figür 4. 1933 yılına ait, kartpostala basılı bir stüdyo fotoğrafı.
(Yazarın koleksiyonundan).

fotoğrafı taşıyamaz, bu nedenle mektupla birlikte zarfın içine girmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar fotoğrafı temsili olarak kişinin yerine geçmiş olsa da, halen eksik kalan bir şeyler vardır: o da sevgilinin sesidir.

Benzer bir kalıpta kurulan, bayram kutlamaları için aileye yollanan kartpostallardaki fotoğraf arkası manilerinden birinde yazar fotoğrafı ile şöyle bir diyalog içindedir:

Ey benim cansız resmim
Evimize gidersen
Benden selam edersin
Annem; "Hani oğlum" derse
Beni gönderdi dersin (akt. Kaya, 1989)

Fotoğrafının özgür bir irade ile hayalet gibi dolaşabildiğini varsayarsa, fotoğraftan evlerine uğramasını ve kendi adına selam vermesini ister. Fotoğrafı yerine oğlunu arayan anneye ise cevaben temsiline ziyarete geldiğini söylemesini ister. Cansız olarak tanımladığı bu fotoğrafta eksik kalan bu sefer de temsil edilenin cismidir.

Fotoğraf kişinin hayalini görüntüsü ile birlikte sevgiliye taşısa bile, temsil edilen, sevgiliyi göremez. Bu nedenle fotoğraftan bakan gözler hep özlem dolu, hep kördür. Aşıklar şöyle yazar: “Özleyen gözlerimle sizi görmeye geldim” veya “Size bakan şu gözler / Her an sizleri özler”. Özlemle bakan gözler, sadece birer temsildir. Bu nedenle kör olarak tasvir edilir. Bu bağlamda “görmeyen gözlerle sizi görmeye geldim” kalıbı fotoğrafı tanımlamak için kullanılan “cansız hayal” benzetmesi ile benzer bir mantıkta kullanılmaktadır.

İlginç olan odur ki sevgiliye yollanan “cansız hayaller” (fotoğraflar) kör gözleri ile görür, dilsiz halleri ile konuşur ve tıpkı birer hayalet gibi sevgiliyi ziyarete giderler. Behçet Necatigil, 28 Ağustos 1950 tarihli fotoğrafını eşinin annesi Lebibe Hanım’a yolladığında arkasına şu satırları yazmıştır:

Bunlar sizin oğlunuz kızınız
Fazla bir şey yok bu fotoğrafta
Acaba sizde bu resimler olmasa
Onları yine hatırlar mısınız?

(Necatigil, Selma Egemen: 1999: 10)

Acaba fotoğrafta gerçekten de sadece görsel temsiller mi vardır? Sadece görme duyusuna mı hizmet eder? Necatigil’in de söylediği gibi “fazla bir şey yok” mudur sevgilinin fotoğrafını taşıyan kartpostallarda. Yazının geri kalanı bu soruya cevap aramak istercesine görüntünün dışında sevgilinin sesinin ve kokusunun hatıralarını da taşımaya çalışan ikonografilere, mani ve söz kalıplarına odaklanacaktır.

Uzaktan Kulağa Çalınan Sessiz Bir Tını

Hatırlama ve hatırlanma ilk olarak en baskın duyuya hizmet edersine görüntü ile sağlanır. Bir fotoğraf sevgilinin iki boyutlu yansıması dışında başka ne taşıyabilir? Sevgilinin imgesine baktıkça devreye giren başka duyular olabilir mi? Görüntünün ötesinde sevda kartpostallarının sesi de taşımaya çalışan ikonografiler ürettiğini görmekteyiz.

Mektup yazarken veya mektup okurken poz vermek, uzaktayken sevgiliye ayrılmış zamana tanıklık eder. Mektuplar, kartpostala eklenen iki kısa cümle okunurken, sevgilinin sesinden duyulur. Geoffrey Batchen (2004) fotoğrafa eklenen el yazısının, yazarın sesi yerine geçtiğini ve fotoğrafa bakma deneyimine işitmeyi de kattığını söyler. Bu fikrin uzantısı olarak sevgiliye mektup yazarken, ya da sevgilinin mektubunu okurken fotoğraflanmak çok tipik bir sevda kartpostalı sahnesidir. Figür 6'da yollayacağı mektubu okuyan sevgilisini hayal eden kadın, elinde az sonra yollayacağı mektubun daha halen açık olan zarfını tutmaktadır. Hayal ettiklerini arkasında beliren silik görüntüden takip ederiz. Aşıklar birbirlerine yolladıkları mektupları okurken, sevgilinin sesi kulaklarına çalınır. Mektup ögesini içeren bu ikonografiler, belleği devreye sokarak karşıdakinin sesini de beraberlerinde götürürler.

Figür 6'da sevgilinin sesine hasret kalmış asker, yalnızlığını hem fotoğrafıyla; hem de arkasına eklediği kelimeler ile ifade etmektedir. Sonsuzluğa uzanan arazide tek başına poz veren aşık, fotoğrafın arkasına yazdığı metne "işte!" diyerek başlayarak yalnızlığını adeta kanıtlamak ister. Ona göre ıssız köşelerde kimsesizliğini unutturan sadece Meral'in sesini duymaktır. Sese hasretini kelimelere döken yazar, sevgilisinin belli ki sesini zihninde tekrar üretmektedir.

Stüdyo fotoğrafları geleneğinde, nasıl hatırlanmak istenildiğine bağlı olarak poz verenin statüsünü veya mesleğini belirten objelere-şapka, eldiven, kılıç, teşbih, aile albümü, kitap, defter, ayna gibi- yer verilirdi. Aşılmaya çalışılan mesafeye dair klişe mizansenlerden bir başkası ise, kadrajda telefona yer vermektir. Telefon bazen statü belirtisi olarak kullanılmakta bazen ise tıpkı mektup okuyan çiftlerin sahnelenmesinde olduğu gibi özlemi yansıtmaktaydı. 19. yüzyılın son üçte

Figür 5. Mektupla haberleşen sevgililer temalı sevdâ kartpostalı.

(Yazarın koleksiyonundan)

İşte!...
Bu ıssız köşelerde
Ama senli duymakla
kimsesizli ölmü
Unutuyorum
Canım Meralim
Akpinarlı
22. May. 1931

Figür 6. Sevgilinin sesine hasret, 1951. Metinli buluntu imge.

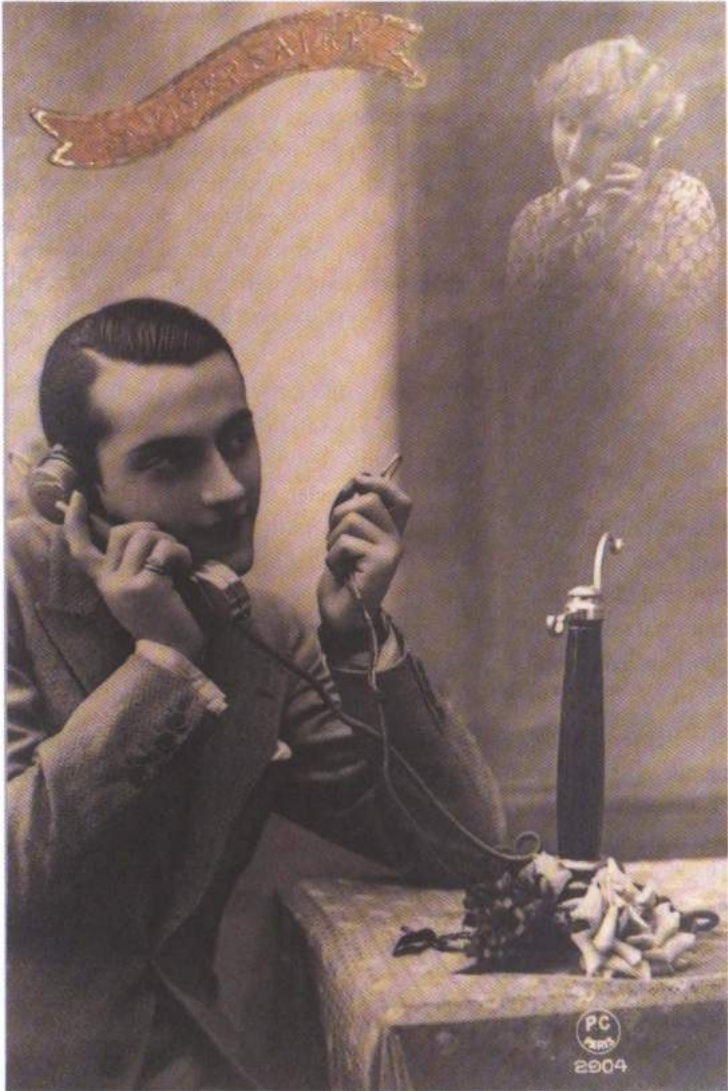
(Yazarın koleksiyonundan)

birlik döneminde ortaya çıkan ve “ses iletimine dayalı olan telefon, telgrafın bir çok sınırlamalarını aşabilmişti” (Crowley; Heyer, 2010: 183). Uzakları telgraf ve mektupla aşmaya alışık olan toplum için telefonla sesin karşı tarafa ulaşması heyecan verici bir teknolojik gelişmeydi. Figür 8’deki sevgilinin yazdığı gibi telgraf her zaman aşğın derdine derman olmakta yeterli değildi. Fakat telefon, mektup, telgraf ve kartpostalın yapamadığını başararak sesi taşımaktaydı. Bu anlamda telefonda konuşmanın özlemi de sevda kartpostallarına konu olmuştur. Figür 7 ve 8’deki imgelerde, kişileri sembolik bir diyalog içinde görürüz. Telefonda konuşuyormuşçasına verilen pozlarda, sesin duyulduğu, sevgiliye sesin taşındığı varsayılır.

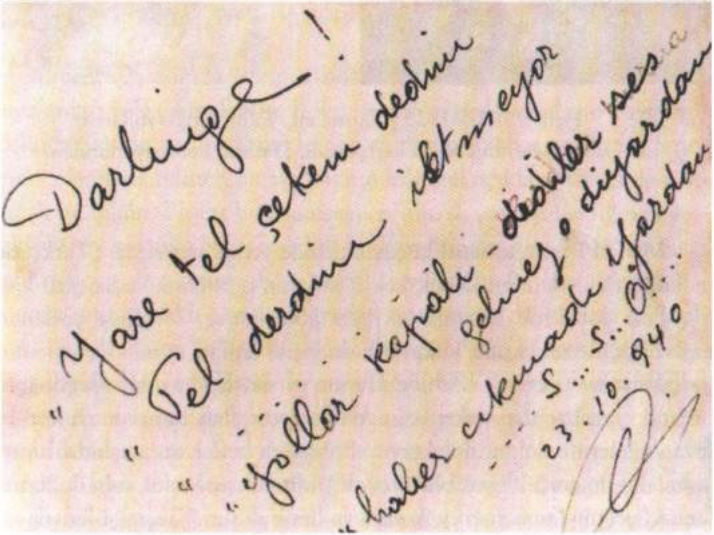
Sevda kartpostallarında tekrar edilen, telefon ile sevgiliye sesi taşıma mizansenin gündelik hayatta da uyarlandığını ve benzer pozlarda fotoğrafların gönderildiğini görüyoruz. Türkiye’de çıkan bir çok buluntu imgede, telefonları ile poz veren öznelere, özledikleri kişilerin hayali seslerini dinlerler, diğer yandan, bu fotoğrafın gönderilmesi ile, poz verenin sesi olurlar. Bu fotoğraflar, gösterilenin sadece görsel izini, *aurasını* ya da kalıntılarını taşımakla kalmaz, aynı zamanda sesini de taşıdığını farz eder. 1948 yılından bir fotoğrafta, telefonla konuşuyormuş gibi poz veren yazar dönemin kalıplaşmış kullanımı ile şöyle seslenir; “Seni çok özledim / Sesini duymak için / Telefon ediyorum.”

Benzer şekilde 1940 yılına ait bir fotoğrafta, fotoğrafın ön yüzünde telefondaki sesi dinlermişçesine poz veren kişi, fotoğrafın arkasına “*Darling’e / Yare tel çekem dedim / Tel derdimi iletmiyor / Yollar kapalı dediler/ Ses gelmez o diyardan / Haber çıkmadı yardan / S. S. Ö / 1940*” yazmıştır. Telgrafın derdine derman olmadığını yazan, sevgiliden haber alamamanın hüznüyle poz veren kişi, notunu “S.S.Ö” (Seni seviyorum, optimum) kısaltması ile bitiriyor.

Bu tip sevda kartpostallarında ve buluntu imgelerde kadrageye eklenen, mektup/telefon gibi öğeler ve imgeye eklenen metin, kartpostalın ön yüzü ile birlikte sevgilinin sesini de çağrıştırmayı umut etmektedir. Fotoğrafın ön yüzünde özne, hatırlamayı körükleyen ipuçları ile poz verirken, arka tarafında eklediği metin veya maniler ile özlemlerinin yazınsal bir portresini çizmektedir.

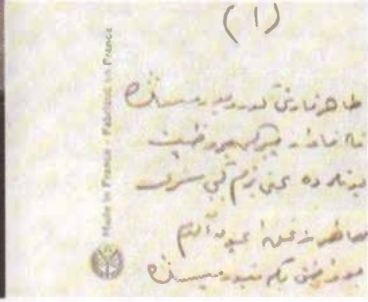

Figür 7. 1905-1920'lere ait sevda kartpostalı üzerinde Fransızca "aniversaire" (yıldönümü) yazmakta. (Yazarın koleksiyonundan).

Figür 8. “Darling’e” hitaben yazılan, sevdâ kartpostalı benzeri poz içeren 1940 yılından metinli bir buluntu imge. (Yazarın koleksiyonundan).

Anıların Kayıp Aroması

Figür 9. 1905-1920 yıllarına ait, Tahir Fariş'e yollanan Osmanlıca yazılı sevdâ kartpostalı. (Yazarın koleksiyonundan).

Marcel Proust'u, nasıl ki çay saatinde yediği *madeleine* (Türkçede mekik tatlısı) denilen küçük kekin kokusu, o zamana kadar gizli kalmış bazı çocukluk hatıralarına geri götürmüştü, sevgiliye yollanan mektup içine saklanmış kokuların da kişiyi anıları içinde bir yolculuğa çıkarması istenirdi. Behiye Hanım'ın da dediği gibi, sevgili için önemli olan hatırlanmaktı ve sevdâ kartpostalları hatırlamayı körükleyen öğeler ile doldurulmaktaydı. Proustian bellek anlayışında, hatırlama akıl ile gerçekleşen bir süreç değildir. Tersine, akıl yolu ile hatırlamak, geçmişi tamamen yok etmeye denk düşer. "Geçmiş hatırlama gayretimiz nafîle, zihnimizin bütün çabaları boşunadır" der Proust (2009:50). Bellek üzerine bir meditasyon olarak da okuyabileceğimiz *Kayıp Zamanın İzinde* romanında Proust, kişinin duyuvar aracılığı ile

harekete geçen, istemsiz ve şans eseri hatırlananlar vasıtası ile geçmişe gidilebileceğini belirtir. Sevgilinin anısını ancak unuttuklarımızın içinde bulabileceğimizi söyleyen yazar sevda örneği üzerinden istemsiz hatırlama anlarını şöyle tanımlar:

Aşka ilişkin anılar, hafızanın genel yasalarından bağımsız değildirler; hafızanın kuralları da, alışkanlığın daha genel yasalarına tabidirler. Alışkanlık her şeyi zayıflattığı için, bir insanı bize en iyi hatırlatan şey; aslında unuttuğumuz şeydir. Önemsiz olduğu için unutulmuş ve bu sayede bütün gücünü koruyabilmiştir çünkü. İşte bu yüzden, hafızamızın en güçlü kısmı bizim dışımızda, çisentili bir rüzgarda, bir odanın rutubet kokusunda veya yanmaya başlayan bir ateşin ilk andaki kokusundadır; kendi benliğimize ait, zekamızın işe yaramaz diye küçümsediği şeyi, geçmişin son ve en güçlü kalıntısını, bütün gözyaşlarımız dinmiş gibi görünürken hala bizi ağlatabilen şeyi bulduğumuz her yerdedir. (Proust, 2009:50)

Proust romanında istemsiz hatırlamayı kışkırtan unsurlar olarak duylardan yola çıkmaktadır. Koku ile geri çağırılan anıların duygu yoğunluğu üzerine verilen örneklerden en önemlisi olan ve ‘Proust fenomeni’ olarak da bilinen bu argümanın bilimsel açıklamalarına da rastlamak mümkün. Proust hatırlamanın zihnin devre dışı kaldığında gerçekleştiğini yazar ve bunu tesadüfi bir koku duyumu ile örnekler. Buna paralel koku duyusunun diğer temel duylardan (görme, işitme, dokunma, tatma) farklı olarak, doğrudan beynimizde duyguların bağlı olduğu limbik sistem ile ilişkili olması ilginçtir. “Haz işleyen bölge” olarak adlandırılan ve belleğin de yer aldığı limbik sisteme ayrıcalıklı bir erişiminin olmasından kaynaklı olarak koku duyusu, herhangi bir bilişsel filtreden geçmeden ‘duygu’ yarattığından bir nevi ayrıcalıklıdır ve etkisi istemsiz ve kuvvetlidir (Ozan, 2015:29-33). Bu nedenle koku duygusuyla algıladığımız uyaranlar- Proust’un da betimlediği gibi “çisentili bir rüzgarda, bir odanın rutubet kokusunda”- düşünmemize bile fırsat vermeden güçlü duygusal tepkilere yol açmakta ve kuvvetli çağrışımlar yaratmaktadır. Hasret dolu mesajlar taşıyan kartpostal ve mek-

Figür 10. 1925 yılına ait elle renklendirilmiş bir sevdâ kartpostalı.

(Yazarın koleksiyonundan)

tuplar ile birlikte bazen “zarfın içine saç tellerinin, çiçeklerin, özellikle de gül yapraklarının konulduğu ve hoş kokuların sürüldüğü de olurdu” (Genç, Köksal 2007: 148) ki bu sayede karışıya reel olarak koku taşınırdı. Buradaki amaç, kartpostalın, görme duyusuna hizmet etmenin yanı sıra, dokunma ve koku ile bellek ve duyuları kaçınılmaz bir şekilde etkilemesi ve böylelikle sevgiliye daha yakın bir his oluşturmastır. Proust’un da dediğı gibi “bir insanı bize en iyi hatırlatan şey; aslında unuttuğumuz şeydir” ve sevda kartpostalları da hatırlanmayı körükleyecek tüm duyulara başvurarak dikkatlice tasarlanmaktadır. Dövmeye yapılmış gibi kişinin belleğine kazınan anılara zihni devre dışı bırakarak ulaşmayı sağlayan koku sayesinde, bu tip sevda kartpostalları güçlü birer duygusal ve duygusal uyaran olmakta ve diğer türleri arasında farklı bir yer edinmektedir.

Vedat Ozan (2015:15) kokunun lisanının eksik olduğunu ve doğası gereğı kokuyu tanımlamak için başka duyuların dillerine başvurmamız ve benzetmeler yapmamız gerektiğini yazar. Öyle ki “kelimeler tarife yetmiyorsa, o koku yoktur” (Ozan, 2015:36) der. Bu anlamda, kartpostalda sevgilinin kokusu alıcıya reel olarak taşınmasa da, sevda kartpostallarının ikonografisinde, görsel ve yazınsal olarak koku vurgusu yapan detaylar bulmaktayız. Sevgilinin kokusu, diğer duyuların lisansları ile tarif edilmeye çalışılmaktadır sanki. Yani kelimeler ile tanımlamakta zorlandığımız ve daha soyut olarak var olan kokuya, daha semantik bir halde yaklaşmaya çalışılmaktadır. Sevda kartpostallarında açmış, tüm güzelliğini ortaya koyan renklendirilmiş çiçekler eksik olmaz, çünkü sevgilinin kokusu tıpkı bu taze çiçeklerin esansı gibidir (bkz. Figür 6, 7, 9, 10). Sevgilinin kokusunu duyacak kadar tenlerine yakın olan sahneler resmedilir (bkz. Figür 9, 10). Birbirlerine sokulan, öpüşen, dans eden çiftler sevda kartpostalların tipik hikayeleri arasındadır. Bu özlemi dile getiren bir fotoğraf arkası şiirinde şöyle yazar: “Seviyorum seni hem de çok / sanma ki az / benim dudaklarım çatlak öp biraz.” Kartpostalda temsil edilen duygusal anlar, sevgiliye söylenemeyenlere tercüman olurlar, kimi zaman ise kartpostalın sahneledikleri ile özdeşlik kurulur. Figür 9’daki kartpostalın arkasındaki Osmanlıca el yazısında şöyle yazmaktadır: “Tahir Fariş, görüyor musun? Ne kadar çirkin bir vaziver? Bunlar da aynı hisim gibi. Sizi hatırlamak için al-

dım.” “Çirkin” olarak tanımlanan sahne, aslında hasret duyulan ve özdeşlik kurulan tensel temasa ironik bir gönderme yapar.

Bazen fotoğraf hayal edilen kişinin yerine geçer ve bir kağıt parçasından fazlası olur. Fotoğrafa sarılmak, değerli bir yerde (duvara asarak, cüzdanda, yastık altında, kolye ucunda, günlük arasında vb.) saklamak, çerçeveletmek gibi uygulamalar fotoğrafın basit bir obje olmaktan öteye geçmesinden ve temsil edilen kişinin metaforik ve metonimik izlerini taşımasından kaynaklanmaktadır. Fotoğrafı diğer objelerden farklı kılan özelliği, Barthes’a (2000) göre temsil (fotoğraf) ve temsil edilen (fotoğraflanan) arasındaki çok sıkı ve ayrılmaz bir bağlantının olmasıdır. Elizabeth Edwards (1999: 223) bu durumu fotoğrafın “şeffaf” bir obje olduğunu söyleyerek tartışır. Öyle ki, temsil edilen ile kurduğu kuvvetli bağlantı nedeni ile fotoğrafa bakan, fotoğrafın materyal niteliğini gözünden kaçırır ve tüm dikkatini temsil edilen özneye verir. Nitekim fotoğrafta tek görülen sevgilidir, sevgilinin fotoğraftan ziyade... Bu ise fotoğraf ile girilen etkileşimi (fotoğrafa sarılmak, fotoğraf başında ağlamak, fotoğrafı kesmek, yırtmak, yakmak gibi) mümkün kılar. Batchen, (akt. Edwards, 1999: 223) fotoğrafın şeffaflığı üzerine; fotoğrafın *ne hakkında* olduğunu anlamak için öncelikle fotoğrafın materyal anlamda *ne olduğu* bilincini baskılamamız gerektiğini yazar. Bu anlamda yollanan kartpostalla basılmış fotoğraflar arkasına yazılan bir çok mani, özenle saklanılmayı tembihler. Bir tanesi şöyle der. “Beraber gezindik hayat yolunda / Resmimi alınca sakla koyunda” (akt. Kaya, 1989). Bu cümle fotoğrafı kalbine bastırmış bir kadının imgesini çağrıştırır okuyana. Bu beden dili ise özlem ile doludur. Yazarın amacı sevgilinin kalbine yakın olmaktır, hem fotoğrafıyla, hem aşkıyla... Fotoğrafın bu tip bir kullanımı ile fotoğrafik obje temsili olarak uzakta olanın bedeninin ve şu anda uzakta olan sarılma hissinin sembolik olarak yerine geçmektedir. Sarıldığı fotoğraf değil, sevgilidir o an için, zira fotoğraf tüm şeffaflığı ile nesnelliğini geri plana atmış ve belleği devreye sokmuştur.

“Geçmiş, zihnin hâkimiyet alanının, kavrayış gücünün dışında bir yerde, hiç ihtimal vermediğimiz bir nesnenin (bu nesnenin bize yaşatacağı duygunun) içinde gizlidir. Bu nesne ölmeden önce rastlayıp rast-

lamamamız ise tesadüfe bağlıdır” diyen Proust’un (2009:50) bu argümanından yola çıkarak sevdâ kartpostallarının bazılarının bu özel nesnelerden biri olma olasılığının olduğunu düşünmekteyim. Uzakta özlemle hatırlanan sevgiliyi ve birlikte geçirilen zamanları ne kadar da hatırlamaya çalışsak, akıl ile çıkılmış bu yol sonuçsuz kalır. Oysa koklama, dokunma ve işitme gibi duyuları uyarmak üzere tasarlanmış fotoğrafik sevdâ kartpostalları, geçmişî taşıyan birer yadigar gibidir adeta.

Kaynaklar

- Aydoğan, B. (2006). “Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1) 43-68.
- Aytemiz, Pelin (2013). *Representing Absence and the Absent One: Remembering and Longing Through Mourning Photography*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Barthes, Roland (2000) *Camera Lucida* (çev. R. Akçakaya). İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Batchen, Geoffrey (2004). *Forget Me Not: Photography and Remembrance*. New York: Van Gogh Museum, Amsterdam: Princeton Architectural Press.
- Berger, John (1980). *About Looking*. Vintage Books: New York.
- Cirit, Sema (2012). “Aşıkların Dilinden Telli Mektuplar”. Edebiyatımızda Mektup Konferansı, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Crowley, David; Heyer Paul (2010). *İletişim Tarihi: Teknoloji Kültür Toplum*. (çev.) Berkay Ersöz. Siyasal Kitapevi.
- Edwards, Elizabeth (1999). “Photographs as Objects of Memory.” M. Kwint, C. Breward, and J. Aynsley (ed.), *Material Memories: Design and Evocation*. Oxford: Berg Publishing.
- Farfan, Penny (2012). “The Picture Postcard is a sign of the times”, *Alabama Review* 65(3), 93-119.
- Genç, Köksal (2007). “Sözel Dünya’dan - ‘Sanal Dünya’ya Bir İletişim Hiyerarşisi: Mektup - E-posta - Msn.” *Mülk Folklor* (75), 143-150.

- Işık, Filiz (2008). 19. Yüzyıl'da Kartpostallarda Osmanlı Toplumu: Max Fruchtermann Kartpostalları. Basılmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim dalı.
- Kaya, Doğan (1989). "Fotoğraf Arkası Sözler". *Milli Folklor*, Ankara, 1 (3), 9.
- Necatigil, Selma Egemen; Necatigil, Ayşe Sarısayın (1999). *Serin Mavi: Behçet Necatigil'den Eşine Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Proust, Marcel (2009). *Kayıp Zamanın İzinde: Swann'ların Tarafı*. İstanbul: YKY
- Ozan, Vedat (2015). *Kokular Kitabı*. İstanbul: Everest.
- Özgül, Kayahan (1997). *Resmin Gölgesi Şiire Düştü: Türk Edebiyatında Tablo Altı Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Öztuncay, Bahattin (2011). *Hanedan ve Kamera Osmanlı Sarayından Portreler*. İstanbul: Aygaz (Koç) Yayınları.
- Öztuncay, Bahattin (2005). *Hatıra-ı Uhuuvvet: Portre Fotoğrafların Cazibesi, 1846- 1950*. İstanbul: Aygaz (Koç) Yayınları.
- Warner, Maria (2006). *Phantasmagoria: Spirit Vision, Metaphors, and Media into the Twenty-first Century*. New York: Oxford University Press.

1960'ların En Çok Satan Kartpostalı

Emine Gürsoy Naskali*

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında 107 idam talebiyle başlayan Yassıada yargılamaları 15 idam kararıyla neticelenmiş, Milli Birlik Komitesi 4 idam talebini onaylamıştı. İdam talebi onaylanan isimler Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dı. 16 ve 17 Eylül 1961 günü Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam kararı İmralı adasında infaz edilmişti.

Karar ve infaz sonrasında herhangi bir protesto hareketi olmamıştı, olması da mümkün değildi, zira uçaklar İstanbul üzerinde her an taruza geçecekmiş gibi uçmuştu. Sıkıyönetim yürürlükteydi, sokağa çıkma yasağı vardı. Kapalı kapılar ardında göz yaşı dökülmüştü.

Protesto yapılacak olsa darbecilerin nasıl mukabele edeceği bilimezdi. Yassıada mahkemeleri sırasında bir gurup genç Sarayburnu'nda bir kahvede oturmuşlar, Yassıada'ya bir tünel kazsak da Bayar ve Menderes'i kurtarsak diye olmayacak bir hayal kabilinden konuşmuşlar. Gençlerin konuşması ilgililere ihbar edilmiş ve gençler tutuklanmıştı. Bu vaka üzerine darbenin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in herhangi bir hareket olursa "Yassıada'da et kemik yığını bulursunuz" tehdidi gazetelere manşet olmuştu. Gençler bir süre hapis yatmışlar ve

* Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul.

yargılanmışlardı. Tarihimize “Tünelciler Davası” olarak geçen bu olayda gençlerin avukatlığını yapanlardan biri de Yassıada’da Bayar’ın avukatlığını yapan Gültekin Başak olmuştı.

60’lı yıllarda bayram tebrikleri kart göndermek suretiyle yapılırdı. Kırtasiyecilerin, postahanelerin önünde telden standlarda kartpostal çeşitleri satılırdı. 60’lı yılların en sevilen ve en çok satan kartpostalı Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan’ı gösteren bir kartpostalıydı. Bu kartpostal standların çok görünür tarafında değil, daha mahfuz bir köşesinde satılırdı. Kartpostaldaki resim bir montaj ürünüydü. Bu dört insanı hayırla yad etmek için bir araya getirilmiş bir kompozisyondu. Aynı kartpostalın iki versiyonu vardı, birinde Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın önünde Ankara’da 1954-1959 tarihleri arasında inşa edilen Maltepe camiiinin maketi görölüyordu. Diğerisi ise cami maketi bulunmayan versiyondur. Kartpostalın en altında “Celal Bayar - Adnan Menderes - F. R. Zorlu - Hasan Polatkan 1953” yazılıydı.¹

Demokrat Partili hemen hemen her evde bulunan bu kartpostal birçok evde çerçevelenerek duvara asılmıştı. Veya kıymetli evrak arasında muhafaza edilmişti.

Demokrat Parti önderlerini ve Demokrat Parti iktidarının memlekete getirdiği rahatlığı ve bolluğu anımsatacak her şey darbe sonra-

¹ Mimar Recai Akçay tarafından tasarlanan caminin yapımını 1950 yılında kurulan Ankara Maltepe’de Bir Cami Yaptırma Derneği üstlenmiş, dernek daha sonra Ankara Maltepe Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği adını almıştır. Fotoğrafta görülen maket 1953 yılında ortaya çıkmıştır. Cami, 1954-1959 yılları arasında inşa edilmiştir.

² Rumeli türküsü olarak da bilinen bu türkü TSM (Türk Sanat Müziği) Repertuarında kayıtlıdır. Bu eser "Segâh Türkü" olarak bilinir. 18. yüzyıl başlarından itibaren ama özellikle 19. yüzyılda İstanbul’da Saray kültürü ve halk kültürü iç içe girmiş ve musikî de bundan etkilenmiştir. Bazı Türk Sanat Müziği bestekârları (Tanburi Mustafa Çavuş, vb.) ve Türk Halk Müziği bestekârları her iki müzik dalında da eserler bestelemişlerdir. İstanbul türkülerinin bir çoğu TRT TSM repertuarında da -makâmı ve usûlû de belirtilerek- formu “türkü” olarak gösterilerek yer almıştır. Ama Anonim olmalarından dolayı TSM Repertuarında söz yazarı ve bestekârları belli değildir. “Köprüler yaptırdım gelip geçmeye” türküsü de muhtemelen bu dönemde yakılmış türkülerden biridir.

sında yasaklanmıştı. Demokrat Parti döneminde fabrikalar, köprüler, yollar yaptırıldığı için “Köprüler yaptırım gelip geçmeye”² adlı türkü de, mesela, yasaklılar arasındaydı.

Köprüler yaptırım gelip geçmeye
Çeşmeler yaptırım suyun içmeye, karam
Kavli karar ettim alıp kaçmaya
Boşa kostaklanma kostak değilsin, karam
Değilsin karam aman aman değilsin, vay vay
Armudu dalında pazar eyledim
Kaşına gözüne nazar eyledim, karam
Seksen şeftaliye pazar eyledim
Yanıltta yüz almışım bilemem, karam
Bilemem karam aman aman bilemem, vay vay

Çıkma pencereye zülfün tellenir
Beyaz giyme eteklerin kirlenir, karam
Gitme meyhaneye adm dillenir
Boşa kostaklanma dengim değilsin, karam
Değilsin karam aman aman değilsin, vay vay

Bayar - Menderes - Zorlu - Polatkan kartpostalı darbe dönemi-
nin yasakları içinde ve yasaklara rağmen bu dört insanın sevgiyle
anıldığının bir örneğidir.

Günlük Yaşamdan Savaş Sahnelerine Kartpostallar

Ü. Gülsüm Polat*

Haberleşmeyle ilgili gelişmelerin teknoloji alanındaki diğer pek çok değişim gibi 19. yüzyılda hızlandığı bilinmektedir. Mektuba göre çok daha kısa olan ve karşı tarafa iletilmek istenen hislerin bazen bir görsel eşliğinde yansıtıldığı kartpostallar ortaya çıkmalarından kısa zaman sonra özellikle Batı'da çok sevildi. İlk defa 1840'da postalanan kartpostalın ardından kartpostalların ticari bir meta olarak tasarlanması ve basılması zaman içerisinde gelişti. 1890 ile 1900 arasında bu ilk kartpostal tipi Avrupa'da ve diğer yerlerde popüler hale gelmeye başladı. Bu çeşit kartpostallara *gruss aus* ya da *greetings card* denildi. Bu resimli kartpostalların üretiminde Almanya öncüydü. Pek çok *gruss aus* Berlin, Saxony ya da Bavaria'da basılıyor ve Yahudi tüccarlar vasıtasıyla ticareti yapılıyordu.¹ 19. yüzyılın önemli özelliklerinden olan uluslararası sergiler anısına basılan resimli kartpostallar ile kullanımı yaygınlaşmaya başladı. Üzerinde Eyfel Kulesi resmi olan bir kartpostal 1893'de Chicago'da "World's Colombian" Fuarı için ve 1894'de Antwerp'de açılan uluslararası fuar için

* Doç. Dr. Ü. Gülsüm Polat, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya. gulsumpolat26@gmail.com

¹ Daniel D. Arreola, *Postcards from the Rio Bravo Border: Picturing the Place, Placing the Picture, 1900-1950s*, University of Texas Press, Austin 2013, s. lxiv.

basıldı.² İngiltere’de ilk defa Post Office (Posta Ofisi) tarafından 1870’de satılan resimli kartpostallar bir tarafında pul ile birlikte basılmıştı. 1 Eylül 1894’de George Steward & Co. of Edinburg isimli şirket ilk özel kartpostalı yarım penilik pulla gönderilebilir haliyle basmıştı. Başka firmaların onları izlemesi gecikmedi buna eşzamanlı olarak kartpostalların mahiyeti de genişledi. Kartpostallarda kullanılan görsellerin konuları da hızla çeşitlendi. Stüdyo çekimiyle basılan kartpostalları kısa zaman sonra açık alanların fotoğrafları izledi. Ayrıca aktör ve aktrisler gibi ünlüler, uçak, lokomotif, vapur, bisiklet ve bisikletliler, rıhtım, demiryolları, gemi nakliyatı gibi ulaşım araç ve yolları, endüstriyel faaliyetler, yel değirmenleri, hayvanat bahçeleri kartpostallarda sergilenen konular arasında yer aldı. Bunlar yanında komik kartpostallar da basılmaya başlandı.³

Kartpostallarda kraliyet ailelerinin resmedilmesine ilk izin Kraliçe Victoria İngiltere’inde verildi. 1860’da Kraliyet üyelerinin resmedildiği kartpostal takımından kısa zamanda 60.000 satıldı ve takip eden yıllarda kraliyet albümlerinin yenileri bunu izledi. 1861’de Prens Albert öldüğünde portresini gösteren kart bir hafta içinde 70.000 adet satmıştı. Kraliçe Victoria’nın portresi de kartpostallara konu oldu ve 1860 ile 1862 yılları arasında Kraliçe Victoria’nın portresini resmeden kartların 3-4 milyon satıldığı tahmin edilmektedir. Britanya’da başlayan kraliyet ailesinin kartpostallarda resmedilmesi kısa zaman içerisinde güçlü akrabalık bağları ile bir birbirlerine bağlı olan Avrupa ve Çarlık Rusyasının kraliyet ailelerini de etkiledi⁴. Avrupa’nın kraliyet aileleri de kartpostallarla geniş kitlelere özel yaşamları hakkında görüntüler sunabiliyorlardı. Zira kraliyet mensuplarının yalnızca portreleri değil, piknik, av yahut özel bir seremoni sırasında çekilmiş resim-

² John Fraser, “Propaganda on the Picture Postcard” *Oxford Art Journal*, Vol: 3, No: 2, (Ekim 1980), s. 39.

³ A.W. Coysy, *The Dictionary of Picture Postcards in Britain 1894-1939*, Antique Collectors’ Club, Suffolk, 1988, s. 9.

⁴ Alison Rowley, “Monarchy and the Mundane: Picture Postcards and Images of the Romanovs, 1890-1917”, *Revolutionary Russia*, Vol. 22, No. 2, Aralık 2009, s. 126-127. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

leri kartpostallarda görülmeye başlanmıştı. 19. yüzyıl Osmanlı Sultanlarından Abdülmecid (Kartpostal 1)⁵ ve Sultan Abdülaziz'i (Kartpostal 2)⁶ resmeden kartpostallar geniş bir kartpostal koleksiyonuna sahip olan Atatürk Kitaplığında bulunmaktadır. Kendisi hayattayken ve devletin başındayken portresi kartpostal olarak basılan ve dağılan sultanın II. Abdülhamid olması kartpostalların tarihi gelişimi göz önüne alındığında hesaplanabilir. Zira II. Abdülhamid tahta 1876'da çıkmış ve saltanatı 31 Mart vakasının ardından tahttan indirildiği 1909'a kadar devam etmişti. Osmanlı coğrafyasında kartpostalların basımı ve dağıtılması onun saltanat yıllarına denk gelmekteydi. Atatürk Kitaplığında Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve Sultan Mehmet Reşat, Sultan Vahdettin'in portre kartpostallarına rastlanmasına rağmen II. Abdülhamid'inkinin olmaması düşündürücüdür. Amerikan Kongre Kütüphanesinde açık erişimde olan meşhur portresinin (Resim 1), kartpostal olarak sınıflandırılmamasına rağmen Sultan II. Abdülhamid'e ait öncülleri gibi bir portresi olması açısından önemlidir⁷. Zaten diğer

⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, (Bundan sonra sadece Atatürk Kitaplığı), Krt. 005. (Kartpostal detayları: Yayın yeri: İstanbul, Yayımcı: M. Israilovitch, yayım tarihi yok). Yayın tarihi görülememekle birlikte Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra kartpostal formatında basıldığı kesindir.

⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 21. (Kartpostal detayları: Yayın yeri: İstanbul, Yayımcı: M. Israilovitch, yayım tarihi yok)

⁷ Abdülhamid portesi erişimi <http://www.loc.gov/item/2002699768> adresinden sağlanmıştır. Sultan Abdülhamid tarafından British Library ve Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesine 1893'de verilen albümde 1.800 fotoğraf bulunmaktadır. Bu koleksiyon İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan yaklaşık 33.000 adet olan fotoğraf içerisinden dikkatlice seçilmiştir. İngiliz ve Amerikan kütüphanelerine hediye edilen bu fotoğraflarda sultanın hâlâ geniş bir bölgenin sultanı, reformcu ve bilge bir yönetici olduğu gösterilmeye çalışılmaktaydı. 1894'te British Museum'un baş kütüphanecisine İstanbul Elçisi'nin göndermiş olduğu yazı iletildi. Buna göre 12 sandık kitap ve fotoğraflardan oluşan bir içerik Türk sultanı tarafından hediye ediliyordu. Yaklaşık olarak 280 kitabın olduğu bu hediye Abdülhamid'in saltanatı döneminde basılan edebi, bilimsel, kültürel çalışmalardan oluşan bir seçmeye yer verilmişti; Muhammed İsa Waley, "Images of the Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented by Sultan Abdülhamid II", *The Electronic British Library Journal*, s. 112-127. <http://www.bl.uk/ebli/1991/articles/article9.htm>

padişahların portrelerinin de kartpostal amaçlı çekimler olmayıp sonradan bu amaçla baskılarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin aşağıdaki ilk fotoğraf çektiren Osmanlı sultanı olarak nitelenen Sultan Abdülmecit'in portresinin Osmanlı coğrafyasında fotoğrafçılığı ilk kez

getiren Ermeni kökenli Abdullah Biraderlerin⁸ çektiği fotoğraftan uyarlandığı anlaşılmaktadır. Bu uyarlama kartpostalların Osmanlı coğrafyasında görülmeye başlandıktan sonra gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kartpostalların yaygın bir kullanıma getirilmesinin Avusturya-Macaristan vatandaşı Max Fruchterman tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Max Fruchterman 1867'de geldiği İstanbul'da iki yıl sonra Yüksekaldırım'da bir çerçeveci dükkânı açmıştı.⁹ 1895'te Breslau'da ilk seri Osmanlı kartpostallarını basmaya karar vermişti.¹⁰ Osmanlı coğrafyasında basılan kartpostallarda İstanbul'dan çeşitli manzaralar sıklıkla kullanıldı. Saraylar, çeşmeler, diğer tüm önemli yapıtlarıyla İstanbul kartpostallarda resmediliyordu. İstanbul dışında diğer büyük Osmanlı şehirleri de kartpostallarda görülebiliyordu. İzmir, Trabzon, Bursa, Edirne, Manastır, Selanik gibi şehirler ve hatta Adapazarı, Denizli, Kütahya, Afyonkarahisar, Ankara, Konya, Amasya gibi daha içeride kalan merkezler de kartpostallarda yansıtılmıştı. Önemli yapıtlar ve bilindik İstanbul manzaraları dışında İstanbul'dan insan manzaraları çeşitliliği fazlaydı. Buna örnek olan bir kartpostalda cami önünde istida yazan bir arzuhalci ve onun etrafında bulunanların resmedildiği (Kartpostal 3) kartpostallara da rastlanabilmekteydi.¹¹ Aşağıdaki örneklerde kartpostala yansıyan çizimden basılmış görüntünün Batılılar için merak konusu olan Osmanlı sosyal hayatına dair ilginç bir örnek olduğu söylenebilir. Doğuya ait en alışılmış

⁸ Abdullah Biraderler ya da "Abdullah Frères" olarak bilinen ve Ermeni asıllı olan Viçen, Hovsep ve Kevork kardeşlerin ticari adıdır. Tünel yakınlarında 1858'de bir fotoğrafçı dükkânı açan Abdullah Biraderler önce Abdülaziz ve sonra da Abdülhamid'in saray fotoğrafçılığına atandılar. İstanbul, İstanbul'dan insan manzaraları ve çeşitli siyasal, toplumsal olayları fotoğraflayarak haklı bir üne kavuştular.

⁹ Mehmet Mazak, *Kartpostallarla İstanbul, Eminönü-Fatih*, İstanbul, 2008, s. 25.

¹⁰ Max Fruchterman ve diğer basımcılar hakkında kısa bir bilgi için bkz: http://www.obarsiv.com/english/fotvekart/Another_Instrument_of_Orientalism_Postcards.html

¹¹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 34. (Kartpostal detayları: Constantinople, Devant une mosquee/ Rochat, E.E. Yayıncı: d'Art de l'Orient, (Dépose), yayın yeri yok)

Resim 1

görüntülerden nargile ile keyif yapan Kıbrıslı Osmanlılar kartpostalı da (Kartpostal 4) buna bir başka örnektir.¹²

¹² Atatürk Kitaplığı, Krt. 73 (Kartpostal detayları: Yer: Kıbrıs, Yayımcı, J.P Foscolo, ve basım tarihi yok).

Kartpostal 3

Bu örnekler dışında hamallar (Kartpostal 5),¹³ yumurta satıcısı bir sokak esnafı¹⁴, simit satıcıları,¹⁵ derviş olarak isimlendirilen münzeviler (Kartpostal 6), Mevlevi dervişleri (Kartpostal 7) kartpostallara yansıyan insan tiplerinden yalnızca bir kaçıydı.¹⁶ Oldukça ilginç çeşit-

¹³ Atatürk Kitaplığı, Krt. 180 (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı: Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok)

¹⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 737. (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı: Au Bon Marche, basım tarihi yok)

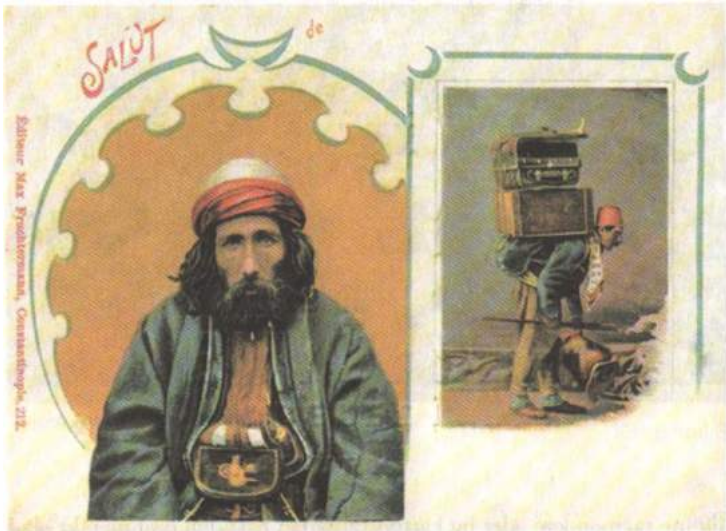
¹⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 749. (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı: Abdullâh Frères, basım tarihi yok)

Kartpostal 4

liliğine rağmen kaç adet bu kartpostallardan basıldığı özel merakı olabilecek az sayıda insanın koleksiyonuna girmek dışında gerçek amacı olan iletişim kurmak için, iyi duyguların arkasına yazılarak ne kadarının postalandığını kestirmek imkânsızdır.

¹⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 81.(Kartpostal detayları: Yer, tarih ve yayıncı bilgisi yok)

Kartpostal 5

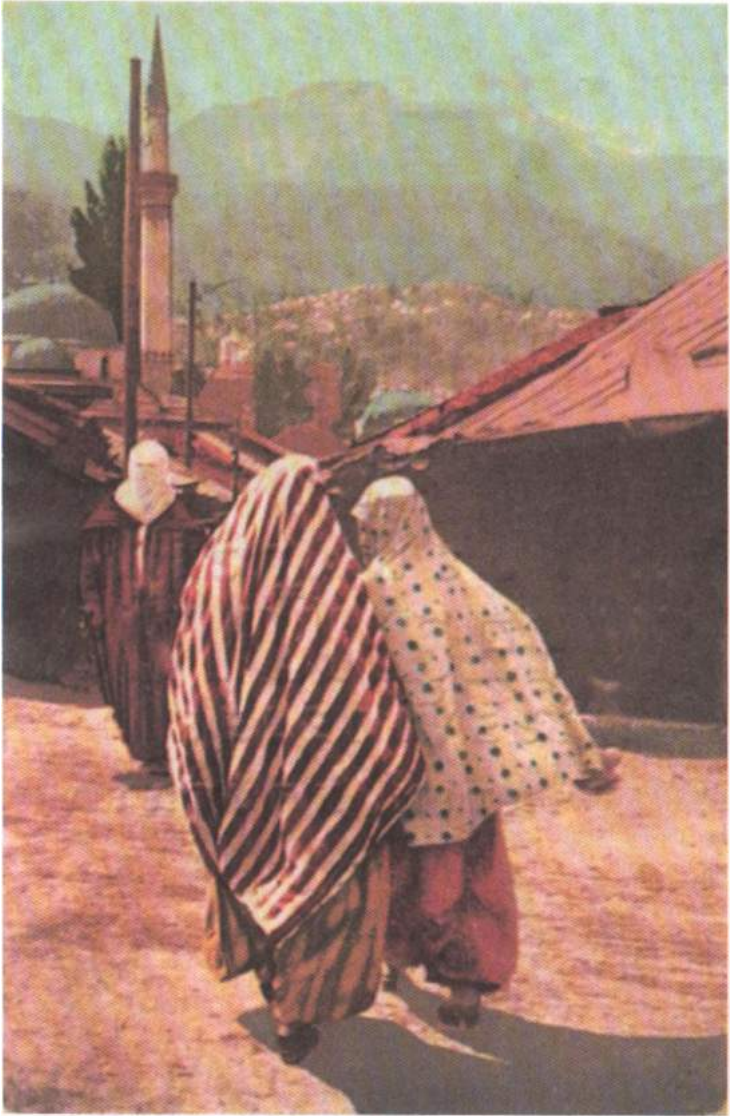
Kartpostal 6

Kartpostal 7

İnsan manzaraları içerisinde Türk kadınının resmedilmesinin yaygın bir uygulama olmadığı söylenebilir. Yine de kadın portreleri (çizim ve fotografik) kartpostallarda zamanla işlenen görüntüler arasında yer almaya başladı. Bu bağlamda hicaplı kadın¹⁷ görüntüleri kartpostallarda görüldü. Günlük yaşamın içinden ya da daha üst sınıfa mensup olan Osmanlı kadınları resmedildi. Bu kadınların Osmanlı coğrafyasında kartpostal üretimi ve pazarlamasını yapan Avrupalıların gözlem ve hayal güçleri ile dizayn ettikleri görseller olması muhtemeldir. Zira aşağıdaki örneklerin hiç birinde görseldeki kadınların kimliği hakkında bir bilgi yoktur.

¹⁷ Resimlerin künyesi sırasıyla: Atatürk Kitaplığı, Krt. 628 (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayın tarihi ve yayıncı bilgisi yok).

Kartpostal 9

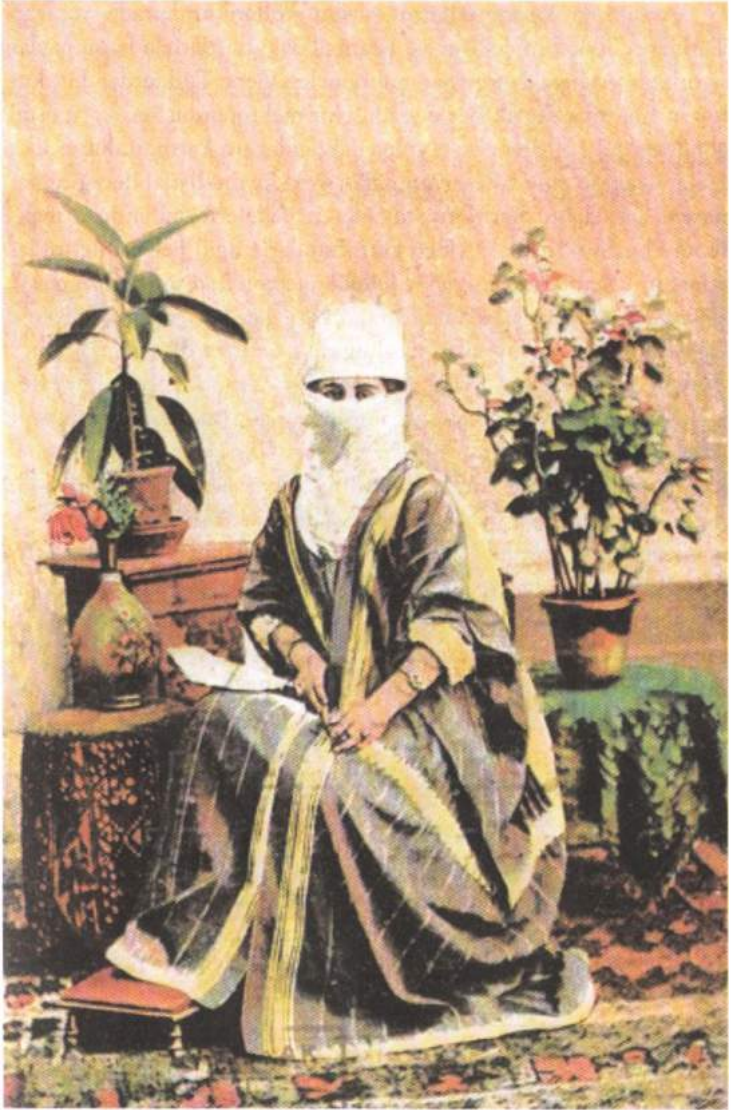
Diğer taraftan değişen ve daha modern bir giyim tarzına yönelen Osmanlı kadınlarının yüzlerinin daha belirgin olduğu portreleri (kartpostal 10-11) ya da daha alımlı duruşlarıyla verdikleri pozlar (kartpostal 12) kartpostallara yansdı.¹⁸ Bu kadınların da kimliği hakkında kartpostal bilgileri içerisinde herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir.

¹⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 623, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı; Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok), Atatürk Kitaplığı, Krt. 808, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı ve yayın tarihi yok), Atatürk Kitaplığı, Krt. 809, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı; Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok).

Kartpostal 11

Avrupa'da kartpostalların yaygın kullanımı burada yaşayan Türklerin dikkatini çekiyor ve İstanbul'daki dostlarıyla bunu paylaşıyorlardı. Avrupa'da yaşayan muhtemelen Genç Türklerden bir dostunun Ebuzziya Tevfik Bey'e yazdığı bir mektupta bir seri kartpostal gönderdiğini belirtiyor ve Avrupa'daki gidişatın kartpostalların kısa zamanda posta pulu koleksiyonundan daha kıymetli olabileceğini yönünde ilerlediğini hatırlatıyordu. İçten ifadelerin bulunduğu mektupta Ebuzziya Tevfik Bey'den kartpostallarla ilgili beklentilerini sıralarken, *"Son bahar da geldi. Mahsulü marifeti bekliyoruz. Bizi ahvali hali ne olduğu belli olmayan murdar âsârı taklidine bırakmayınız"* diyerek kartpostallarda yerelde olan eksikliğin serzenişini dile getiriyordu.¹⁹ Avrupa'dan Ebuzziya Tevfik Bey'e mektup yazan kişi Sait Bey (Kemalpaşazade **Sait**) portresi altına ünlü *"Arapça isteyen urbana gitsin, Acemce isteyen İran'a gitsin, Ki biz Türküz, bize Türkçe gerektir, Bunu fehmetmeyen cahil demektir"* dizelerinin yazılmasını öneriyor ve böylece bir kartpostalın Avrupa'daki koleksiyonerler tarafından satın alınabileceğini yazıyordu.²⁰ Gerçekten de Avrupa'da bu dönemde kartpostalların kullanımı ve çeşitliliği bir hayli artmıştı. Hayatın hemen her alanı kartpostallarda resmediliyor, çok çeşitli tür ve örneklerde üretimler yapılıyordu. Bu ucuz ve içeriği gizli olmayan iletişim şekli kıta ötesinde de kabul gördü. Öyle ki Amerika'da 1860'da kartpostal kabul edilmiş, ilk kez 1873'de hükümet tarafından basılmış kartpostallar postalanmıştı. 1900'lerin başına kadar Amerika'nın ücra kasabalarından görüntüler dahi kartpostallarda görülebilecek bir çeşitliliğe ulaşmıştı.²¹

Böylesine geniş bir çeşitlilik ve yaygınlığa ulaşan kartpostallar kısa zaman içerisinde sıradan halkın milli duygularına seslenen ya da savaş zamanlarında savaştaki haklılığı kanıtlamak isteyen formatlarda mesaj içeren türleriyle de görülmeye başlandı. 1870 Temmuzunda

¹⁹ Türk İnkılâp Tarihi Arşivi (TİTE), 13/74, 6 Teşrin-i evvel (18)98.

²⁰ TİTE, 13/67, 11 Nisan 1898.

²¹ Nancy Burgess, "History in Postcards: 'Small town views'", erişim: <http://www.prescottcorral.org>, 07.07.2015.

başlayıp 10 Mayıs 1871'de sona eren Fransız-Alman savaşı iki taraf kartpostallarında görülmüş ve bu anlamıyla savaş propagandasının - edilgen- bir parçası olarak daha Avrupa'da ortaya çıktığı ilk dönemlerde basılmıştı. Almanya'nın savaşan taraflarından olması kadar kartpostal basımında öncül olması bu savaşa dair sahnelerin (kartpostal 13, 14, 15)²² kartpostallara yansımada muhtemelen etkili olmuştu.

Kartpostal 13

²² Die Bayern bei Weißenburg, 4. August 1870; Erstürmung des Parktores zum Geisberg-Schlösschen bei Weißenburg, 4. August 1870, Erstürmung des Landauer Tores zu Weißenburg, 4. August 1870 (erişim: <http://www.deutscheschutzgebiete.de/dfkrieg.htm>)

Kartpostal 14

Kartpostal 15

Kartpostal 16

20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nde önemli siyasal dönüşümler görüldü. İmparatorluğu anayasasız ve mutlak bir monarşi ile yöneten II. Abdulhamid'e karşı birçoğu Avrupa'da bulunan muhalifler arasında örgütlü bir direnç yükselmeye başladı. Bu muhalefet hareketi Anayasa'nın yeniden ilanını sağladı. Anayasa'nın yeniden ilanı ile Makedon dağlarında isyancı olan pek çok çete lideri kendilerini teslim almak isteyen anayasal rejimi destekleyen subaylarla birlikte poz verdi ve ilginç kartpostallar ortaya çıktı²³. Bu gelişmeler anayasanın ilanına uzanan süreci kapsayan birçok önemli olayı içine alıyordu. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinin yıldızları da bu günlerde parlamaya başladı. Enver ve Niyazi Beyler bu gelişmeler içerisinde en dikkat çeken isimlerdi. Bu nedenle Enver ve Niyazi Beyler özgürlük kahramanları olarak (kartpostal 16) kartpostallarda görül-

²³ Kutlu, *Didâr-ı Hürriyet, Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2008, s. 161-171.

meye başlandı²⁴. Anayasal rejime yönelik gerici bir ayaklanma olan 31 Mart Vakası Enver Paşa'nın imajını güçlendirdi. Bu durum onun ön planda olduğu kartpostalların basılmasına neden oldu (kartpostal 17). Taşkıyla kapısında Enver Paşa'yı tebrik eden Nazım Paşa'nın görüntüsü kartpostallara yansıyan bir görsel olarak ortaya çıktı (kartpostal 18).²⁵

Bunun arkasından gelen süreçte Meclis-i Mebusan'ın açılışı, mebuslar ve parlamento kartpostallara yansdı. Bu konuda geniş bir çeşitlilikten söz edilebilecek kadar kartpostal basıldı. Sultan II. Abdulhamid'in parlamentoyu açacağı gün izleyeceği güzergahlarda bekleyen halk, Abdulhamid ve refakatindekiler, merasim alayı, yarı açık körük-lü arabasından inerken II. Abdulhamid, kartpostallarda görüldü²⁶. “Padişahım Çok Yaşa” yazılı “Hürriyet, Müsavat, Uhuwvet, Adalet” sloganlı kartpostallar (kartpostal 19) üretildi²⁷. Diğer taraftan oldukça ilginç bir başka örnekte Hürriyeti temsil eden kadının zincirlerinden kurtaran “hürriyet kahramanları” resmedilmişti. Bu kartpostalda hürriyeti temsil eden kadının etrafında onu tutup ayağa kaldırmaya çalışanlar Midhat Paşa, Prens Sabahattin, Fuat Paşa, Namık Kemal ile hürriyeti temsil eden kadını bağlayan zinciri kıranlar Niyazi ve Enver Beyler olarak görülmüyordu (kartpostal 20).²⁸

²⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 15, (Kartpostal detayları: yayın yeri: İstanbul, Yayıncı: Max (Maximillian Fruchtermann, yayın tarihi yok.) (Enver ve Resneli Niyazi Bey). Atatürk Kitaplığı, Krt. 14, (Kartpostal detayları: Basım yeri: Paris, yayıncı ve yayın tarihi yok).

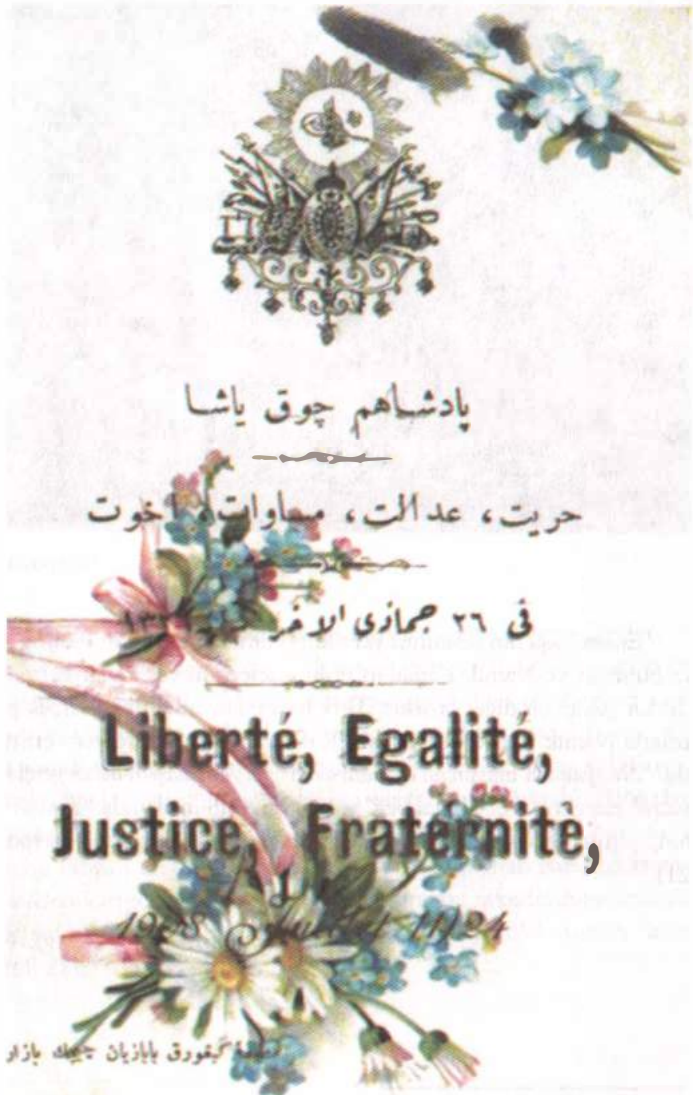
²⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9, (Kartpostal detayları: yayın yeri: İstanbul, Yayıncı: M.J.C. yayın tarihi yok)

²⁶ Kutlu, a.g.e., s. 161-171.

²⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12031, (Kartpostal detayları: basım yeri: İstanbul, yayıncı: Tüccarzade İbrahim Hilmi, yayım tarihi: 11.12.1908. Kartpostal ile ilgili şu detaya da yer verilmiştir. Arkası yazılı olan bu kartpostal 6 Ağustos 1908'de İzmir'den Fransız Postası ile Paris'e gönderilmişti).

²⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12032, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı ve yayın tarihi yok)

Kartpostal 20

Enver Paşa'nın resminin yer aldığı Kanun-i Esasi'nin ilanına atıfta bulunan ve Namık Kemal'in ünlü dizelerinin yer aldığı kartpostal dikkat çekici bir diğer örnekti. Türk bayraklarının altında küçük puntolarla Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesinden dizelere yer veriliyordu: "Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet, esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten" ve "Kemal Beğ" yazıyordu. Bunun altında "Yaşasın Vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet" ifadeleri bulunuyordu (kartpostal 21).²⁹

²⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12069, (Kartpostal detayları yayın yeri, yayın tarihi ve yayıncı bilgisi yok)

Kartpostal 21

Diğer taraftan 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında çeşitli savaşlarda yaşanmaya başlandı. Bu bağlamda Osmanlı Rus Harbi arkasından gelen Balkan Harpleri Türk ulusal benliğinde önemli izler bıraktı. Sözü edilen savaşlar sırasında kartpostallar daha çok milli duygulara seslenen ve savaş giderlerine destek olmak amacıyla basılarak yeni bir formata büründü. Buna dair iki örnekte Donanma Cemiyeti tarafından yardım amacıyla basılmıştı. Aziziye tabyası tarafından tard edilerek uzaklaştırılan Rus birliklerini resmeden kartpostalda bir Türk topu başındaki askerlerin menzilinde olup yakınlarda düzlükte uzanan Rus kayıpları görülebiliyordu (kartpostal 22).³⁰

³⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt. 522, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı, yayın tarihi yok)

Kartpostal 22

Aynı şekilde Aziziye tabyasının önünden kaçan Rus birlikleri ile Türk kumandanlar resmedildiği bir diğer kartpostal yine Donanma Cemiyeti tarafından yardım amaçlı basılmıştı (kartpostal 23).³¹

Kartpostal 23

³¹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9282, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı, yayın tarihi yok)

Balkan Savaşları Osmanlı birliğine Osmanlı Rus Harbi'nin ardından gelen önemli bir darbe olmuştu. Avrupa'da uzun zamandır yaşanan kaynaşma ve Osmanlı Devleti'nin çözülmekte olduğuna duyulan inanç savaş yanlılarını güçlendiriyordu. Osmanlı varlığının ortadan kalkması isteğiyle 8 Ekim 1912'de Karadağ Prensliği, 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.³² Osmanlı'nın Balkanlar'daki son toprakları da İmparatorluktan ayrılmak istiyordu. Bu durum "Osmanlı Birliği" vurgusunun artmasına neden oldu. Dönemin padişahı V. Mehmed Reşad'ın portresi üzerine yazılan ifadeler tesadüf değildi; "*yekvücut Osmanlıların mukaddes padişahı şevketlü Mehmed Reşad Han Efendimiz Hazretleri*" (Kartpostal 24).³³ Diğer taraftan yönetimde İttihat Terakki'nin etkinliğinin artması ile bu durumu yansıtan kartpostallar görülmeye başlandı. Enver ve Niyazi Beylerin karşılıklı köşelerde olduğu kartpostalda Mehmet Reşad'ın portresine yer veriliyor altında Osmanlı bayrakları her iki tarafta çeşitli silahlar, yine karşılıklı adaletin simgesi terazi ve teraziyi dengede tutan kitaplar (belki anayasa) ile karşısında askeri gücü simgeleyen alametler göze çarpıyordu (kartpostal 25).³⁴ Yine bir başka örnekte Mehmet Reşad, Enver ve Niyazi Beyler ile İmparatorluk prensleri resmediliyordu. Enver ve Niyazi Beyler arasında Prens Sebahaddin Bey dikkat çekiyordu (kartpostal 26).³⁵

³² Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı'na Sırp 1878-1918*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Güney Dinç, *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY Yay., İstanbul, 2013, s. 65.

³³ Atatürk Kitaplığı, Krt. 2051, (Kartpostal detayları: Yayıncı Muradyan Freres, Yayın yeri: İstanbul, yayın tarihi yok)

³⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 6946, (Kartpostal detayları: yayın yeri: Galata, Yayıncı: J. Malaton, yayın tarihi yok)

³⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 232, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı, yayın tarihi yok)

Kartpostal 26

Balkan Savaşları sırasında iki taraf kraliyet ailelerine ait görüntüler, savaş sahnelerinden görüntüler, Bulgar komitacılar kartpostallara yansımıştı.³⁶ Eski parlak zaferlerin resmedildiği reproduksiyon kartpostallar da üretildi. İmparatorluğun sınırları daralırken eski parlak zaferlerin hatırlanması ve hatırlatılması tesadüf değildi. Aşağıdaki örnekte Kosova Meydan Savaşı resmediliyor ve Sırp milliyetçiliği için önemli bir referans olan zafer hatıralarda canlandırılıyordu.³⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi hatta III. Mehmed'in Eğri (Haçova) Meydan Muharebesi kartpostallarda resmediliyordu. Namık Kemal'in Kırım Harbi sırasında orduya gönüllü katılan İsmail Bey ile onun yanında olmak için erkek kılığına girip Silistire savunmasına katılan Zekiye isimli genç kadının hikayesini anlatan Vatan Yahut ve Silistire isimli tiyatro yapıtı topluma "savunma" savaşı ruhunu vermek ve

³⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9282, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı, yayın tarihi yok)

³⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 3323, (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayıncı, yayın tarihi yok)

vatan sevgisini aşlamak istiyordu. En ünlüleri olan eser bu dönemde yazılan tek eser de değildi.³⁸ Türk edebiyatındaki “vatan” ve “vatanperverlik” hislerini anlatan bu eserlerin yazılması ile bu hisleri yansıtan kartpostalların üretilmesi eş zamanlı gelişti. Aşağıdaki örnekte Kosova Meydan Savaşı’ndan bir sahne görünmektedir (kartpostal 27). Özellikle Balkanlarda bağımsızlık yolunda artan hoşnutsuzluklar ile bu zaferlerin gösterildiği kartpostalların aynı dönemde üretilmesi, kartpostalların propaganda amacına hizmet ettiği ilginç örneklerdendir. Diğer taraftan 18. Yüzyıldaki son zaferler dahi bu çizim kartpostallarda kullanıldı. I. Mahmut’un Belgrad zaferi bu konudaki ilginç örneklerdendi (Kartpostal 28).³⁹

Kartpostal 27

³⁸ Tevfik Sütçü, “Namık Kemâl’in Vatan Yahut Silistire’sinin Tesirinde Bir Eser: “Tuna Yahut Zafer”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 32, 2004, s. 131-147.

³⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 3606, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı: Max (Maximilian Fruchtermann, basım tarihi yok)

Kartpostal 28

Sadece Batı'daki zaferler değil, Doğu'da kazanılan zaferler reproduksiyon olarak kartpostallara yansıtılmıştı. Bu bağlamda Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferi, Mercidabık zaferleri kartpostallarda resmediliyordu.⁴⁰ Batı'da ve doğuda Osmanlı sınırlarının sürekli daraldığı günlerde bu eski parlak zaferlerin hatırlatılmaya çalışılması ve kartpostallara yansıtılması insanların zihninde vatan ve millet sevgisini uyandırmaya yönelikti (Kartpostal 29, 30, 31, 32)

⁴⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt. 3587, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı; Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok), Krt. 3581, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı; Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok), Krt. 3574, (Kartpostal detayları: Yer: İstanbul, Yayıncı; Max (Maximillian Fruchtermann, basım tarihi yok)

Kartpostal 30

Kartpostal 31

Kartpostal 32

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da daralan sınırları yani Balkan Devletlerinin Türk imparatorluğunun Avrupa'daki son toprak parçalarını ellerinden almaları bu devletlerin kartpostallarında büyük bir coşkuyla resmedildi. Milli ve dini duyguları yükseltecek bir biçimde çeşitlendirildi.⁴¹

⁴¹ Avrupa'dan kovulan Türkler. Sağ alt köşede "Abdi Baha'nın ve Fatma Hanım'ın Cennetten Kovuluşu" yazmaktadır. Bu görsel bu çalışmaya <http://www.theapricity.com/forum/showthread.php?54444-Bulgarian-military-postcards-from-the-First-Balkan-War> adresinden alınmıştır. Ancak Dinç, Mehmet Naili Bey'in derlediği Kartpostallarla Başkan Savaşı (1912-1913) isimli escrinin 51. sayfasında da yer verilmektedir.

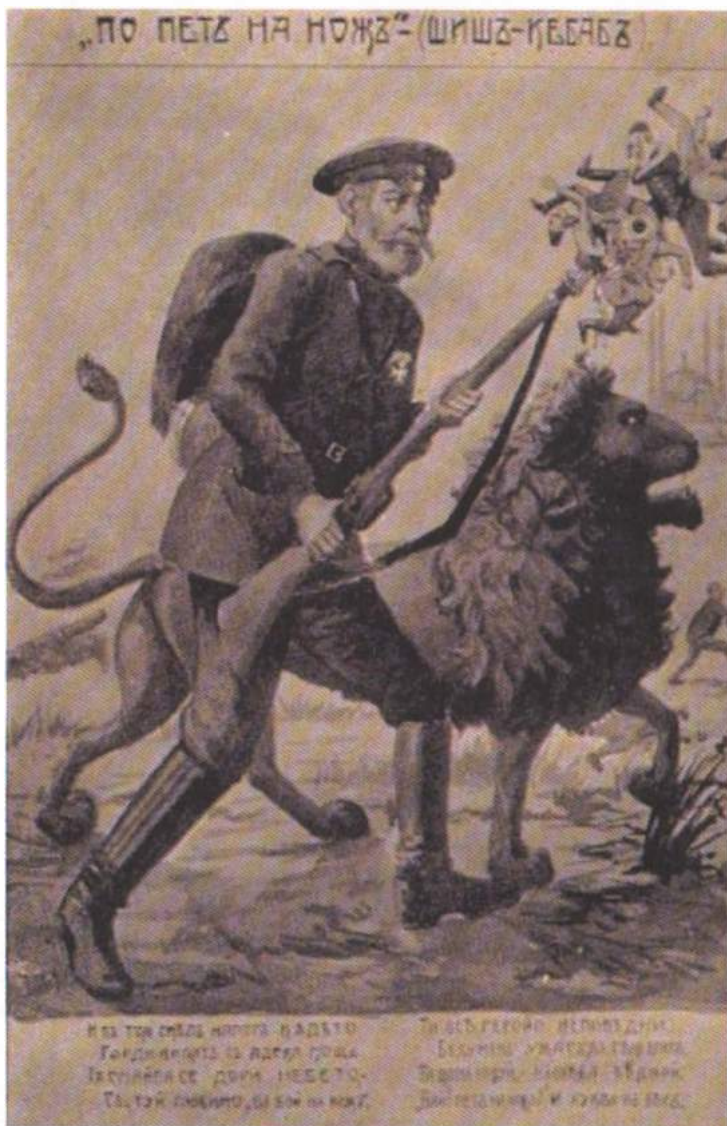

Kartpostal 33

Balkan Savaşlarında Türklerin kaybettiği topraklar Avrupalıların esaretten kurtarılması, “Türklerin Avrupa’dan süpürülmesi” (Kartpostal 33), “Balkan ülkelerinin birlikteliği” gibi bir bilinci yansıtan kartpostal- lar yanında çeşitli savaş sahneleri de kartpostallarda görüldü. Ayrıca aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere 1912 yılında savaşa katılan Balkan devletleri kralları gururlu duruşlarıyla resmedildi (Kartpostal 34). Uzun Türk hakimiyetinin ardından Edirne’nin de içinde bulunduğ topraklarda kazanılan zafer Balkan milliyetçiliğinde güçlü bir özgüven oluşturdu. Bu durum çok sayıda kartpostala yansıdı. Bir hançerin ucuna takılmış vaziyette görülen “Türk askerleri” ile “Bir hançerde beş Türk -Şiş Kebab-” ifadelerine yer verilen aşağıdaki örnekte (Kartpostal 35) Türklere özgü olan bu yemek tarzına atıfta bulunarak Türklerin Avrupa’dan sürülmesi ilişkilendirilmiş ve aşağılayıcı bir üslupla kullanılmıştı.⁴²

⁴² Görseller <http://www.theapricity.com/forum/showthread.php?54444-Bulgarian-military-postcards-from-the-First-Balkan-War> adresinden alınmıştır.

Diğer taraftan Balkan ülkeleri arasında yaşanan paylaşım sorunu Bulgaristan ile Romanya arasında bir mücadeleyi doğurunca dönemin Bulgar çizerleri kartpostallarda Romenlerin doyumsuzluğu, haydutluğu yahut işbirliğini bozan tarafı olarak onları resmettiler.⁴³ Savaşın trajik yönünü oluşturan Türk muhacereti de kartpostallara yansdı. Bu görüntüler Batı kamuoyunda kolaylıkla yer bulabilen “*Türk barbarlıkları*” yahut “*Türklerin Hristiyanlara yönelik katliamları*”⁴⁴ propagandasının aksine neredeyse hiç yer bulmadı. Bunun istisnası olabilecek az sayıda tarafsız gözlemde ise Türk köylerine uygulanan barbarca saldırı ve kıyımlar tasvir edildi⁴⁵. Atatürk Kitaplığı envanterinde bulunan aşağıdaki örnekte (Kartpostal 36) güç durumda olan Türk göçmenler resmedildi.⁴⁶

Kartpostal 36

⁴³ Dinç, a.g.e., s. 164-167.

⁴⁴ Ebru Boyar, “Türk Mezalimi” ve/veya ‘Rus Barbarlıkları’: 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasal Tercihler”, *Balkanlar ve Göç*, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, ss. 173-187.

⁴⁵ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1995, s. 148-192, Wilhelm Feldmann, *İstanbul’da Savaş Günleri, Bir Alman Gazeteci’nin Balkan Savaşı Hatıraları*, (Çev. Necmettin Alkan), İstanbul, 2004, s. 51-77.

⁴⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 1196. (Kartpostal detayları: yayın yeri, yayın tarihi, yayıncı bilgisi yok)

Diğer taraftan Balkan Savaşları'na eşzamanlı olarak Osmanlı Devleti'nin uzak eyaleti Trablusgarp da işgal ile karşı karşıyaydı. İtalya ile yaşanan savaş, kartpostallarda yerel güçlerin desteğini gösterir biçimde resmedilmişti.⁴⁷ Aşağıdaki örneklerde fesli Türk askerleri ile yerel Arap askerlerinin omuz omuza mücadele ettiği görülmektedir. (Kartpostal 37, 38)

Dünya Savaşı ile kartpostalların kullanımı yaygın bir propaganda malzemesi şekline dönüştü. Aslında propaganda bu savaşla birlikte savaşın kaderini belirleyecek önemli bir enstrüman haline gelmişti. Öyle ki, İngiltere'de daha savaşın başında propaganda işlerinin planlanması ve yürütülmesinde Wellington House [Propaganda Ofisi] kurulmuştu. Benzer biçimde Almanya savaş propagandası için özel çalışma yapmış ve savaşın kazanılmasında önemli olacağını görmüştü. Ünlü arkeolog ve casus Max Freiherr von Oppenheim'in başında bulunduğu "Nachrichtenstelle für den Orient" (Doğu Propaganda Ofisi) daha savaşın ba-

Kartpostal 37

⁴⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 003549. (kartpostal detayları: basım yeri: İstanbul, Basımcı: M.J.C., basım tarihi yok), Atatürk Kitaplığı, Krt. 003550. (kartpostal detayları: basım yeri: İstanbul, Basımcı: M.J.C., basım tarihi yok).

Kartpostal 38

şında Berlin’de kurulmuştu. Bu merkezin doğuya yönelik propaganda-
nın merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ Türk propagandası için böylesine
özel bir birimin teşekkül ettiği söylenemez. Ancak özellikle Batılı dev-
letler kendi askeri ve halkı üzerinde etkili olacak farklı yazılı ve görsel
materyali kullandı. Halkı savaşa ve savaştaki haklılığa ikna etmek bu
tür üretimlerin bir hedefiydi. Ancak özellikle İngiltere gibi nüfuz alanı
içerisinde geniş bir Müslüman nüfusu barındıran bir İmparatorluk için
sultan-halifeye karşı savaşmak ya da Osmanlı’nın savaştaki tutum ve
tarafının yanlışlığını gösterecek hassasiyete dikkat edilmeliydi.⁴⁹ Savaş

⁴⁸ Stanford I. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yay., İstanbul, 1994, s. 1151, Gottfried Hagen, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East*, 24: 2, 2004, s. 150.

⁴⁹ Bu hassasiyet İngiliz propaganda görselleri içerisinde dikkat çekici bir örnek olan el-Hakika gazetesinin 1. Sayısının yayınlanmasının ardından kullanılan dil hak-
kında değişik birimlerden uyarılar gelmişti: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşın-
da İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme
(el Hakika ve Musavver Çöl)”, OTAM, S. 36, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı,
Ankara, 2014, s. 141-155.

ortamında yükselen vatanperverlik duygusu tüm Avrupa'da yaygın bir tema haline gelmişti.⁵⁰ Bu dönemde altın çağını yaşayan kartpostallar hemen herkes tarafından kullanılmakta ve hemen her eve girmektedir.⁵¹ Askerlerin iletişimde kartpostalların kullanımı öylesine yaygındı ki, 1917 yılında İngiliz kuvvetlerinin posta servisinde 4000'den fazla kişi görev yapmakta ve günlük 2 milyon mektup ve kartpostal teslim etmekteydi.⁵² Özellikle Batı'da okuma yazma oranının daha yüksek olması yaygın kartpostal kullanımında etkili olmuştu. Türk kartpostallarında da I. Dünya Savaşı'nın çeşitli yönleri resmedildi. Resmi geçit yapan askerler (Kartpostal 39),⁵³ bayraklar, askerler tarafından oluşturulan çadırlar⁵⁴ (Kartpostal 40) kartpostallarda görülebiliyordu.

Kartpostal 39

⁵⁰ Coysy, a.g.e., s. 9.

⁵¹ Martin Willoughby, *A History of Postcards, A Pictorial records from the turn of the century to the present day*, Studio Editions, London, London 1992, s. 13-16.

⁵² Eric J. Evans & Jeffrey Richards, *A Social History of Britain in Postcards 1870-1930*, Longman, London and New York, 1980, s. 4.

⁵³ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12556. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

⁵⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 11651. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

Kartpostal 40

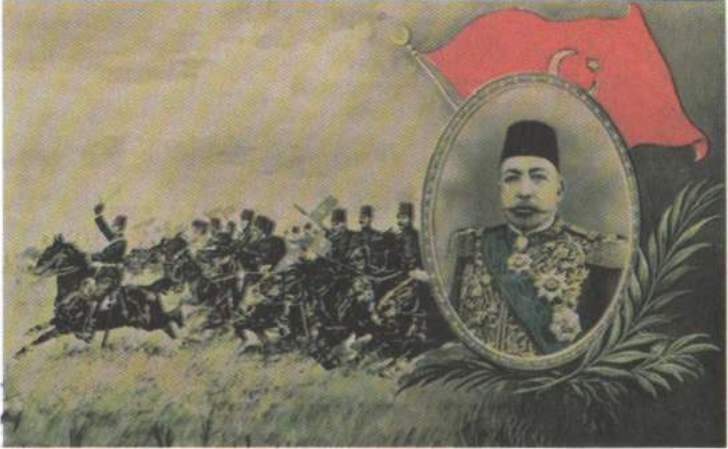
Bazı örneklerde padişahın ve savaş ekibinin ön plana çıkartıldığı görülmekteydi. Bunlar içerisinde V. Mehmed Reşad ve Türk ordusu ile hücumla kalmış askerlerin bulunduğu birliğin görüldüğü kartpostal dikkat çekmektedir (Kartpostal 41).⁵⁵ Yine padişah, savaş kruvazörü ve Türk bayrağının birlikte görüldüğü kartpostal dizayn edilmişti (Kartpostal 42).⁵⁶ Ayrıca müttefik ülkelerin (Almanya ve Avusturya Macaristan Kralı ile birlikte Sultan Mehmed Reşad'ın resmedildiği Türk propaganda kartpostalında Mehmet Reşad ortada görülüyordu⁵⁷. Altındaki Osmanlıca yazıda “*el Sultan el gazi Mehmed el Hamis ve hüla-fa-i Franz Josef, Wilhelm el Sanı*” ifadelerine yer veriliyordu. Mehmet Reşad atalarının savaşlara fiili olarak katılmalarından ötürü kullanmayı hak ettiği “*el gazi*” unvanını isminin önüne yazıyordu. Bu kartpos-

⁵⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 11671. (Kartpostal detayları: yayım yeri İstanbul, yayımcı: Jullus Kaufmann&Co ve yayım tarihi yok)

⁵⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 6367. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

⁵⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 10690, (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

talda Osmanlı sultanı merkeze konulmuştu. Bu sayede Osmanlı tebası ve askerleri üzerinde güç ve kudret anlamında olumlu bir etki sağlanmak istenmişti (Kartpostal 43).

Kartpostal 41

Kartpostal 42

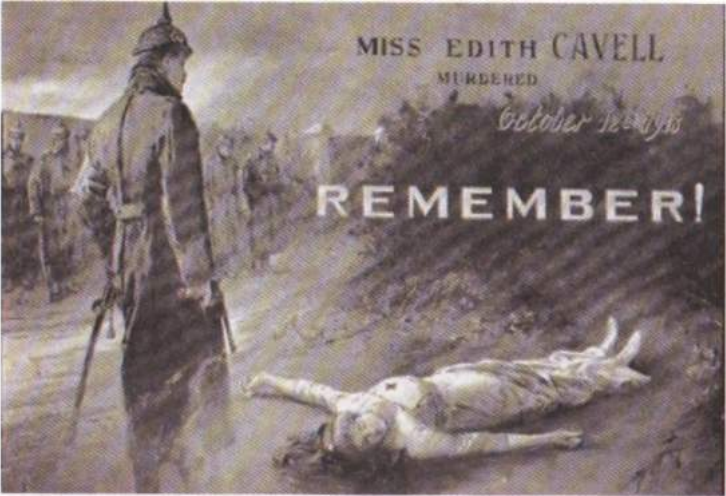

Kartpostal 43

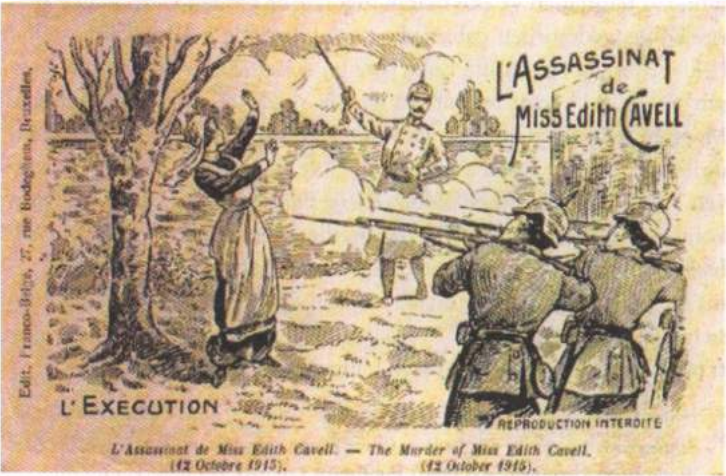
Savaş yıllarında bayrak, vatan gibi milli duyguları yükseltecek figürlerin kullanılması oldukça olağan ve yaygındı. Tonie&Valmei Holt tarafından hazırlanan ve esas olarak İngiltere’de basılan kartpostallar üzerinden gerçekleştirilen çalışmada savaş yıllarında basılan kartpostallar belli bir tasnife ayrılmıştır. Buna göre bu dönemde kartpostallarda savaşan milletler ve kişilere dair olanlar ilk sıradaydı. Yukarıdaki örnekte Mehmet Reşad’ın portresine yer veren kartpostal bu minvalde değerlendirilebilir. Diğer bir grubu milliyetçiliği ve düşmandan nefreti körükleyen kartpostallar oluşturunuyordu.⁵⁸ Bu içeriği oluşturacak kartpostalların konusu oldukça çeşitliydi. Batı’da üretilen kartpostallarda Almanların barbarlıkları, yıkılan mabetler, öldürülen masumlar kullanıldı. Çok geniş bir çeşitlilik içerisinde İngiliz hemşire Edith Cavell’in Alman ordusu tarafından 15 Ekim 1915’te öldürülüşünü işleyen sahne Alman karşıtı propagandanın etkili bir görseli haline geldi.⁵⁹ (Kartpostal 44, 45)

⁵⁸ Tonie & Valmai Holt, *Till the Boys Come Home, The Picture Postcards of the First World War*, Mcdonald and Jane’s Publisher’s Limited, London, 1977.

⁵⁹ Görseller www.worldwar1postcards.com adresinden alınmıştır.

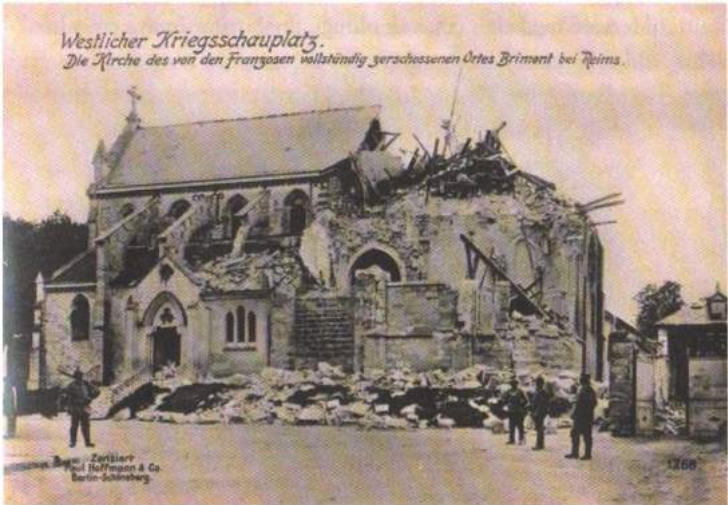

Kartpostal 44

Kartpostal 45

Düşmanların kutsal mekanları yıktıkları ya da masumları öldürdükleri kartpostallarda sıklıkla işledikleri konular arasındaydı. Dini hislerin kolaylıkla ajite edilebilmesi bunun kartpostallarda kullanılmasında etkili oldu. Bunu yalnızca Müttefikler uygulamıyordu. Fransız hava saldırısı ile yıkılan Brimont Kilisesi Alman kartpostallarında resmedilmişti (Kartpostal 46).⁶⁰ Osmanlı Devleti de kutsal mekanların bombardıman edilmesi argümanını kullanmıştı. Bu amaçla Osmanlı Hilal-i Ahmer'i tarafından üretilen bir kartpostalın İngiliz yazışmalarına konu olması ve belirli bir tedirginliğe neden olması dini hisler üzerinden propagandanın özellikle Müslüman İngiliz tebaası üzerinde yaratabileceği huzursuzluğu düşünerek tedbir almaya çalışmışlardı. İlginç olan Osmanlı Hilal-i Ahmer'i tarafından yayılan kartpostalda "Bahr-i Ahmer; Medine-i Münevvere Sahilinde İngilizler tarafından bombardımanla tahrib edilen (Müveilah) Cami-i Şerifi" yazılı kısımdı. İngiliz makamları görseldeki caminin Medine'den 300 mil uzaklıkta Kızılde-

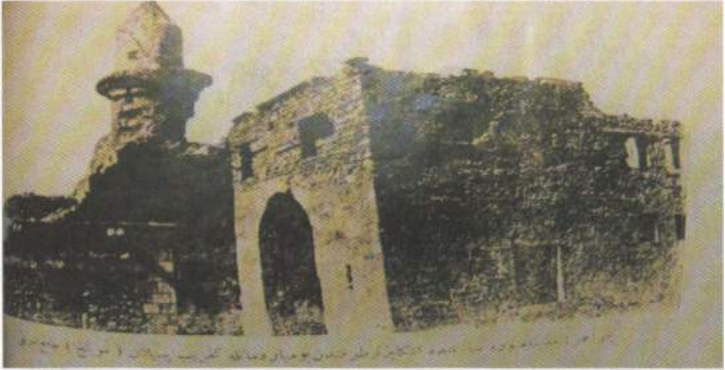

Kartpostal 46

⁶⁰ Görseller www.worldwar1postcards.com adresinden alınmıştır.

niz başında olduğuna değiniyorlardı. Savaş esir kampında bulunan bir Osmanlı askerine İstanbul'dan gönderildiğine değinilen kartpostalın devletin bir organı tarafından üretilmiş propaganda amaçlı bir örnek olması ve taşıdığı mesaj açısından oldukça dikkate değerdi (Kartpostal 47).⁶¹

Diğer taraftan savaşta karşı tarafın savaş gücünü, aklını ya da devlet başkanlarını aşağılayan görsellerde kartpostallara yansdı. Bu noktada özellikle Alman ve Avusturya Macaristan krallarının çeşitli hayvanlarla özdeşleştirildiği yahut benzetildiği kartpostallar çokça bulunmaktadır. Ancak Müttefik devletlerde (İngiltere ve Fransız kartpostalalarında özellikle) idareleri altındaki geniş Müslüman nüfusun öfkesini çekmemek için olsa gerek Osmanlı sultanının bu şekilde resmedildiği örnekler genelde göze çarpmaz. Aşağıdaki örnekte Alman Kayzer'i II. Wilhelm bir deve, Avusturya Macaristan Kralı Franz Joseph bir maymuna benzetildiği halde Osmanlı sultanı devenin sırtındaki yolcu olarak görülmekte bu anlamda Almanya'nın savaş gücü aşağılanmakta ve müttefiklerinin faydadan çok yük olduğu imajı yaratılmaya çalışılmak-

Kartpostal 47

⁶¹ The National Archives, Colonial Office, 323/753/46897, 10 Ağustos 1917, Simla Temsilciliğinden Hindistan Bakanlığına.

tadır. Ayrıca deve, maymun ve Türk'ten oluşan bu grubun Müttefik devletlerin bayraklarının yer aldığı bir kalenin önünde olduğu görülmektedir (Kartpostal 48).⁶² Yine de Osmanlı sultanının gücünün zayıflığı ve Almanlar tarafından savaşa sürüklendiğine vurgu yapan Alman karşıtı kartpostallarda ilginç detaylar göze çarpmaktadır. Alman Kayzeri Wilhelm'in kucagında oturan minik adam (Osmanlı sultanı) kaygılı ve oldukça zayıf bir biçimde Kayzer'in yüzüne bakarken onun sözlerine itaatkâr olacağı imajı yaratılmaktadır. Diğer taraftan arka tarafta cami minareleri göze çarpmaktadır. Kartpostalda üst tarafta Fransızca Alman Kayzeri'nin ağzında "*çok basit, bizim yanımızda olacaksın ve sana söylediğimde güçsüz kırmızı bayrağımı kaldıracaksın*" ifadeleri yer alıyordu (Kartpostal 49).⁶³

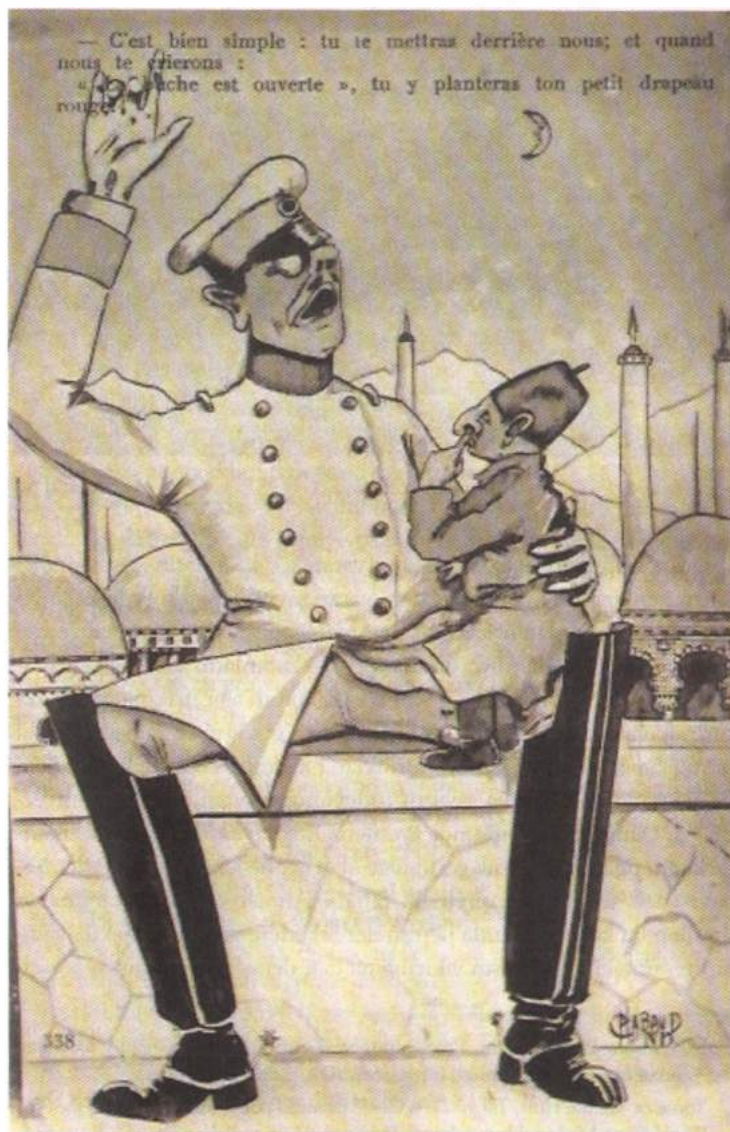
Savaşla birlikte insanların, makinelerin, savaş alanındaki teçhizatların gösterildiği kartpostallar savaşan devletler tarafından karşı tarafa gücünü sergilemek için ve aynı zamanda kendi güçlerini ispat ederek taraftar çoğaltmak için kullanılan bir yöntemdi. Bu kartpostalların bazılarında gerçek sahneler kullanılmaktaydı. Bunlar dışında mizah ve duygusalı içeren ve mesajlar veren kartpostallarda ayrı bir gruba oluşturuyordu. Aşağıdaki örneklerden ilkinde "*Tommy bomba çukurunda uyumayı rahat bulur*" yazan görselde askerlerin cephede yaşadıkları zorluğun eğlenceli bir yönü ön plana çıkarılmaya çalışılıyordu (Kartpostal 50).⁶⁴

⁶² Görsel <http://wtffww1propaganda.tumblr.com> adresinden alınmıştır. Kartın alt tarafından "*Les peuples consternés ne purent que se taire, On leur avait promis un tigre une panthere, que voient-ils arriver, conduits par un turco? Un vieux singe gaga, une gueule d'chameau*" dizeleri yer almaktadır.

⁶³ Görsel <http://www.postcardman.net> adresinden alınmıştır. Fransızca ifadeler şu şekildedir: "*- C'est bien simple: tu te mettras derrière nous; et quand nous te cri- erons: le eliche? Ouwerle?, tu y planteras ton petit drapeau rouge*".

⁶⁴ Görsel <http://www.oucs.ox.ac.uk> adresinden alınmıştır.

Kartpostal 50

Cepheye gitmeyerek geride (vatanda) kalanların resmedildiği kartpostallar içerik açısından hem vatan savunmasında evde kalanların ödevlerini anlatan içerikte hem de cephe gerisindeki faaliyetleri göstermek için kullanılıyordu. Bu içerikte kadınların savaştaki çabaları da yansıtılmıştı.⁶⁵ Önceleri kadın işi olmayan ağır makineler ile üretim yapmak, büyük bombaları taşımak gibi görüntüler ya da tarladaki ürünü çapalamak gibi bedeni zorluklarla kadınlar cephedeki askerlere ve aslında tüm topluma savaşın zorluğunun paylaşıldığını gösteriyordu.⁶⁶ I. Dünya Savaşı sırasında üretilen Osmanlı kartpostalları içerisinde kadın figürünün en sık görüldüğü alan cephedeki yaralı askerleri tedavi eden şefkatli hemşirelerdi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından üretilen bu kartpostallarda hemşireler askerlere yardım etmekte, yaralarını sarmakta ve savaşın yıkıcılığına dair detaylar propaganda amaçlı

⁶⁵ Ü. Gülsüm Polat, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar", *İstanbul Üniversitesi Avrasya İncelemeleri Enstitüsü Dergisi (AVİD)*, Sayı: 2, (243-268).

⁶⁶ Tonie & Valmai Holt, *Till the Boys Come Home, The Picture Postcards of the First World War*, Mcdonald and Jane's Publisierhs Limited, London, 1977, s. 534-535.

gözler önüne serilmekteydi. Aşağıdaki Hilal-i Ahmer kartpostallarından ilkinde takma bacağı taktıkları Türk askeri⁶⁷ (Kartpostal 51) ikinci kartpostalda ayağa kalkmış selam verirken görülüyordu (Kartpostal 52).⁶⁸ Diğer kartpostalda hasta yatağında yatan Türk askerinin ateşine bakan hemşire diğer yatakta silueti belirsiz olan hasta askere bakım yapan fesli bir erkek hasta bakıcı ve hemşire ile birlikte göze çarpıyordu (Kartpostal 53).⁶⁹

Bu kartpostallarda basım tarihi yoktu. Ancak Hilal-i Ahmer'in bastığı diğer bazı kartpostallarda I. Dünya Savaşı yıllarında üretilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Zira aşağıdaki birinci örnekte (Kartpostal 54) çoğunlukla Arap coğrafyasında hasta naklinde kullanılan kakule ile sevk edilmiş hastalara bakılan çadır ve sedye ile Osmanlı Hilal-i Ahmer sahra hastanesine taşınan asker görülmektedir. Arka plandaki coğrafya Arap toprakları olduğunu düşündürmektedir.⁷⁰ Diğer kartpostalda ise gece denizde yapılan taramada bulunan -muhtemelen düşman- askerlerin filika ile gemiye taşındığı görülüyordu. Gemide bulunan Türk bayrağı hilalleri ışıkla ön plana çıkarılıyordu (Kartpostal 55).⁷¹ Hastalar, hemşireler, kızıl haç kurtarma sahneleri savaşan ülkelerde büyük çeşitlilik gösteriyordu.

I. Dünya Savaşı propaganda amaçlı kartpostal üretimi açısından gerek Batı ve Amerika'da gerekse Osmanlı coğrafyasında büyük bir değişimi beraberinde getirmişti. Bu gelişme yani görsellerin, sözlerin insan zihinlerinde vatanperverlik hislerini uyandırmasına yönelik içeriklerin kullanılması aslında kartpostallar için geçerli bir girişim değildi. Bu du-

⁶⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9552. (Kartpostal detayları: yayım yeri: İstanbul, yayımcı: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yayım tarihi yok)

⁶⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9553. (Kartpostal detayları: yayım yeri: İstanbul, yayımcı: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yayım tarihi yok)

⁶⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9554. (Kartpostal detayları: yayım yeri: İstanbul, yayımcı: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yayım tarihi yok)

⁷⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9560. (Kartpostal detayları: yayım yeri: İstanbul, yayımcı: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yayım tarihi yok)

⁷¹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9561. (Kartpostal detayları: yayım yeri: İstanbul, yayımcı: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yayım tarihi yok)

Kartpostal 54

Kartpostal 55

rum Batı'da daha sistematik bir propaganda hamlesinin parçasıydı. Hedef coğrafyadaki toplumlar tarafından kullanılan dillerde üretilmiş beyannameler, kartpostallar, posterler, propaganda gazeteleri daha savaş başında oluşturulmuş malzemeler İngiliz propaganda ofisi Wellington House tarafından ilgili kitlelere ulaştırılıyordu.⁷² İngilizlerin sistemli ça-

⁷² Ü. Gülsüm Polat, "Ü. Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme", OTAM, S. 36, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı, Ankara, 2014, s. 141-155.

lışmaları Amerika'nın savaşa katılmasında Almanya'ya üstünlük sağla-
mış ve bunu ispat etmişti.⁷³ İngiltere'de üretilen kartpostallarda Britan-
ya asıllı Amerikalılar savaşa özgürlük adına katılmaya çağırılıyordu. Bu
kartpostallarda insani duygulara sesleniliyordu. Diğer taraftan askerlerin
esir kamplarında çekilen fotoğraflarını ailelerine kartpostal olarak gön-
derdikleri de oldu. Sidi Beşir esir kampında arkası yazılı olan kartpostal-
da 1919 Bayram hatırası olduğu ve 1 ve 2 diye numaralandırılanlardan
1 olarak gösterilen kişinin Miralay Sami Sabit Bey, 2 olarak numaralan-
dırılan kişinin de Erkân-ı Harbiye Ali Rıza olduğu belirtilmişti (Kartpos-
tal 56).⁷⁴ İkinci kartpostalda da esir askerlerin bir spor müsabakasından
alınan görüntüye yer verilmişti. Bu da Sidi Beşir esir kampında çekilmiş
bir fotoğraftı ve arkası yazılıydı (Kartpostal 57).⁷⁵

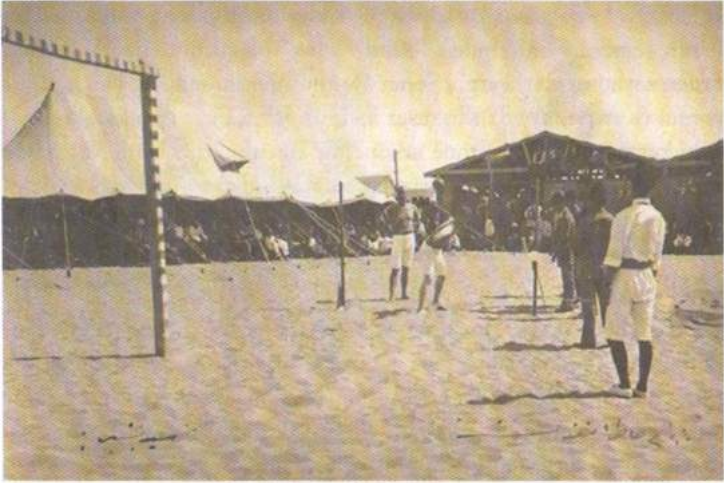

Kartpostal 56

⁷³ Stewart Halsey Ross, *Propaganda for War: How the United States Was Conditioned to Fight the Great War of 1914-1918*, Joshua Tree, CA Progressive Press 2009.

⁷⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12566. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

⁷⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12567. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

Kartpostal 57

I. Dünya Savaşı'nın silahlı çatışma yönü bitmesi, kazanan tarafların gururunu kartpostallara yansıttı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Batı'da üretilen kartpostal çeşitliliğini yakalayamadı. Savaşın Batı cephelerindeki sıcak çatışmayı bitiren hükümleri Osmanlı Devleti için oldukça sert ve milli varlığı zedeleyen bir yapıdaydı. Bu nedenle savaş 1918'de bitmesine rağmen Anadolu'da örgütlenen Milli Mücadele ekibi Türk ve dünya kamuoyuna haklı mücadelelerini göstermek, bu yeni mücadeleye halkın katılımını arttırmayı amaçlıyordu. I. Dünya Savaşı kartpostalları ile kıyaslandığında daha duygusal bir görünüm arz ettikleri söylenebilir. Zaten I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi arasında savaşa halkın katılımını sağlamak noktasında yaklaşım farkı vardı. I. Dünya Savaşı'nı sevk ve idare eden savaş ekibi İmparatorluğun yöneticileri olarak tebaasını savaşa çağırırken ikna kaygısı taşımıyorlardı. Oysaki Milli Mücadele sürecinde durum tamamen farklıydı. Zira Mustafa Kemal ve Anadolu hareketi halkın desteğine tam anlamıyla mecburdu. Zira resmi statüleri askeri başarılar sona erip barış görüşmelerine çağrılana kadar muğlak

kalacaktı.⁷⁶ Aşağıdaki kartpostal örneklerinin ilkinde Milli Mücadele'nin sembol isimlerinden "*Kara Fatma*" olarak ünlenen sonradan Erden soyadını alan Fatma Seher Hanım silahını temizlerken görülüyordu. (Kartpostal 58) Kuşkusuz kadının savaşa katılımı kategorisindeki kartpostallar içerisinde de önemli bir örnekti.⁷⁷ Milli Mücadele sürecinde (muhtemelen zaferin kazanılmasından sonra) basılan diğer kartpostallardan "*ilk ateş*" isimli kartpostalda 26 Ağustos 1338 (1922) tarihine yani Büyük Taarruz'un başlamasına atıf yapıyordu (Kartpostal 59).⁷⁸

Bir diğer seride ise hüzünlü kadın portreleri dikkat çekiyordu. Bunlardan ilkinde Namık Kemal'in ünlü dizelerinden esinlenerek yazılmış olan şu sözler dikkat çekiyordu: "*vatan mahsun ben mahsun*". Namık Kemal'in portresi duvarda görülüyordu. Duvarın diğer tarafında ise Osmanlı savaş alanından bir görselin bulunduğu dikkat çekiyordu. Kadının büyük boy bir kağıdı rulo yaptığı anlaşılıyordu. Önündeki ciltli eserlerin en üstünde ise bir kuru kafa göze çarpıyordu. Oldukça ilginç bir dizayna sahip olan bu kartpostal Milli Mücadele'nin anayasal Meşrutiyet'in simgesi olan Namık Kemal'e ve onun "*Ölürsem görmeden millette ümid ettiğim feyzi, Yazılsın sengi kabrime vatan mahzun, ben mahzun*" dizelerinden alıntı yapması dikkat çekicidir (Kartpostal 60).⁷⁹

⁷⁶ I. Dünya Savaşı Osmanlı seferberliğinin yönetimi konusunda hazırlanan The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War, Between Voluntarism and Resistance (Brill: Leiden), isimli doktora çalışması *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İş Bankası Yay., İstanbul) ismiyle basılmıştır. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında devlet-toplum ilişkilerinin yukarıda söz edilen değişiminin tartışıldığı çalışma için bkz: Ü. Gülsüm Polat, "Changes in state-society relations from the First World War to the National Independence Struggle (1914-1923)", *Turkish Historical Review*, 3 (2012), 24-71.

⁷⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 12267. (Kartpostal detayları: yayım yeri: Mektepliler Pazarı, yayımcı: Necati Memduh ve Biraderi, yayım tarihi yok)

⁷⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 5365, (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

⁷⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 5366. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

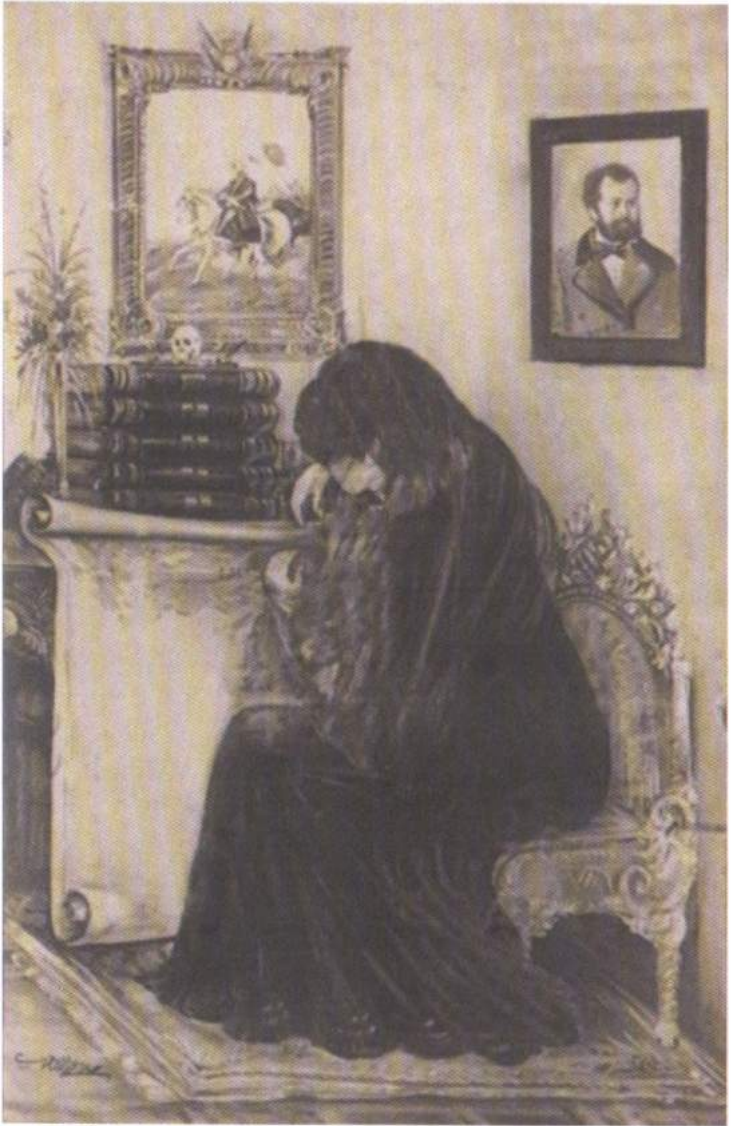
Kartpostal 59

Diğer örnekte ise zeminin Anadolu coğrafyasını oluşturan sınırları gösteren harita üzerinde ciltlerin sırtında “Osmanlı Tarihi” yazılı olduğu ve bu muhteşem uzun tarihin üzerinde elindeki ayyıldızlı bayrağı zorlukla tutan genç bir kadının resmedildiği görülüyordu. Resmin altında 10 Ağustos 1336 (1920) tarihi dışında bir yazı yoktu. Sevr Antlaşması’nın imzalandığı tarihe atfen hazırlanan bu kartpostal antlaşmanın uzun Osmanlı tarihinin sonunu getirdiğini hüznü bir şekilde anlatıyordu (Kartpostal 61).⁸⁰

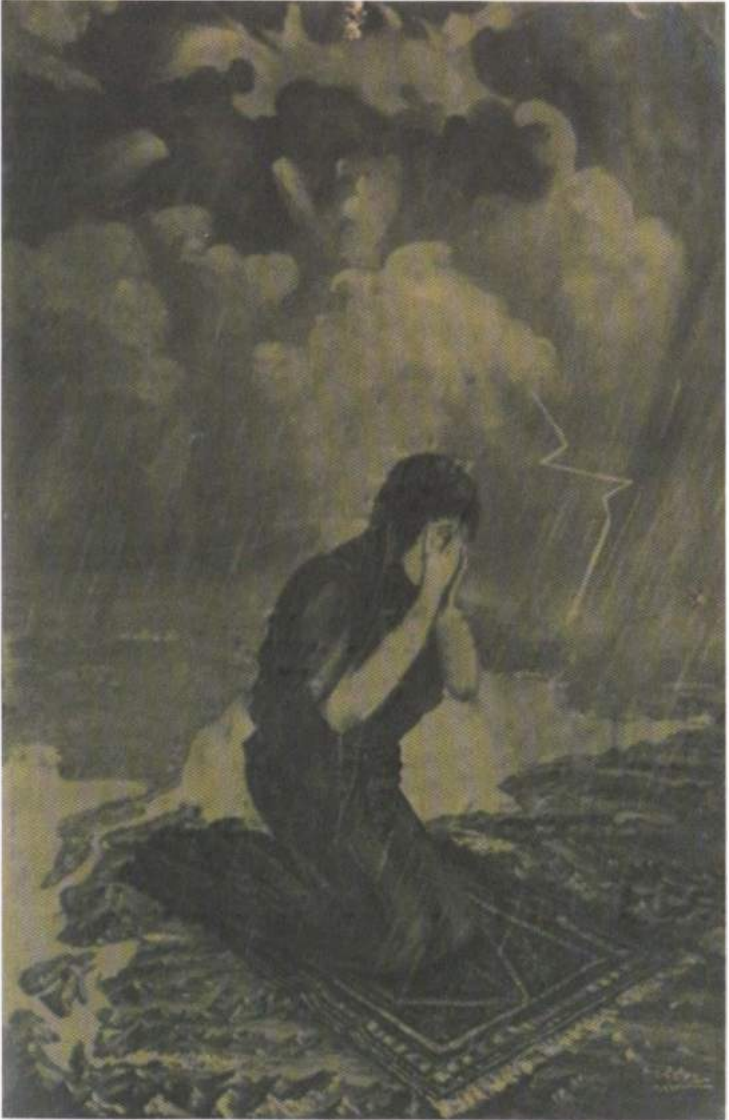
Diğer iki örnekte ise Batı Anadolu topraklarını gösteren harita üzerinde bir seccade üzerinde oturan kadın korkunç bir fırtınanın altında elini yüzüne kapatmış biçimde muhtemelen ağlıyordu. Kartpostalın altında “Aman Yarab” yazıyordu (Kartpostal 62).⁸¹ Muhtemelen yine Sevr Antlaşması’nı ya da Anadolu’nun işgalinin üzücü yönünü hatırlatıyordu. Benzer amaç diğer kartpostalda da görülüyordu.

⁸⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt. 5361. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

⁸¹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 5353. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

Bir diğer örnekte Altında Fransızca “*La Thrace: Au Secours*” ve Osmanlıca “*Numro: 9, Trakya: İmdad*” yazan kartpostal dikkat çekmektedir. Görseldeki genç kadın fırtınalı bir denizin kenarında -ellerini havaya kaldırmış haykırıyordu. Trakya’nın Yunan işgaline uğramasıyla bu görselin hazırlanmasının çş zamanlı olması muhtemeldir (Kartpostal 63).⁸²

Diğer taraftan Milli Mücadele dönemine ait kartpotallar içerisinde anne-oğul birlikteliği sıklıkla kullanılmıştı. Aşağıdaki örneklerden ilkinde anne ve çocuk beşiğinde doğrulmuşken annesinin ona şefkatle sarıldığı görülüyordu. Çocuğa verilen yüz ifadesi hasta olduğunu düşünderecek şekildeydi. Kartpostalda alt kısımda Osmanlıca olarak “*Babacığım: Baba Kurtar bizi ana vatanı, Kahret düşmanı hain Yunanı*” ve altında okunması bu haliyle mümkün olmayan muhtemelen dizinin çevirisi olan Fransızca ifadeler yer alıyordu. Ayrıca numro 16 yazıyordu. Bu kartların birden başlayarak numaralı bir biçimde seri oluşturdu-

Kartpostal 63

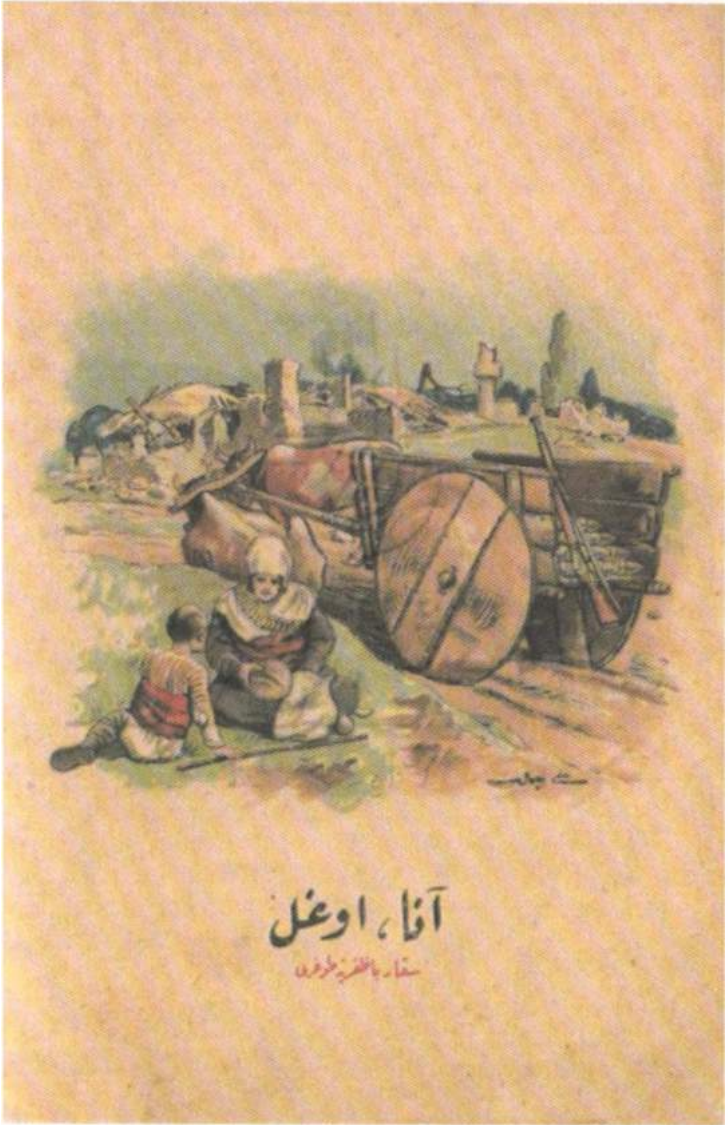
⁸² Atatürk Kitaplığı, Krt. 5359. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

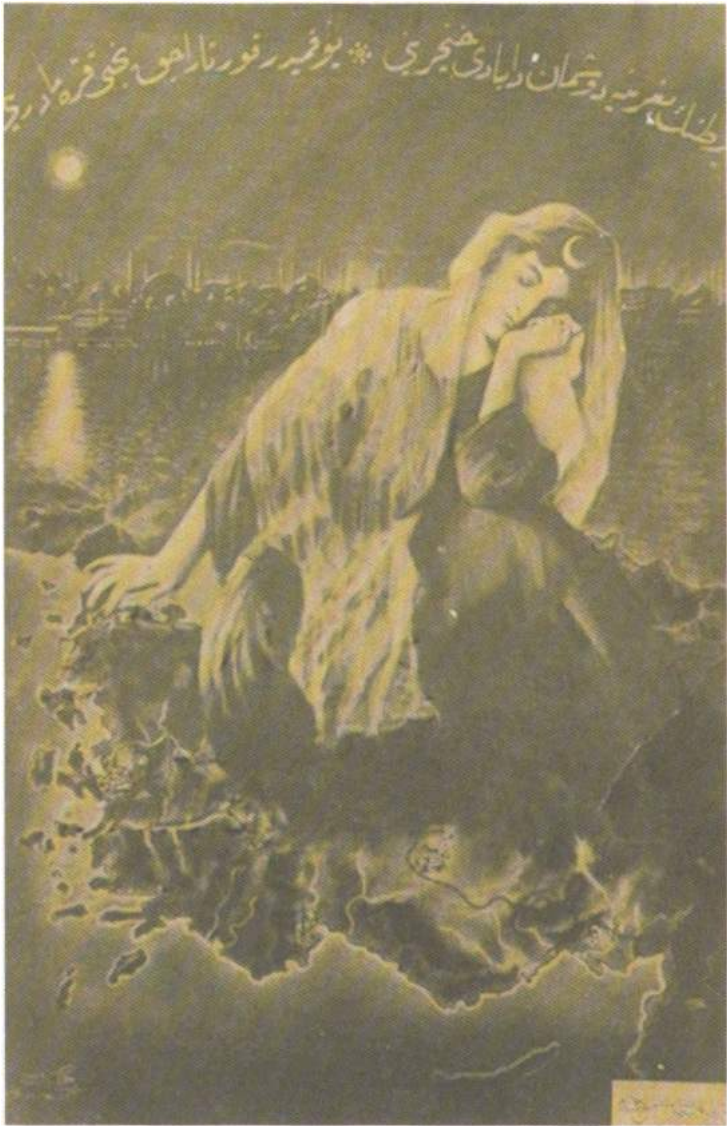
ğu düşünülebilir. Kartpostal anne ve çocuğun yaşadığı eve dair detaylarda ise arka duvarda “Bismillahirrahmanirrahim” yazan pano ile çocuk beşiği yanındaki masada bulunan Türk bayrağı dikkat çekicidir (Kartpostal 64). Diğer örnek ise anne-oğul birlikteliği konusunda benzerlik göstermekle birlikte verdiği mesaj ve dizaynı açısından farklıydı. Basım yerinin Almanya olması da diğer kartlarla farklı bir kaynak tarafından üretildiğini göstermektedir. Bu kartpostalda anne ve oğlu bir öküz arabasının yanına dinlenmek için oturmuşlardı. Ellerinde ve yanlarında sadece bir somon ekmek olduğu görülüyordu. Arabada bir çiftte olan anne ve oğulun arkada görülen köylerinin silüetine dikkat edildiğine harab evler ve minaresi yıkılmış cami dikkat çekiyordu. Kartpostalın alt kısmında Osmanlıca olarak “Ana-Oğul. Sakarya Zaferine Doğru” yazıyordu. Buradan hareketle kartpostalın Sakarya Zaferi öncesi halkın özverisine atfen -muhtemelen zaferden sonra- basıldığı anlaşılmaktadır (Kartpostal 65).⁸³ Bir diğer örnekte ise Anadolu haritasının üzerinde oturan oldukça üzgün görünen kadının arka tarafından ay ışığının aydınlattığı karanlık bir İstanbul silüeti görülüyordu. Üstünde Osmanlıca şu ibare dikkat çekiyordu: “vatanın bağına düşman dayadı hançerini. Yok mudur kurtaracak bahu kara mâderini” (Kartpostal 66).⁸⁴ Bazı örneklerde ise Mustafa Kemal imgesinin kullanıldığı kartpostalarda yine hüznü kadınlar imgesinin kullanıldığı görülmektedir.

⁸³ Atatürk Kitaplığı, Krt. 5357. (Kartpostal detayları: basım yeri: Berlin, yayımcı: V. Wilhelm Greve, yayım tarihi yok).

⁸⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 9029. (Kartpostal detayları: yayım yeri, yayımcı ve yayım tarihi yok)

Sonuç ve Değerlendirme

Kartpostallar ortaya çıktıkları günden itibaren önce Batı'da ve kısa sonra hemen her yerde sevildi. Geniş bir çeşitlilik ve amaçla üretildi. Üretildikleri yerlerin, insan yapıları, gelenekleri, kutsal mekanları, özel gün-seramonileri, devlet adamları ve daha pek çok diğer konuyu içine alabilecek bir çeşitliliğe ulaştılar. İlk ortaya çıkışlarında haberleşme aracı olarak sınıflandırılabilen kartpostallar 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak insan zihinlerini şekillendirmek amaçlı mesajlar taşımaya yani propagandaya yönelik şekillerde kullanıldılar.

I. Dünya Savaşı propagandanın savaşın belli başlı unsurlarından biri haline geldiği ilk tecrübe olarak patlak verdiğinde Doğu ile Batı'da yazılı iletişim aracı olarak kartpostalların kullanımından faydalanarak bir propaganda malzemesine dönüşmesi kaçınılmazdı. Böyle de oldu. Batı dünyasında savaşta karşı tarafın haksızlığı, zayıflığı, başarısızlığı, aşşğılığı gibi çok çeşitli konuları işleyen örnekleriyle basıldılar. Buna karşın aynı periyotta kendi asker ve sivilleri için savaşa katılım, destek, başarı, gurur gibi hisleri besleyecek içeriklerle ortaya çıktılar. Savaşın doğudaki en geniş sahnesi olan Osmanlı coğrafyasında basılan iki türden kartpostal da Batı'daki örnekleriyle kıyaslandığında çok daha az çeşitliliğe ve dağıtıma sahipti.

I. Dünya Savaşının bitişı Batı'da savaşı sona erdirmesine rağmen Osmanlı coğrafyasının elde kalan son topraklarında yeni bir silahlı mücadele başlıyordu. Milli Mücadele sürecinde bu süreci yönetenler halkın desteğine sonuna kadar ihtiyaç duyuyorlardı. Aynı anda haklı mücadelenin savaştan bıkkın Batı dünyasında etki etmesini istemiş olmalılardı. Bu amaçla Milli Mücadele dönemi kartpostallarında bu kaygı ön plana çıktı. Milli Mücadele dönemi kartpostalları haksızlığa uğrayan ve toprakları işgal edilmekte olan bir toplumun duygusallığını taşırken mücadelenin devamlılığı mesajını da verdi.

Genel olarak değerlendirildiğinde Batı ile kıyaslandığında kartpostalların propaganda amaçlı üretimi ve kullanımında Osmanlı Devleti'nin kartpostalların dizayn, basım adeti, basılan kartpostallarda kullanılan diller (çoğunlukla Osmanlıca ve Fransızca yazılıydı) açısından zayıf olduğu görülmektedir. Kesin bir kanaate ulaşmak zor olmakla bir-

likte (zira özel koleksiyonlar dikkatle taranmadan bu mümkün olamayacaktır) Osmanlı kartpostalları içerisinde hedef kitlelerin dillerinde üretilmiş özel propaganda kartpostallarına rastlanmaması propaagandanın diğer dallarındaki eksikliğin bir devamı niteliğindedir. Bu anlamda hedef kitlesinin Osmanlı tebaası olup bu dili okuyabilen kesim olduğunu söylemek mümkündür. Buna istisna olabilecek bir uygulamanın cihad-ı ekber ilanı metninin Osmanlıca, Arapça gibi diller dışında Urduca, Mağribî lisanlarına çevrilerek yayılmasında göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti ve Almanya için cihad-ı ekberin tüm Müslümanlar üzerinde bir tesir yaratması bu yöndeki propaganda hedefinin başında geldiğinden sözü edilen dillerde beyannameler hazırlanmıştı. Ancak ne seferberlik ne de cihad-ı ekber ilanını resmeden bir kartpostal örneği -bu çalışmanın kapsamında yapılan tarama esnasında- göze çarpmamıştır.

Kaynaklar

Arşivler:

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (Ankara)

13/67, 13/74.

The National Archives (Kew/London)

Colonial Office, 323/753.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı,

Krt. 005, Krt. 0009, Krt. 14, Krt. 15, Krt. 21, Krt. 34, Krt. 73, Krt. 81, Krt. 180, Krt. 232, Krt. 522, Krt. 623, Krt. 628, Krt. 737, Krt. 749, Krt. 808, Krt. 809, Krt. 1196, Krt. 2051, Krt. 3323, Krt. 3549, Krt. 3550, Krt. 3574, Krt. 3581, Krt. 3587, Krt. 5353, Krt. 5357, Krt. 5359, Krt. 5361, Krt. 5365, Krt. 5366, Krt. 6367, Krt. 6946, Krt. 9029, Krt. 9282, Krt. 9552, Krt. 9553, Krt. 9554, Krt. 9560, Krt. 9561, Krt. 10690, Krt. 11671, Krt. 12031, Krt. 12032, Krt. 12069, Krt. 11651, Krt. 12267, Krt. 12556, Krt. 12566, Krt. 12567.

Tetkik eserler

- Arreola, Daniel D., *Postcards from the Rio Bravo Border: Picturing the Place, Placing the Picture, 1900-1950s*, University of Texas Press, Austin 2013.
- Beşikçi, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İş Bankası Yay., İstanbul)
- Boyar, Ebru, 'Türk Mezalimi' ve/veya 'Rus Barbarlıkları': 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasi Tercihler", *Balkanlar ve Göç*, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, s. 173-187.
- Coysy, A.W., *The Dictionary of Picture Postcards in Britain 1894-1939*, Antique Collectors' Club, Suffolk, 1988.
- Dinç, Güney, *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY Yay., İstanbul, 2013.
- Evans, Eric J. & Richards, Jeffrey, *A Social History of Britain in Postcards 1870-1930*, Longman, London and New York, 1980.
- Feldmann, Wilhelm, *İstanbul'da Savaş Günleri, Bir Alman Gazeteci'nin Balkan Savaşı Hatıraları*, (Çev. Necmettin Alkan), İstanbul, 2004.
- Fraser, John, "Propaganda on the Picture Postcard", *Oxford Art Journal*, Vol: 3, No: 2, (Ekim 1980), s. 39-47.
- Hagen, Gottfried, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies", *Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East*, 24: 2, 2004, s. 145-162.
- Holt, Tonie & Valmai, *Till the Boys Come Home, The Picture Postcards of the First World War*, McDonald and Jane's Publisers Limited, London, 1977.
- Kutlu, Sacit, *Didâr-ı Hürriyet, Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2008, s. 161-171.
- Mazak, Mehmet, *Kartpostallarla İstanbul, Eminönü-Fatih*, İstanbul, 2008.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1995.
- Özkan, Ayşe, *Bağımsızlıktan Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı'na Sırplar 1878-1918*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Polat, Ü. Gülsüm, "Changes in state-society relations from the First World War to the National Independence Struggle (1914-1923)", *Turkish Historical Review*, 3 (2012), 24-71.

Polat, Ü. Gülsüm, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el Hakika ve Musavver Çöl)", OTAM, S. 36, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı, Ankara, 2014, s. 141-155.

Polat, Ü. Gülsüm, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme", OTAM, S. 36, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı, Ankara, 2014.

Polat, Ü. Gülsüm, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar", *İstanbul Üniversitesi Avrasya İncelemeleri Enstitüsü Dergisi (AVID)*, Sayı: 2, (243-268).

Ross, Stewart Halsey, *Propaganda for War: How the United States Was Conditioned to Fight the Great War of 1914-1918*, Joshua Tree, CA Progressive Press 2009.

Rowley, Alison, "Monarchy and the Mundane: Picture Postcards and Images of the Romanovs, 1890-1917", *Revolutionary Russia*, Vol. 22, No. 2, Aralık 2009, s. 126-127.

Shaw, Stanford I., Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yay., İstanbul 1994.

Sütçü, Tevfik, "Namık Kemâl'in Vatan Yahut Silistire'sinin Tesirinde Bir Eser: "Tuna Yahut Zafer", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 32, 2004, s. 131-147.

Waley, Muhammed İsa, "Images of the Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented by Sultan Abdülhamid II", *The Electronic British Library Journal*. s. 112-127.

<http://www.bl.uk/ebli/1991articles/article9.htm>

Willoughby, Martin, *A History of Postcards, A Pictorial records from the turn of the century to the present day*, Studio Editions, London, London 1992.

İnternet kaynakları:

<http://www.deutsche-schutzgebiete.de/dfkrieg.htm>

<http://www.loc.gov>

<http://www.obarsiv.com>

<http://www.prescottcorral.org>

<http://www.theapricity.com>

<http://www.worldwar1postcards.com>

Osmanlı-Türk Savaş Kartpostalları Üzerine

Oğuz Karakartal*

A. Osmanlı-Türk Kartpostalcılığının Doğuşu

Kartpostallar ve fotokartlar 1870'lerden sonra kültür alanında artan Batılılaşma hareketleriyle birlikte resimsiz, fotoğrafsız dünyamıza Avrupa'dan giren görüntülü kültür objeleri, belgeleridir. Ahmet Hamdi Tanpınar fotoğrafı, “fizyoloji ve biyolojiyi içine alan müsbet ilimlerin en güzel icadı” kabul ettikten sonra “üç asır resmi unuttuk; Tanzimat'la resim yapma merakı tekrar başladı” der.¹ Fotoğraf, fotokart ve kartpostal, resmin günah sayıldığı bir toplumda, XIX'da Tanzimat'la başlayan Batılılaşma Hareketleri'nin Osmanlı Türkiye'si'ne bir armağanıdır. Osmanlı Türkiye'si'nde Ara Nesil ve Servet-i Fünûn edebiyatıyla (1885-1901) beraber gelişen ve Batı'dan alınan resim-fotoğraflar altına şiir yazma, fotoğraf şiir geleneğinin 1880'lerden sonra artması, resim ve edebiyat sanatlarının birleşmesi demektir. Servet-i Fünûncular fotoğraf altı şiiri, tablo şiiri daha da geliştirdiler.² M. Kayahan Özgül, bu fotoğraf altı şiirlerin ilerleyen yıllarda uzantısının, bir köşe-

* Prof. Dr. Oğuz Karakartal, KKTC Lefke Avrupa Üniversitesi Öğretim Üyesi, Lefke, KKTC.

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, (Haz: Abdullah Uçman), Yapı Kredi Yayın, İst. 2004, s. 151

² M. Kayahan Özgül, *Resmin Gölgesi Şiire Düştü-Türk Edebiyatında Tablo Altı Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 209.

sinde bir beyit veya dörtlük bulunan popüler kartpostallarda karşımıza çıktığını söyler: “Fotoğraf altı şiirlerin son yıllara kadar yaşayan bir uzantısı bazı popüler kartpostallar olur... Bu cins kartpostalların bir köşesine fotoğrafın temasına uygun bir beyit veya dörtlük konduğu da sıkça görülüyor. Tablo altı şiiri soluk bir gölge gibi sadece o kartpostallarda kaldı.”³ Ünlü şairlerden dize, söz veya beyit ihtiva eden 1908 II. Meşrutiyeti sonrası şiir parçalı veya dizeli kimi kartpostalları belki bu uzantının parçaları sayabiliriz.

1880’lerden sonra gelişen Osmanlı dergiciliğinin ve birbiri ardınca “Resimli”, “Musavver” ibareleriyle çıkmaya başlayan dergilerin, resim ve fotoğraf sevgisini geliştirdiği ve resme aç sayılabilecek toplumu bir nebze de olsa doyurmaya çalıştığı bir gerçektir. Zamanla resimli Osmanlı-Türk dergiciliği teknik ve mizanpaj açılarından daha da ilerleyecek ve kalitesini ülke dışında onaylatacaktır.⁴ İşte bu süreçte Osmanlı kartpostalcılığı da gelişmeye başlar. 1880-1890’lardan sonra Avrupalı ve Rum-Ermeni-Yahudi azınlığa mensup editörler bu işe el atar, eski fotoğrafçılardan aldıkları fotoğrafları kartpostala basarak işi geliştirirler. İstanbul’da özellikle Beyoğlu-Pera’da Avrupalıların ve azınlıkların 1850’lerden sonra açtıkları stüdyolarla birlikte fotoğrafçılık ve fotokartçılık yaygınlaşmaya başlar. Bu stüdyolar arasında “Naya, Kargopulo, Raif Efendi, Rabach, Sebah-Joaillier, Abdullah Freres, Dumas, Andreomenos, Berggren, Gülmez Freres, Tarkulyan, Robertson” gibi adlar sayılabilir.⁵ Vatan şairi Namık Kemal’in de yaşadığı dönemde (1840-1888) bu stüdyoların bazılarında haberdar olduğunu ve fotokartı sevdiğini, 1887’de Midilli adasından Menemenli Rif’at’a yazdığı bir mektuptan okuyoruz:

³ Age., s. 35.

⁴ Resimli kaliteli bir dergi olan *Şehbal*, 1909’da İtalya’da, Torino Genel Sergisi’nde altın madalya beratı alacaktır. Bak: Oğuz Karakartal-Tunay Devrim, *Eski Yazı (Osmanlıca) Dergilerde Resimlerle İtalyan Varlığı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 140.

⁵ (Köroğlu, 2004, s. 189-190).

“Bilmem geçen haftaki siparişlerimde var mı idi; unuttum gibi geliyor da onun için yazıyorum. Yavuz Sultan Selim’in Beyoğlu Kargopulo’da fotoğraf resmi vardır, ondan bir tane isterim.”⁶

Namık Kemal’in Beyoğlu Kargopulo stüdyosundan Yavuz Sultan Selim’e ait fotoğraf resmi/fotokartı istemesi, bunlara merakı, zamanla yeni bir hobi olarak başka edebiyatçılarımızca da paylaşılabacaktır. Örneğin Yahya Kemal Beyatlı, babasına, Avrupa’dan yolladığı kartpostalları biriktirmesini söyleyerek bu kartpostal hobisinin pul koleksiyonculuğundan bile daha güzel olduğunu dile getirir:

“Resimli kartpostal mecmuası, pul mecmuasından ziyade güzel olur. Bunun için ara sıra resimli kartpostallar gönderiyorum. Bir mecmua tertib buyurursanız kıymetli bir hatıra olur. Bâkî sıhhat müşfik babacığım.”⁷

1910’lardan sonra Osmanlı Türkiye’sinde Türk asıllı editörler, kartpostalcılar piyasaya girmeye başlar. Bu konuda Orhan Okay şöyle der:

“1885-1890 yıllarında da Osmanlı topraklarında kartpostalın kullanılmaya başlandığı biliniyor. Bu tatlı Şark ticaretine de benzer hadiselerde olduğu gibi önce Avrupalı açık gözler, haydi iş adamları diyelim, daha sonra da yerli ekaliyetler el atar. Daha geç tarihlerde de Türkler.”⁸

⁶ Fevziye Abdullah Tansel, “İstanbul ve Midilli Mektupları”, Namık Kemal’in Mektupları, C. II, TTK yayınları, Ankara 1969, s. 62.

⁷ Metin Akar, “Yahya Kemal’in Kartpostalları”, *Doğumunun Yüzyüncü Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1984, s. 164. Osmanlı aydınları arasında kartpostal koleksiyonculuğunun zamanla yayılmaya başladığını rahatlıkla düşünebiliriz. Aynı zamanda sanatçı kimliğine de sahip olan son Osmanlı halifesi Abdülmecit Efendi’nin kartpostal topladığını biliyoruz. Bak: Akile Çelik, “Abdülmecit Efendi Kütüphanesinin Kartpostal Koleksiyonu”, *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s. 177-182. Bu arada Osmanlı koleksiyonerliğini gelişi açısından *Pul Mecmuası*’nı da unutmamak gerekir. Bak: Tanju Demir, “Ülkemizin İlk Pul Koleksiyonu Dergisi *Pul Mecmuası*”, *Toplumsal Tarih*, Cilt XII.

⁸ Orhan Okay, “Kartpostalın Arkasındaki Hikâye”, *Kartpostallarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, (Haz: Fatih Andı-Yılmaz Taşçıoğlu-Hüseyin Yorulmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. IX.

XIX yüzyılın ikinci yarısından sonlarına kadar Osmanlı-Türk matbaacılık ve basın-yayın hayatının gelişmesine büyük emeği geçen Ebüzziya Tevfik, teknik, dizayn, mizanpaj bakımından mükemmel, süslü ve resimli, Batılı dergi ve kitap yayımcılığını bize getiren isimdir. Bu arada Ebüzziya Tevfik, çoğu siyah-beyaz kartpostallar ile portre resimleri de basmıştır. Bu kartpostallar, “sultanlar, saraylar, meşâhir, meşhûr Osmanlı paşaları, dünya meşhûrları ve Osmanlı tipleri” olmak üzere altı seriden oluşur. Gazeteci-yazarımız, 1890’lı yıllarda bastığı “29 adet siyah-beyaz ve 2 adet renkli kartpostalla”, aynı zamanda bir yerli Osmanlı-Türk kartpostal editörü sıfatını taşır. Hatta onun yayımdığı ve 1898’de Alman İmparatorunun ziyareti anısına hazırladığı, imparator ile kraliçeyi, Alman-Türk bayraklarıyla birlikte resmeden kartpostalın, Türkiye’de basılan ilk renkli kartpostal olduğu ifade edilmektedir.⁹ Ebüzziya Tevfik, çıkardığı *Mecmua-i Ebüzziya* dergisinde ise, kendi bastığı renkli kartpostalların reklamını yapar. Bu reklamda, “Fatih Sultan Mehmet portresi ve Ayasofya Camii” ile “Beylerbeyi Sarayı, Küçüksu Kasrı ve Çeşmesi” temalı ve renkli iki kartpostal yer alır. Onları bastığı dergi sayfasının altına ise, “dört renkli posta varakası numuneleridir ki bu kere celb ettiğim nev-usul tab makinesinde temsil olunmuştur” şeklinde bir ibare koyar:¹⁰

⁹ Bak: Fahriye Mercanliligil Gündoğdu, “Ebüzziya Tevfik’in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler”, *Türk Kütüphaneciliği (Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni)*, C.32, Sayı: 1, 1983, s. 1-10.

¹⁰ *Mecmua-i Ebüzziya*, Cüz: 73, Gırre-i recb 1315 (1899), s. 1276-1277.

Mecmua-i Ebüzziya (1899),
Ebüzziya Tevfik'in kendi bastığı iki kartpostalının reklamı

Bütün bu gelişmelere rağmen Sultan II. Abdülhamid döneminde kimi zaman bazı kartpostallara yasak ve sansür getirildiği bir gerçektir:

“Osmanlı sarayının yasaklamasına sebep olarak herhangi mantıksal bir gerekçe olmamasına rağmen Abdülhamid iktidarına muhalefetin bir simgesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Zira benzer bir yasak kararı Bursa ve İstanbul’daki padişah türbelerinin içlerini ve kasrı hümayun manzaralarını gösteren kartpostalların toplattırılması için de alınmıştı. Bu bağlamda Avrupa’dakinin aksine Müslüman kadın ve erkek resimleri, camilerin iç görünüşünü yansıtan fotoğrafların kullanıldığı kartpostallar yasaktı. Ancak İstanbul’da yaşayan özellikle ecnebilerin sıklıkla bu yasağı delen kartpostallar tab ettiği görülmekteydi.”¹¹

1909 tarihli Şark Ticaret Yıllığı, *Revue Commerciale du Levant* ‘ın kimi yerinde İstanbul’da kartpostal ticareti ile uğraşanlar zikredilir. Fotoğrafçılık, kartpostal editörlüğü ve benzer işleri beraber yürüten M. Adler, A. Galanikas ve Şürekası, Alex J. Svoboda, Freres, C. Valanos, G. Berggren, Moise İsrailovitch, Missak Arabian, Mouradyan gibi isimler bu yılda göze çarpar.¹² Zamanla Osmanlı-Türk kartpostalcılığı gelişir ve tematik açıdan zenginleşir. İstanbul’un sokakları, camileri, çeşmeleri, binaları, Boğaziçi semtleri, adalar, şehirde çeşitli meslek kollarına mensup kişilerin, Osmanlı padişah ve idarecilerinin, toplumun önde gelen şair ve yazarlarının portreleri, çiçek desenli fantezi kartlar vs...: Osmanlı-Türk kartpostalcılığının gelişiminde Max Fruchtermann’ın özel bir yeri vardır. On beş yaşında geldiği İstanbul’da çerçeve işleri yapan Fruchtermann, ilk kez 1895’te İstanbul’la ilgili kartpostallar bastırarak onları Galata’daki dükkânında satışa sunmuş, Beyoğlu’nda da daha sonra bir başka mağaza açmıştır.¹³

¹¹ Ü. Gülsüm Polat, “Savaş Propaganda ve Kartpostallar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1/2, (2012), s. 249.

¹² a) “Oryantalizmin Bir Diğer Aracı: Kartpostallar”, <http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/fotvekart/kartpostallar.html> (28.6.2013); b) Suat Sungur, “Kaybolan Bir Kutlama Ritüeli ve Bir İletişim Aracı Olarak Kartpostal”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2011, Vol. 6, Number: 4, s. 848.

¹³ Filiz Işık, XIX. Yüzyılda Kartpostallarda Osmanlı Toplumu: Max Fruchtermann Kartpostalları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enst. Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 6.

Filiz Işık, Fruchtermann'ın bastığı kartpostalları incelerken hem onları; "Kadın Kartpostalları, Erkek Kartpostalları, Günlük Yaşama Ait Kartpostallar: Esnaf ve Meslek, İnanç Konulular, Mekan Kartpostalları, Saltanat Konulu Kartpostallar ve Asker Konulu Kartpostallar" olarak sınıflandırmış, hem de onlardaki oryantalizm izlerini, oryantal bakış tarzına göre yorumlamaya çalışmıştır. Fruchtermann'ın bastığı kartpostallar bir Batılı'nın Doğu dünyasını algısını içerirken, aynı zamanda görüntülü tarihî belge niteliğindedir. Fruchtermann dışında İstanbul'da, başka yabancı editörler de vardır:

*"Türkiye konusunda en çok kartpostal yayınlayan beş eski yayıncı, yayınlarının sayısına göre şunlardır: Max Fruchtermann, E.F. Rochet, M. İsrailovitz, Sarrafian Bros, Mehner et Maas. Bunların bastırıldığı kartpostal çeşidinin elli bini geçtiği hesaplanmaktadır."*¹⁴

B. II. Meşrutiyet (1908) Sonrası Osmanlı-Türk Savaş Kartpostalları

1908 II. Meşrûtiyeti, Osmanlı-Türk kartpostalcılığının gelişiminde bir dönüm noktasıdır. II. Meşrutiyet'in sağladığı yeni özgürlük ortamı içinde kartpostal konuları çeşitlenirken¹⁵, yarı parlamenter sistemi getirenlerin (Niyazi, Enver Beyler vb) ve onların manevî babaları Namık Kemal'in kartpostal ve fotokartları, bol miktarda karşımıza çıkar. Bir başka ifadeyle 1888'de vefat eden Namık Kemal'in "vatan ve hürriyet kahramanı-sembolü" olarak yeniden ülke gündemine gelişi, moral-manevî propaganda da bir değer olarak kullanılışı, 1908 meşrutiyetinin ardındandır. Meşrûtiyet hareketini gerçekleştiren Jöntürkler, Namık Kemal'in ideallerini ve parlamento fikrini yerine getirdiklerine inanıyorlardı. Yeni dönem, yeni yönetim tarzı, Namık Kemal'in yolundan gidenlerin bir zaferi idi. Bundan ötürü dönemin kartpostallarında,

¹⁴ Arslan Kaynardağ, "Sanat ve Toplum Tarihi Açısından Kartpostalların Değeri", *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı: 14-15, 1982, s. 23.

¹⁵ Kaynardağ şöyle der: "Meşrutiyet olunca bir canlılık gelmiştir kartpostallara ... Meşrutiyette kartpostallara bir canlılık geldiği gibi, malzeme de düzelmiştir, konuların çeşidi çoğalmıştır.", *ay.*, s. 25.

meşrûtiyet hatırası olarak hazırlanan her türlü objede; afişlerde, mendillerde ve resimlerde ,Namık Kemal'in, Enver, Niyazi Beyler, Prens Sabahaddin, Midhat Paşa ve Fuad Paşa'yla birlikte gösterilmesi tesadüfi değildir.¹⁶ 1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra basın-yayın ve kitap dünyasına bir serbestlik gelmekle birlikte, Tanizamat döneminden itibaren karşımıza çıkan çeşitli "matbuat ve neşriyat" üzerindeki sansür mekanizması, II. Meşrutiyet'ten sonra da sürer ve bazı siyasi ve muzır-zararlı görülen fotoğraf resim ve kartpostallar toplatılır.¹⁷

1910'lu yıllardan itibaren Osmanlı-Türk kartpostalcılar da devreye girince, Avrupalı ve Hristiyan azınlıktan kartpostalcılarla, yerliler arasında bir rekabet başlar. 1880'lerden sonra gelişen Osmanlı-Türk kartpostalcılığında ilk editörlerin yabancılar ve azınlıktan Osmanlı vatandaşları olduğunu daha önce söylemiştik. Türklerin kartpostal basımına atılmaları ve Ebüzziya Tevfik gibi ilk Türk editörleri sayesinde Osmanlı-Türk kartpostalcılığı da varlığından söz ettirir.

Osmanlı Türkleri "propaganda ve bilgilendirme" aracı olarak kartpostalı kullanmaya, büyük olasılıkla 1911 Türk-İtalyan (Trablusgarb) ve 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla başlamışlardır. Bu noktada Türk-İtalyan taraflarının, özellikle de İtalyanların Libya Savaşı etrafında bastığı propaganda kartları çokçadır. Balkanlarda Türklerin maruz kaldıkları öldürülme, işkence, göç ettirme, sürgün ve kaçış hadiselerini, eski yazı (Türkçe) ve Batı dillerinde (büyük çoğunlukla Fransızca) anlatan kartpostallara, Balkan Savaşları'ndan sonra rastlıyoruz. I. Dünya Savaşı sırasında ise İngiltere ve Fransa'da, Osmanlı ve müttefikleriyle alay eden, buna karşılık Almanya ve Osmanlı topraklarında itilaf güçlerini küçümseyen Almanya-Osmanlı birlikteliğini yücelten

¹⁶ Bak: Oğuz Karakartal, "Bazı Namık Kemal Kartpostalları ve Fotokartları", *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 20-22 Aralık 2010, Tekirdağ, Bildiriler C. II*, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ 2010, s. 645-653. Ayrıca bak: *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. üncü Yılı*, Vehbi Koç Vakfı, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2008, s. 154-155.

¹⁷ Bak: Ali Birinci, "II. Meşrutiyet'te Resim Yasakları ve Bir Kartpostal", *Tarih Yolu*, 2. Baskı, İstanbul 2012, Dergâh Yayınları, s. 227-234.

kartpostallar ile Osmanlının savaştığı cephelere ait fotokart ve kartpostallar dünyamızı doldurur. Osmanlı-Türk aydınlarının bunalım yılı olarak anılan 1918'den sonra propagandaya özel bir önem verilir.

Osmanlı Türkiye'sinde 1908 Meşrutiyeti'nden Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcına (1908-1919), “propaganda ve savaş” temalı Osmanlı-Türk kartpostalcılığını üç ana kolda inceleyebiliriz:¹⁸

1. 1911 Türk-İtalyan (Trablusgarb) Savaşı Kartpostalları

1911 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı'nın “savaş-propaganda-kartpostal” ilişkisi bağlamında özel bir durumu vardır. Herşeyden önce bu savaşta İtalyanlar uçağı ilk kez bir savaş aracı olarak kullanmış, İtalya'da halk, Libya'nın işgaline ve büyük Roma imparatorluğu idealine yönlendirilerek İtalyan kamuoyunu savaş lehine çekilmek için müthiş bir propaganda ve buna bağlı olarak da kartpostal üretimine girişilmiştir. Kitap, broşür ve edebiyat ürünleriyle desteklenen İtalyanların Libya saldırısına karşılık Osmanlı Türkleri de ayrıntılı olarak ilk kez, “kitap, broşür, edebiyat eserleri, resim, karikatür ve kartpostalları”, bu savaşta propaganda yolunda kullanmıştır.¹⁹ İtalyanların Osmanlı'nın Afrika'daki son toprak parçası Trablus ve Bingazi'yi işgali sırasında İtalya'da kamuoyunun oluşturulmasında, kartpostallardan epeyce yararlanılır.²⁰ İtalyanların hazırladığı Trablus ve Bingazi savaşları kartpostallarında İtalyan tarafı “güçlü, uygar, büyük”, Osmanlı ve Arap tarafı ise “boyun eğen, cahil, suçlu ve uygarlık bekleyen/götürülen” tipler olarak çizilmiştir. İtalyanların 1911 Libya savaşı için bastırdıkları propaganda kartlarının sayısı fazladır. Osmanlı Türklerinin bastığı Libya Savaşı

¹⁸ Suat Sungur, yabancı kaynaklardan da yararlandığı bir incelemesinde bu tür kartpostalları “Tarihi Kartlar (Historical Cards)” başlığında altında ele alır: Suat Sungur, “Kaybolan Bir Kutlama Ritüeli ve Bir İletişim Aracı Olarak Kartpostal”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2011, Vol. 6, Number: 4, s. 845.

¹⁹ Bak: a) Oğuz Karakartal-Tunay Devrim, *Eski Yazı (Osmanlıca) Dergilerde Resimlerle İtalyan Varlığı* b) Orhan Koloğlu, *1911 Karikatürler Savaşı*.

²⁰ Bak: Enrico Sturani, *Italia Sveglia! Uno Stivale di Cartoline*, (İtalya Uyan! Kartpostallardaki Çizme), Vaccari 2011, s. 71-86.

kartpostallarında ise, ikili mücadele anlatılırken Türkler ve Libya Arap mücahidleri bir arada çizilmiştir. Osmanlı kartpostallarının üzerinde ise, “Osmanlılarla İtalyanların Bingazi ve Trablus’taki muharebesi” ibareleri bulunmaktadır.

1911 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı'nı sona erdiren Uşi antlaşması olup üzerinde İtalya Kralı "Vittorio Emanuel" ile "Sultan Reşat"ın resimlerinin bulunduğu Türk-İtalyan bayraklı kartpostal hem Türkçe (Osmanlıca) hem de İtalyanca olarak bastırılmıştır.

2. 1912-1913 Balkan Savaşları Kartpostalları

Türk tarihinde 1912-1913 Balkan Savaşları'nın ve yenilgisinin Türk millî kimliğinin oluşumu ve Türkçülük fikrinin geniş halk katmanlarına yayılması açılarından önemli bir yeri vardır. Balkan devletleri bu savaşta özellikle Türkler aleyhine propagandada kartpostalları işlevli olarak kullanırlar. Sırp, Bulgar ve Yunanlıların ürettikleri Balkan Savaşı propaganda kartpostallarında, Balkan devletleri birlik içinde gösterilirken Türkler fizikî görünüm olarak çirkin çizilmiş ve genelde Türklerin Balkanlardan atılması gerektiği teması işlenmiştir.²¹ Osmanlı Türkleri de bu savaşta boş durmamışlar, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Balkan devletlerinin Müslümanlara, Türklere Balkanlar'da uyguladıkları işkence, zulüm, sürgün ve öldürme olaylarını "Türkçe-Fransızca" iki dilli bastırdıkları sarı karton kartpostallarla iç kamuoyuna ve dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.

²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak: Güney Dinç, *Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, 278 s.

3. I. Dünya Savaşı (1914-1918) Kartpostalları

Birinci Dünya Savaşı yılları, savaşın tarafı ülkelerde “propaganda” faaliyet ve ürünlerinin arttığı, “propaganda kartpostallarının” çoğaldığı bir dönem olarak tarihe geçer. Toby Clark’a göre, “*propaganda sözcüğünün tarafsızlığı, eski moda göğüs göğüse savaş taktikleriyle özellikle makineli silahlar ve manevra kabiliyeti olan ağır toplar gibi gelişmiş askeri teknolojilerin karşıkaraşıya geldiği I. Dünya Savaşı’nda sona ermiştir.*”²² Bu savaşta, çocuk ve kadın imgelerinin propagandaya alet edildiği veya onun malzemesi olduğu bir realitedir.²³ Turhan Turgut, I. Dünya Savaşı kartlarını değerlendirirken şunları söyler:

*“I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde savaşan tarafların postayı önde gelen propaganda araçlarından biri olarak seçmiş olmaları ve yüzlerce resimli propaganda kartpostalı çıkarmaları bir rastlantı değildir. Çeşitli propaganda araçları arasında düşük maliyetli fakat en etkili objelere olarak rağbet gördüler.”*²⁴

Turhan Turgut, Hilal-i Ahmer’in yani Kızılay’ın propagandası yönelik insani mesajlar taşıyan kartpostalların Osmanlı sahasında daha yaygın kullanıldığını belirtmekle birlikte: “*Toplumsal aklına değil, duygularına hitap eden propaganda kartpostalları savaşan tarafların hepsinin kullandığı etkili bir silahı.*” der.²⁵

I. Dünya Savaşı’nda başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı ve İslam coğrafyalarında dolaşan kartpostallar dört ana kolda toplanabilir:

- a) Müttefik Almanya’nın Bastığı ve Osmanlı topraklarına da ulaşan Alman Propaganda-Savaş Kartları
- b) Türk Tarihini, Zaferlerini Anlatan ve I. Dünya Savaşı Konulu Kartpostallar (Hem geçmiş, tarihteki, hem de güncel zaferler çizilir, işlenir)

²² Toby Clark, *Sanat ve Propaganda*, (çev: Esin Hoşsucu), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 12.

²³ Bak: Tunca Özgiş, “Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği”, *Turkish Studies*, Vol 8, Issue 11. Sayı, Ankara 2000, s. 2293-312.

²⁴ Turhan Turgut, “I. Dünya Savaşında Posta Yoluyla Propaganda”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 242, Şubat 2014, s. 51.

²⁵ Turhan Turgut, *agy.*, s. 52.

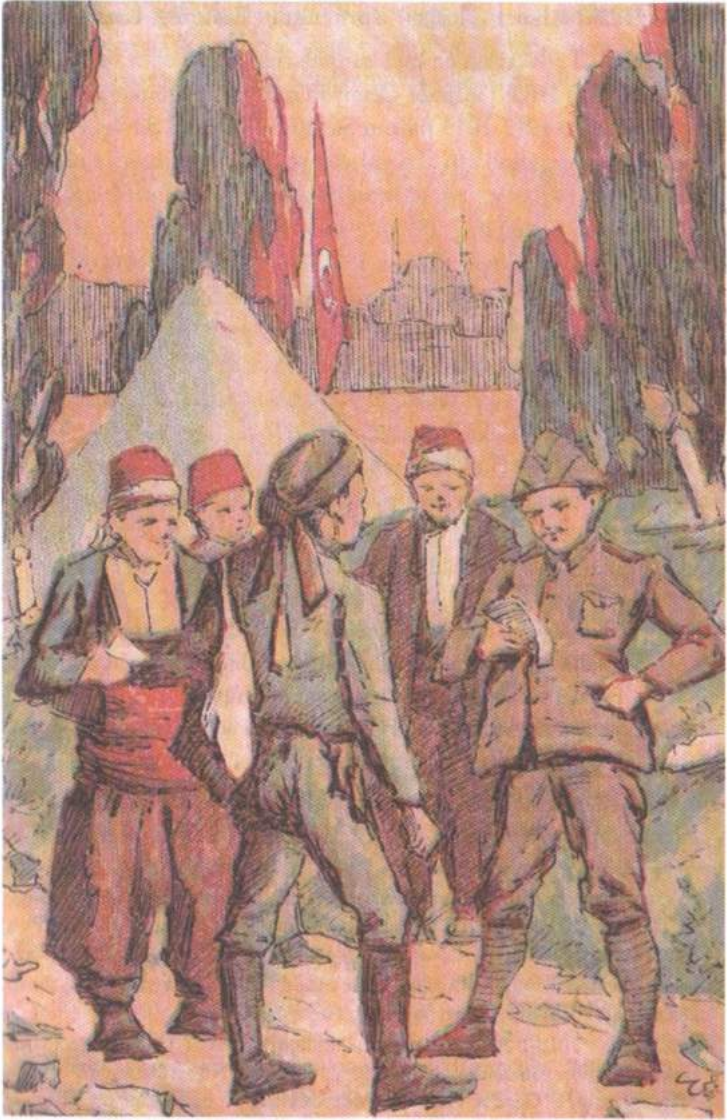

Macar Urban Fatih 1453

Preveze Deniz Zaferi

1908-1916 tarihleri arasında Osmanlı-Türk edebiyatında romantik-milliyetçi bir bakış açısıyla nasıl Osmanlı-Türk tarihinden, geçmişten güç-kuvvet alınıyorsa, dönemin kartpostal piyasası da tema olarak geçmişin büyük zaferlerini işleyen kartlar basar. Bunlar arasında İstanbul'un fethi, Preveze Deniz Zaferi, Kosova Meydan Muharebesi gibi zaferler yer alır. Renkli özel basım ve çizim seferberlik kartlarında ise askere gidiş, uğurlama, birliğe katılım ve şenlik havası yansıtılır.

Güncel-Seferberlik I. Dünya Savaşı

4. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Kurumunun Bastırdığı Kartpostallar

Osmanlı Türklerinin en eski kurumlarından biri olan ve 1877 tarihinde kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yani bugünkü adıyla Kızılay'ın, özellikle 1912-1913 Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı yıllarında bastırdığı kartpostalların, "moral verme, Türk ordusuna ve ulusuna destek, acıları paylaşma, aza indirme ve maddi yardım toplama" noktalarından işlevi olmuştur. Hatta Almanya'da Hilâl-i Ahmer adına bastırılan "Cihad-ı Ekber" (Büyük-Kutsal Savaş) kartpostallarının bulunduğu da bilinir.²⁶ Kızılay'ın çeşitli yardımlarını ve çalışma biçimlerini betimleyen bu kartpostallarda, "hemşire-kadın imgesi" dikkati çeker. Cemiyetin "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi", 1912'de, Dr. Besim Ömer Paşa'nın girişimiyle çalışmalarına başlar.²⁷ Edebiyatçı şâir Nigâr Hanım'ın, I.Dünya Savaşı içinde, 1916'da bastırdığı *Elhân-ı Vatan* adlı şiir kitabında yer alan, "Hilâl-i Ahmer Kartpostalları İçin" başlıklı iki şiiri, Hilal-i Ahmer kartpostallarının o zamanki etkisini, Türk kadınının hassasiyetini ve edebiyat-kartpostal yakınlaşmasını göstermesi bakımlarından mühimdir. Şâir Nigâr şiirinde şöyle der:

Serilmiş kan içinde yerde bir genç nâ-tüvân kalmış
Hilâl-i Ahmer öteden reng-i şefkat-iştimal almış
Fedai-i vatandır sînesinde yaralar pür-hûn
Yetiş imdadına şefkat! O kalb-i ibtilâ-meşhûn
Vatan hissiyle el'an çarpıyor, ey şefkat-i memdûh
Yetiş, gel, dest-gîr ol, sen ki mevhûb-ı ilâhîsin
Înâyet, merhamet, sen çünkü mahbûb-ı ilâhîsin²⁸

²⁶ Bak: a) "Efemera: Hilal-i Ahmer Kartpostalları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 91, Temmuz 2001, s. 39 (?); b) Yavuz Sarıkışla, "Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kartpostalları ve Pulları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Eylül 2004, s. 62.

²⁷ İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılayı Tarih Dizisi I, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s. 13.

²⁸ Şâir Nigar, "Hilal-i Ahmer Kartpostalları İçin", *Elhan-ı Vatan*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1332 (1916), s. ?. Şâir Nigar Hanım'ın Hilal-i Ahmer-Kızılay Cemiyeti'nin bir kartpostalından hareketle şiir yazması anlamlıdır. Zira Şâir Nigar Hanım, Hilal-i Ahmer ile Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri'nin hanım şubelerinde konferans ve etkinliklere katılmıştır.

Elhân-ı Vatan 'da yer alan bu şiirin yazılmasını sağlayan, ilham kaynağı olan kartpostalın iki ayrı baskısı vardır. Bir tanesi şiirsiz-metinsizken, aynı kartın diğer versiyonunda şair Nigar Hanım'ın yukarıdaki şiir metni yazılıdır:

5. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Çıkardığı Kartpostallar

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra orduyu desteklemek için 1915'te İstanbul'da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, dönemin ünlü Türk ressamlarına kartpostallar sipariş eder ve bu cemiyetin kartpostalları toplumda ilgi görür.

1916'da basılan *Elhan-ı Vatan* adlı şiir kitabındaki "Hilal-i "Ahmer Kartpostalları İçin" başlıklı iki şiiri 1913-1914 tarihlerinde Balkan Savaşı acıları için yazılmıştır. Bak: Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigar Hanım, İletişim Yayınları*, İst. 1998, s. 121-125 ve s. 299.

6. Donanma-i Osmani Muavenet Cemiyeti Kartpostalları

Bunlar Osmanlı donanmasındaki gemileri resmeden ve bazı dizaynları Alman örneklerinden alınan kartpostallardır.²⁹

Osmanlı Türkiye'si'nde XIX yüzyılın sonlarına doğru gelişen Osmanlı-Türk kartpostalcılığı –istenildiği kadar olmasa da- asıl patlamasını tekrar etmek gerekirse, 1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra ve özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) yapar. Adı geçen savaş yıllarında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın kullandıkları önemli propaganda malzemelerinden biri kartpostallardır. I. Dünya Savaşı propaganda kartpostalları aracılığıyla savaşın iki büyük tarafı, İngiltere ve Almanya, kendi kamuoylarına moral vermek ve birbirlerini yıpratmak, “psikolojik savaş” amacıyla seri kartpostal üretimine girerler. İngiltere bir yandan Almanya-Avusturya-Macaristan-Osmanlı ittifakını, bir yandan da Almanya'yı küçümseyen, alaya alan savaş propaganda kartları üretmiş, öte taraftan kendi sömürgelerinde güçlü devlet imajını kuvvetlendirmek için İngiliz valiler aracılığıyla İngiliz bay-

²⁹ Selahattin Özçelik, *Donanma-i Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Ankara 2000, 271 s.

rağının altında güvende olunacağını işleyen kartpostallar dağıtmıştır.³⁰

I. Dünya Savaşı'nda üretilen Osmanlı-Türk propaganda kartpostallarıyla, 1911 Türk-İtalyan (Trablusgarb) ve 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında basılan kartpostallar arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Osmanlı-Türk kartpostalcılığının her açıdan önceki dönemlere göre gelişme gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. I. Dünya Savaşı Osmanlı-Türk kartpostalları ile Türk Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal Paşa kartpostalları, 1908 Meşrutiyeti öncesi dönemlere göre daha profesyonel ve nitelikli ürünler olup bunlar bir başka yazının konusudur.

³⁰ Bak: Ü. Gülsüm Polat, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1/2, (2012), s. 243-268.

Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kartpostalları

Atom Damalı*

Osmanlı Devletinde Çocukların Korunması¹

Eytam Nazırlığı (1851)

Osmanlı Devletinde güçsüz, zayıf, fakir, öksüz ve yetimlerin barındırıldığı, himaye edildiği, mallarının korunduğu, meslek sahibi yapıldığı yerler genellikle maddi durumu iyi olanların kurmuş oldukları vakıflar tarafından sağlanmaktaydı. Osmanlı Devletinde batılılaşma hareketlerinin hızlandığı 1839 Tanzimat ilanı sonrası dönemde yetim ve öksüzlerin himaye edilmesi, mal ve haklarının korunması için yeni müesseselerin oluşturulması başlandığı görülmektedir. Bu kurumların başında 31 Aralık 1851 (H. 1268) tarihinde kurulan Eytam Nezareti gelmektedir.

1863 yılında Midhat Paşa İslam ve Hristiyan yetim çocukların “tahsil ve terbiyeleri” için islahhane adında Tuna vilayetinde bir sanayi

* Dr. Atom Damalı, İstanbul.

¹ Çocuk Esirgeme Kurumu kartpostalları ile ilgili bu makalenin metni, Doç. Dr. Makbule Sarıkaya'nın *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)* kitabının ilk iki bölümünden alınmıştır. Ayrıca çalışmada Sosyal Hizmet Uzmanı Turgay Çavuşoğlu'nun belge ve arşivinden de yararlanılmıştır. Yine Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Dr. Aylin Koç'un editörlüğünde hazırlanan *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler* kitabından da faydalanılmıştır. Tüm yazarlara teşekkür ederim. Bkz. Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*, Ankara 2011, s. 1-60; Emine Gürsoy Naskali; Aylin Koç (ed.), *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003.

mektebi açmıştır. Sanayi mektepleri için hazırlanmış olan nizamname, gerçekte daha sonra açılacak Darü'l-eytamların temelini hazırlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in 1876 yılında saltanata geçmesi akabinde Osmanlı Devleti Rus Savaşıyla karşı karşıya kalmıştır. 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı, devleti büyük sıkıntılara sokmuş, savaşlarda yaralanan ve şehit olanların ve göçmen olarak iltica edenlerin ortaya çıkarttığı yetimlerin sayısı başedilemez boyutlara çıkmıştı. Eytam Nezareti, bu amacı gerçekleştirebilmek için 1880'li yıllardan itibaren taşra teşkilatlarını kurarak, vilayet, liva ve kaza merkezlerinde şer'i mahkemelere bağlı eytam meclislerini oluşturmuştur. Bu kapsamda yetimlerin nakit varlıklarının değerini kaybetmeden işletilmesi için "eytam sandıkları" kurulmuştur.

Eytam idaresi ve eytam sandıkları, Osmanlı Devletinin son yıllarına kadar mevcudiyetini devam ettirmiş, ancak 1920 yılından itibaren savaşın yarattığı ekonomik sıkıntılardan dolayı, borç verme işlemine son vermiş ve Cumhuriyet döneminde de birikmiş olan paraların değerlendirilmesi için, 1926 yılında çıkartılan Medeni Kanun gereğince "Eytam ve Eramil Bankası" haline dönüştürülmüştür.

Darü's-şafaka (1873)

Sultan Abdülaziz tarafından çıkartılan 30 Mart 1863 tarihli ferman ile "Aceze-yi Eytam ve Etfal-i Müslimanın Talim ve Terbiyeleri İçin Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye" adlı bir cemiyet kuruldu. Cemiyetin ilk çabası Kapalı Çarşıdaki esnaf çıraklarına boş vakitlerinde okuma yazma ve sosyal bilgiler öğretmektir. Bu amaçla Beyazıt'ta Simkeşhane'deki Valide Mektebi (Ümmetü'l-hatun Mektebi) onarılarak 1865'de öğretime açıldı. Okul esnaf çırakları ile devlet dairelerinde çalışan memur ve katipler arasında ilgi uyandırdı. Öğrenci sayısının çoğalması üzerine Aksaray'da Çakırağa Camii karşısındaki Ebubekir Paşa Mektebi de öğrenime açıldı ve 1873'te Darü's-şafakanın öğretime başlamasına dek Cevdet Efendi'nin yönetiminde hizmet gördü. 1873'te Maarif Nazırı Münif Paşa'nın emri ile Valide Mektebi'ndeki öğretime son verildi.

Yeni okulun binasının da Yavuz Selim ile Fatih Camileri arasında yapılması kararlaştırıldı. Fatih semtinde bulunan arsa devrin Padişahı-

nın bağışlarıyla satın alınmış, okul binasının projesi Dolmabahçe Sarayının mimarı tarafından hazırlanmıştı. Okul binasının yapımı, 14 Ağustos 1868'de başladı, 17 Haziran 1873'te bitirildi. Okulun adı 3 Ocak 1873'te "Darü's-şafaka" olarak değiştirildi. 28 Haziran 1873'te derslere başlandı. İlk mezunlarını 1881 yılında verdi.

"Hürriyet"ın ilanından kısa bir süre sonra toplanan bir grup Darü's-şafaka mezunu 8 Ağustos 1908'de Darü's-şafaka Mezunin Cemiyeti (Darü's-şafakalılar Derneği) adıyla bir dernek kurdular. Darü's-şafaka mezunları daha sonra Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin yeniden kuruluşuna öncülük ettiler ve daha sonra da okulun yönetimini Maarif Nezaretinden geri aldılar.

Darü'l-aceze (1890)

Darü'l-acezenin kuruluşu Sultan II Abdülhamid'in 1890 (H. 1307) tarihinde konu ile ilgili fermanının Sadrazam Kamil Paşa'ya bildirilmesi ile başlamıştır. İstanbul'da yoksulluğun ve dilencililiğin yayılması üzerine Abdülhamid "geçimini sağlamak için sokaklarda dilenmekte olan ve kimsesiz bulunan çocuklarla, hasta ve sakat erkek ve kadınların dilenme zilletinden kurtarılacak, vucutlarının dayanabileceği ve yapabilecekleri ölçüde çalışarak kendi işleriyle geçinebilmelerini sağlamak ve işe yaramayanların da beslenip barındırılmaları için bir yer ayrılması ve bina yapılması"nı emrederek bir komisyon kurdurup çalışmalara başlatmıştır.

Sultan Abdülhamid, tesisin kurulması için büyük destek vermiş ve yaptığı 10.000 altın bağışa ilaveten, 1891 yılında açılan bir sergide müzayede ile satılması için 7.000 lira değerinde eşya vererek kampanyaya katılmıştır.

Darü'l-aceze binaları erkekler, kadınlar, yetim çocuklar ve yeni doğmuş çocuklar olmak üzere 4 kısımdan meydana gelmiş olup, toplam 1000 yatak kapasitesinde inşa edilmiştir. Tesiste hastane, fizik tedavi birimleri, camii, fırın, hamam, matbaa gibi yan tesislerin yanında, ihtiyaç sahiplerinin iş yapabilmelerine imkan veren halı tezgahları, dokuma atölyesi, çorap, kundura imalathaneleri, demircilik, marangozluk, oyma ve kakmacılık ve fotoğrafçılık yapılabilmesine imkan veren

salonlar da yapılmıştır. Bu atölye ve salonlarda üretilen eşyalar her yıl kurulan bir sergide satılarak, gelirinin 1/3 ü Darü'l-aceze, gerisi eşyaları yapan üreticilere verilir.

Sosyal hizmet veren kuruluşlardan biri olan ve ilk olarak 12 Ağustos 1876 tarihinde “Mecruhin ve Zuefa-yı Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti” adıyla teşkilatlanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1877 yılında resmen kurulur, ancak 1911 yılından itibaren aktif çalışmaya başlar. Aynı yıllarda “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi” 1910 yılının Mart ayında kurulur. Bu arada hayırsever kadınların 1908 tarihli Cemiyet-i İmdadiye ile başlayan ilk girişimini, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin kurulması ve dönemin diğer hayır cemiyetlerinin kadın şubelerinin oluşturulması izler. 1912 yılında faaliyetine başlayan Esirgeme Derneği de diğerleri gibi hem kimsesiz çocuklara hem de muhtaçlara hizmet sunar.

Darü'l-aceze Binaları: Darü'l-aceze binaları erkekler, kadınlar, yetim çocuklar ve yeni doğmuş çocuklar olmak üzere 4 kısımdan meydana gelmiş olup, toplam 1000 yatak kapasitesinde inşa edilmiştir.

Darü'l-aceze’de Çocuk Bakımı: Zamanındaki şartlara göre modern bir anlayışla hizmet verilen Darü'l-aceze binasında yüzlerce yetime ana şefkatı ile hizmet verilmekteydi.

Darü'l-hayr-ı Âlî (1903)

Sultan II. Abdülhamid, İstanbul'da işsiz güçsüz dolaşmakta olan gençlerin sayısında artış görülmesi üzerine 1898 yılında bu konuya bir çözüm getirilmesi için meclisin görevlendirilmesini istemişti. Ancak İstanbul'da kurulması planlanan büyük kapasiteli bir Darü'l-eytamın yapılması, ekonomik sıkıntılardan dolayı bir türlü gerçekleşmemektedir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid arazi için Vezneciler semtindeki 100 odalı Zeynephanım Konağını bağışlamış ve tesisin işletilebilmesi için gerekli parayı da Hazine-i Hassa'dan vermiş ve bu şekilde 1903 yılında korunmaya muhtaç oğlan çocuklarının sanayi mekteplerine hazırlık eğitimlerini yapabilecekleri Darü'l-hayr-ı Âlî'yi hizmete açtırmıştır. Sadece müslüman çocukların kayıt olabilecekları okulda ilk yıllarda 400 olan talebe sayısı daha sonra ihtiyaçların artmasından dolayı 500'e çıkartılmıştır. 1908 yılından itibaren Darü'l-hayr-ı Âlî'ye talep iyice artmış ve dönemin diğer önemli okulları Darü's-şafaka ve Mekteb-i Sultani gibi, yeni talebe alınması sadece padişah iradesine bağlanmıştıır.

Darü'l-eytamlar (1912)

Yetim sorununun iyice büyümesi ve önüne geçilememesi üzerine, Devlet 1899 yılında bir yetimhane nizamnamesi hazırlayarak, yetimlerin bakımının yapılıp, onları hayata hazırlayabilecek Darü'l-eytamların açılmasına öncülük etmiştir. İlk olarak 1912 (1330) yılında İstanbul'da Kadıköy Darü'l-eytamı açılarak, özellikle Balkan Savaşında ortaya çıkan yeni öksüz ve yetimlere hizmet vermeye başlamıştır. Balkan Savaşı sonrasında I. Dünya Savaşındaki şehitlerle Darü'l-eytamlara olan gereksinim daha da artmış ve mevcut yetimhaneler ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir.

İstanbul'daki yetimhanelere ilaveten Anadolu'da ilave birçok yetimhane açılarak soruna yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Diyarbakır, Konya, Bursa, Adana gibi birçok şehirde açılan Darü'leytamlar, bir taraftan yetimleri koruma altına alırken, diğer taraftan onlara verilen sanayi ve ziraat eğitimi ile yetimleri meslek sahibi yapmayı hedeflemekteydi.

Bebek Darü'l-eytamı'nın denizden görünüşü: Resmin üzerindeki damga, Sıhhiye ve Muavenet-i İltimaiye Vekaleti, Muavenet-i İltimaiye Müdürü'ne aittir.

Darü'l-eytam Resim Albümü: Darü'l-eytama ait resim akbümünde, derneğin bakım ve eğitimi yaptığı çocuklarla ilgili birçok resim yer almakta ve giriş yazısında Darü'l-eytamın kuruluş nedenleri anlatılmaktadır; “Darü'l-eytam Osmanlı Devletinin saadeti için hayatını kaybetmiş İslam ve Türk şehitlerin korumasız kalmış evlatlarına mahsus bir terbiye müessesesidir. Darü'l-eytam evvela çocukların hayatını muhafaza etmeyi, sonra ahlek ve terbiye vermeyi ve üçüncü olarak da talim ve tedrisatı temin edecektir. Teşkilatın bir dereceye kadar anlaşılabilmesi için Çağlayan'daki Darü'l-eytamda çocuklarla ilgili resimler bu albüme konulmuştur.”

Darü'l-eytam Sergisi: Divan yolunda Saffet Bey konağında küşat edilen,
Darü'l-eytam Sergisini lütfen ziyaret buyurunuz.”

Başlığı altında imza olarak “Darü'l-eytamda’ki şehit çocukları” yer almıştır.

Serginin “Bağde zeval (öğleden sonra) ikiden gece yarısına kadar açık”
olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın başta başkenti İstanbul olmak üzere büyük şehirleri göçün getirdiği sorunlarla uğraşırken savaş alanlarındaki çocuklar artan bir sayıyla daha olumsuz koşullar içine itilir. Savaşta yetim kalanlara yardım etmek için maddi kaynaklar yaratılmaya çalışılır. Örneğin, 29 Mayıs 1915 tarihinde posta ücretlerine yeni bir yardım vergisi konularak, Evlad-ı Şüheda Vergisi Pulu uygulaması başlatılır. Ayrıca 1915 yılı sonlarında ise Cem'i İlanat nizamnamesinin yürürlüğe girer. Yine 1915 tarihli "Şüheda ve Malulin- i Guzzat-ı Evladiyenin Himayeleri Hakkında Kanun Layihası" yayınlanır ve cihada yani savaşa katılan ve şehit yada gazi olanların evlatlarının himayesine yönelik düzenlemeler yapılır.

I. Dünya Savaşı bitip, Milli Mücadele kazanıldıktan ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra, geçmişte kazanılan teknik bilgilerin ışığında sosyal hizmetler laik Cumhuriyetçi bir anlayışla yeniden örgütlenir ve çocuklara yönelik sosyal hizmet uygulamalarını etkileyecek düzenlemeler yapılır ve çocuk ve gençlere yönelik kanunlar çıkarılır. Çocuğa sunulacak sosyal hizmetler ve çocuğun himayesiyle ilgili bazı esasları içeren kanunlardan arasında: 1921 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun, sonrasında Cumhuriyetle birlikte 1924 tarihli Köy Kanunu, 1926 tarihli Medeni Kanun, 1926 tarihli İş Kanunu ve Ceza Kanunu, 1927 tarihli Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, 1928 tarihli Türkiye'de Gençlik Teşkilatının Türk Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun, 1929 tarihli Ecnabi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun, 1930 yılında 1580 sayılı Belediyeler Kanunu, 1930 yılında kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1934 tarihli Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, 1936 yılında 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş Kanunu gibi kanunlar sıralanırken bunların yanı sıra çeşitli tarihlerde çocuğun himayesiyle ilgili esasları içeren bazı tüzük ve yönetmelikler de çıkarılır.

Bu arada belirtilmesi gereken önemli mevzulardan biri de Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti faaliyet gösterirken onunla birlikte çocuk davasında cemiyetin yanında yer alan veya cemiyetin çalışmalarına benzer himaye çalışmalarında bulunan müesseselerin var olduğudur.

Bunlardan bazıları Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinden önceki tarihlerde kurulmuş olmakla birlikte bu müesseseler Himaye-i Etfal Cemiyeti kadar kapsamlı hizmet vermese de Cumhuriyet'e kadar ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk meselesine duyarlı, çocuğa sosyal, kültürel, eğitsel ve sıhhi hizmet götürür. Yukarı bölümlerde bir kısmı ile ilgili olarak özet bilgilerin verilmiş olduğu, cemiyetlerden bazıları Hilal-i Ahmer, Darü'l-aceze, Darü's-şafaka, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Talebeleri Himaye Cemiyeti, Yetimleri Himaye Cemiyeti, Emlak ve Eytam Bankası, İlk Okul Himaye Heyetleri, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Osmanlı Donanmayı Milliye İlane Cemiyeti, Türk Ocakları ve Türk Teavün Cemiyeti (Amerika), Türk Maarif Cemiyeti Halkevleri ve bazı vakıflar sayılabilir. Ayrıca bu günkü ismi Yardım Sevenler Derneği olan Himaye-i Etfal Yoksul Kadına Yardım Cemiyeti hala faaliyettedir.

Dersaadet Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917)

I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında şehit ve kimsesiz çocukların himayesine yönelik yapılan çalışmalar, 1917 yılına kadar "Himaye-i Etfal Cemiyeti" anlayışının kapsam ve niteliği yönünden farklılıklar göstermektedir. 1917 yılına kadar Devletin kurduğu bazı kurumlar ve yardım sever insanların desteklediği gönüllü çalışmalar, etkili bir organizasyon ve yapılanmadan uzak olmakla birlikte uzun ve yıkıcı savaş yılları içindeki bir toplumun artan ihtiyacına cevap verecek kadar gelişmiş bir nitelikte de değildir. Uzun süren savaşın getirdiği olumsuzluklarla birlikte savaşın hâlâ devam etmesi, mevcut yetim ve kimsiz çocukların sayısını iyice arttırdığından, onların himayesinde daha etkili ve programlı bir çalışmanın yapılmasını da elzemleştirir. Bu anlamda mevcut çocuk sorununa cemiyet anlayışıyla yaklaşarak, ülkenin savaş yetimlerini himaye etme yolundaki ilk gayret, I. Dünya Savaşının son yıllarında 1917 Martında görülür. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar için düşünülen Himaye-i Etfal Cemiyetinin, ilk olarak 1908 yılında Kırklareli'nde kurulduğu belirtilmekte ise de 1909 Cemiyetler Kanuna uygun olarak kurulan ilk cemiyet, 1917 tarihli İstanbul merkezli Himaye-i Etfal Cemiyetidir.

Çalışmalarına hemen başlayan Cemiyet, altmış yedi maddelik “Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi” ve otuz altı maddelik “Cemiyetin İstanbul Şubeleri Teşkilat ve Vazifesine Dair Talimatname”yi yayımlar. Oluşturulan kurucular kurulu ilk toplantısını 1 Mayıs 1917 (1333) tarihinde yapar. Şurayı Devletin kararı yani devletin onayını 335947/458 numaralı tezkire ile ve 11 Ağustos 1917 tarihinde alan cemiyet, “menafii-i umumiyye hadim” (kamuya yararlı cemiyet) sayılması için gerekli statüyü resmen kazanır. I. Dünya Savaşı’nın son yıllarına gelindiğinde, faaliyetlerine hız veren Cemiyet, 1918 yılında doksan bir maddelik oldukça kapsamlı “Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi”ni hazırlar. 19 Haziran 1333 (1917) de Himaye-i Etfal Cemiyetinin bünyesinde “Hanımlar Heyeti” kurulur ve heyet-i merkeziyece “Hanımlar Heyeti Talimatnamesi” hazırlanarak 24 Şubat 1334 (1918) tarihinde kabul edilir.

Yeni kurulmuş olmasına rağmen Cemiyet, 1917 yılı süresince on bir şube açar. Bu şubeler Kırkkilise, Samsun, İzmit, Konya, İstanbul (Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Makriköy, Yeniköy Şubeleri) olmakla birlikte cemiyetin 1917 yılı içinde Kırkkilise’ye bağlı Babaeski, Üsküp, Mustafa Paşa, Pınarhisar ve Vize kazalarında şubeleri olup, 1918 yılında ise Musul ve Erzurum’da şubeler açar.

Himaye-i Etfal Cemiyeti nizamnamesinde kimsesiz ve yetim olmasa bile, anne babaları tarafından da olsa çocuklara işkence edilmemesi, okullarda sıhhi şartların iyi olması, hasta çocuklar için gerekli kurumların kurulması, çocukların kötü alışkanlıklardan korunması için gerekli düzenlemelerin yapılarak bazı önlemlerin alınması, fakir anne ve çocuklara çeşitli yardımlarda bulunulması, gibi esasları geniş bir şekilde ele alarak, sağlıklı, eğitilmiş ve bilinçli bir kuşak yetiştirilmesini hedefler. İstanbul’daki Himaye-i Etfal Cemiyetinin, savaş yıllarında ve sonrasında ülkedeki olumsuz koşullar ve zorluklara rağmen yaptığı çalışmalarla öksüz ve yetim çocukların barınması, beslenmesi, sağlığı ve eğitimi konusunda başarılı faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Savaş yıllarında olduğu gibi Mondros Mütarekesi’nden sonra da kimsesiz çocukların sahipliği ve koruyuculuğu konusunda gayretle ça-

lısan cemiyet, bu çocukların yaşatılması ve hayata hazırlanması konusunda ülkenin mevcut şartlarında başarılı çalışmalarda bulunur. Cemiyet kurulduğu ilk yılın sonunda hazırladığı umumi raporda “Birbirini takip eden iki büyük harbin yetim ve bakes bıraktığı biçare yavruları açlıktan ve bakımsızlıktan sokak ortasında bırakması” gerçeğini vurgular. Cemiyetin faaliyet gösterdiği yıllarda ülkenin yıkıma uğramış durumu göz önüne alındığında Cemiyetin, büyük zorluklarla mücadele ettiği anlaşılır. Her yönüyle sıkıntılı bir dönemin yaşandığı bir ortamda faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyetinin, çocukları barındırma ve onlara iyi bir gelecek hazırlama konusunda hayli zor bir görev üstlendiği açıktır. bütün maddi yetersizliklere rağmen Cemiyet, çocukları iskân edip yerleştirmek için 27 Kasım 1917’de Firuz Ağa’da bir çocuk misafirhane açar. Oldukça kapsamlı hazırlanan talimatnamesi’nin uygulamaya konmasıyla misafirhane birkaç ay içinde yüzden fazla çocuğu sefalet hayatından kurtarır. Cemiyet, açtığı dispanser, süthane, çocuk barakaları ve polikliniklerle halka ücretsiz sağlık hizmeti ve çocuk bakımı eğitimleri verir.

1920 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi Besim Ömer Paşa başkanlığındaki bir heyet “Etfale Muavenet Beynelmilel Heyet-i İttihadiyesi Türk Komitesi” sıfatı altında çalışmaya başlamış ve aynı yıl cemiyet, Cenevre’deki Merkez tarafından tanınmış, yurt dışından Türkiye’deki yetimlere dağıtılmak üzere önemli miktarda gıda yardımı temin edilmiş ve kısa bir süre içerisinde padişah iradesi ile kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edilmiştir. Cemiyet yardım toplama faaliyetlerini Mısır ve Hindistan’da da yürütmüştür.

1923 yılına kadar İstanbul’da faaliyetlerine devam etmiş olan cemiyet, 1921 yılından itibaren Ankara Himaye-i Etfal Cemiyetinin kurulmasından sonra işbirliği için bazı ortak toplantılar yapılmış olmasına rağmen, Ankara’daki cemiyetin güçlenmesi ve Ankara hükümetinin İstanbul’daki kurumlara karşı yakın davranmaması nedeniyle 1923 yılından sonra genel kurullarını yapmayarak çalışmalarına son verilmiştir. Cemiyete 1917 yılında İsmail Canbulat, 1918-19 yıllarında Cavid Bey ve 1920-23 yılları arasında Besim Ömer Paşa başkanlık yapmıştır.

Dersaadet Himaye-i Etfal Cemiyeti Firuzağa Çocuk Misafirhanesi: Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü dönemde, cepheden toplanan çocuklar Harbiye Mektebinde bakılmaktadır. Himaye-i Etfal Cemiyetinin Harbiye Nezareti ile yaptığı görüşme sonrasında bir miktar ödenek ayrılarak bu çocukların Himaye-i Etfal Cemiyetince bakılması **kararı** alınır. Bunun üzerine Himaye-i Etfal Cemiyetinin ilk misafirhane çalışması 28 Kasım 1917 yılında gerçekleştirilmiştir. 1917 yılında İstanbul'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyetinin ilk icraatlarından biri, aynı yıl içerisinde Firuz Ağa'da bir Çocuk Misafirhanesinin hizmete açılması olmuştur. Misafirhane ilk açıldığında 100 yataklı olup, daha sonra kapasitesi 150 ye çıkartılmış ve 1917-1922 yılları arasında toplam 2027 çocuk kabul edilmiştir. Misafirhaneye, erkek çocuklar 1 yaşından 13 yaşına kadar, kız çocuklar ise 9 yaşına kadar olanlar arasından seçilmekteydiler. Detaylı bir talimatname ile yönetilmekte olan misafirhanede, sorumlu **müdür** ve tabib haricinde, anbar memuru, mübassır, mürebbiyeler, hastabakıcılar, yatakhane memuresi, çamaşırcı, gece bekçisi, gece nöbetçileri, hizmetçiler, sofracı, kapı memuru, aşçı gibi kalabalık bir kadro görev yapmaktaydı.

İstanbul Hükümeti, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren gayrimişru addedilerek yaptığı işlemler hükümsüz sayılmasından ve Ankara'da Hükümetin kurulmasından sonra, İstanbul'daki cemiyet, önceden tasarlandığı gibi itilafsız bir şekilde, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile görüşmeye başlar ve kısa süre içinde Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetine bağlanır. İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti de Ankara'ya bağlı bir şube olmadan önce 1917 tarihinden itibaren rapor ve bilançolarını düzenli olarak hazırlar. Himaye-i Etfal Cemiyeti, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetine bağlanmadan önce 1338/1922 yılına ait mesai programını tespit edip, 1923 yılından sonra Ankara'da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşen ve cemiyetin İstanbul merkezi haline geldikten sonra da faaliyetlerine ilişkin umumi rapor ve bilançolarını düzenli olarak yayınlayan İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1923 yılı başlarında Ankara'da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin bir şubesi olarak hizmetlerine devam eder.

Çocuk Yuvaları, Kazım Karabekir (1918)

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruluncaya kadar ve kurulduğu sıralarda Türk ordusunun örnek şahsiyetlerinin olağanüstü özverileriyle, savaş ortamında sayıları artan yetim ve kimsesiz çocukların himayesine gayret edilir. Buna en iyi örneklerden biri gerek I. Dünya savaşı sırasında gerekse Milli Mücadele yıllarında çocuk himayesinde önemli rol üstlenen Kazım Karabekir Paşa'nın gayretleri verilebilir. Kazım Karabekir Paşa, Kurtuluş Savaşı süresince doğu Anadolu cephesinde büyük başarılar yaratmış ve akabinde kendini tamamen çocuklara ve eğitim konusuna vermiştir.

“Şark ordusunun küçük şehid yavruları idman yaparlarken”

“Numara 12: Şark ordusu şehid yavruları idman”

“Şark ordusunun şehid yavrularının mükafat endahından (silah atışı) sonra davetlilerle beraber bir grubu”

“Şark Anadolu Çocukları

Himaye Cemiyeti”:

Şarkışla Ordu

Fotoğrafhanesi

Fotokartına ait kartın

üzerinde “Şark Ordusunun

küçük sıhhiyecileri

(Altı ay sonra) 1338

(1922)” yazısı yer

almaktadır.

Şark Anadolu Çocukları Himaye Cemiyeti
 آچیق شماره کاغدی

Kazım Karabekir Paşa, Rusya ve Ermenistan'la yapılan savaşlarda yetim kalan binlerce çocuğu orduya mal etmiş ve ordu içerisinde bunların talim ve terbiyeleri ile uğraşmıştır. Askeri birlikler şeklinde düzenlenmiş 1800 yetim çocuğa birçok değişik konularda sanat ve teknik eğitim verdirmiştir. Bir kısmı sıhhiyye memuru olarak, bir kısmı makineci ve elektrikçi olarak yetişmiş ve bu sanayi mekteplerinde hayatlarını kendileri kazanmaya başlamışlardır.

1919 yılında Harbiye Nezareti'nin izni ile yetimler birer er gibi kadroya alınmış ve mümkün olan ilk tahsil ile birlikte bir sanat dalı öğretilmiştir.

Kazım Karabekir Paşa'nın kimsesiz çocukları koruma ve kurtarma yani himaye-i etfal konusundaki büyük gayreti ile doğu Anadolu bölgesinde savaş sahasından toplanan üç ile on üç yaşına kadar birçok çocuk, vücuda getirilen kuruluşlar ve açılan okullarda himaye edilir. Savaş yıllarında Kazım Karabekir Paşa'nın gayreti ile 1920'li yılların Türkiye'sinde yaklaşık altı bin yetime iyi bir gelecek sağlanır. Doğu illerinde önemli ölçüde kültürel ve sosyal teşebbüsleri geliştirmek ve bakıma muhtaç yoksul ve bakımsız çocukları hayata hazırlamak için, Sarıkamış merkezinde 12 Kasım 1921 de Çocukları Himaye Cemiyeti kurulur. Milli mücadelenin başladığı yıllarda Erzurum ve Sivas kongreleri sırasında bakımsız çocukların himayesinde yardımcı olma girişimi Kazım Karabekir Paşa'yı "yetimlerin babası" yaptığı gibi 1922 de 17 alaylık bir çocuklar ordusu da kurulur. Kazım Karabekir Paşa çocuklar için "Çocuklara Öğütlerim" eserini kaleme alır.

Cumhuriyet Türkiye'si ve Çocuk Himayesi

Milli Mücadele yıllarında "bikes ve bivaye kalan evladı şüheda ve sair eytamin Türkiye cemiyetine yararlı bir insan olacak şekilde yetiştirilmesi..." için 30 Haziran 1921 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocuk koruma girişimlerini örgütlü ve sistemli tek bir çatı altında toplar. Bu tarihe kadar devam eden genç Türkiye'nin geleceğine dönük çocuk koruma hassasiyeti, Cemiyetin kurulduğu yıllarda da başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere dönemin idari ve askeri şahsiyetlerince önemsenen başlıca konulardandır. Bu bağlamda kurulduğu

ilk günden itibaren Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin hamiliğini üstlenerek Cemiyete her türlü desteği sağlayan Atatürk'ün yetim çocuklara gösterdiği yakın ilgi ve desteği yaşadığı sürece devam eder. Atatürk'ün, yurt gezileri sırasında korunmaya muhtaç çocukların barındırıldıkları yurtları ziyaret etmesi, Yalova'lı sığırtmacı Mustafa'nın yanı sıra I. Dünya Savaşı sırasında Van'dan kimsesiz Abdurrahim'i, Bitlis'ten yetim kız Afife ve İstanbul Kağıthane Darü'l-eytamından Zehra'yı manevi evlat olarak alması, bazı çocuklara tahsil imkanı sunması onun kimsesiz çocuklar konusundaki gayretini gösteren örneklerdir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk, vatan ve istiklal yolunda canını veren kahraman şehitlerin yetim yavrularını şefkatle ve başarıyla yetiştirdiğini bildiği Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetini ve onun başkanı Dr. Fuad Bey'i her adımında destekler ve çocuk bayramları başta olmak üzere Cemiyetin düzenlediği tüm etkinliklerine katılarak bu desteği gösterir.

Ankara Himaye-i Etfal Cemiyetinin Kurulması (1921)

1920'lerden itibaren tüm çağdaş kurumlarıyla yapılanmaya başlayan modern yeni Türkiye'nin sosyal hizmetlerini düzenlenmeye görevini üstlenen Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti, Ankara'da 30 Haziran 1921 yılında yeniden yapılandırılır. Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal devlet olarak kamusal yükümlülüğe sahip olduğunun bir göstergesi olan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin bu günkü ismi Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu olup sosyal konulara dair alanlarda birçok ilklerle Türkiye'de Sosyal hizmet anlayış ve uygulamalarına önemli katkılarda bulunur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal hizmetler alanındaki hedef ve anlayışını hayata geçirebilmeyi amaçlayan Cemiyetin ismi bazen "Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti" bazen "Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti" bazen de "Himaye-i Etfal Cemiyeti" olarak kullanılır. Nihayet Cemiyet, 1935 tarihinden itibaren Çocuk "Esirgeme Kurumu" adını alır.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, "Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi" hazırlar ve 26 Kasım 337 (1921) tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile, cemiyetin toplumun menfaatine hizmet

eden bir nitelikte olduğu onaylanır. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulduğu ilk zamanlardan itibaren bütün faaliyetlerini nizamname ve tüzükler çerçevesinde sürdürür. Cemiyet, zaman içinde değişen koşullara göre tüzüğünde yenilemeler ve değişiklikler yapar. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulur kurulmaz, 30 Haziran 337/1921 tarihli altmış sekiz maddelik “Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi” başlıklı nizamnamesini hazırlar. Cemiyetin Heyet-i merkeziyesi

Haziran ayındaki ilk toplantısında nizamname-i esasisi gereğince reisini seçer. Cemiyetin reisliğine İstanbul Mebusu Muhtar Bey, Katib-i Umumiliğine Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey, (Cemiyet kurulurken, Cemiyetin Katib-i Umumisi olan Dr. Fuad Bey, 1924-1950 arasında Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin başkanlığını yapacaktır.) Muhasipliğe ise Niğde Mebusu Vehbi Bey seçilir.

30 Haziran 1921 tarihli karar defterinin ilk sayfasındaki yazıda “I. Dünya Savaşı ve onu izleyen bir sürü çetin ve acılarla dolu savaşların, ülkemizde doğurduğu yıkımlardan olmak üzere, şehit çocukları ile bakım ve korunması millete kalan diğer sıkıntılara ve felaketlere uğramış çocukların, milletçe korunması ve yedirilip içirilmesi ve öteki felaket görmüş çocuklar ve bütün memleket çocuklarının hayatlarının korunması, maneviyatlarının güçlendirilmesi, her birinin hayatla savaşmaya yatkın ve ülkeye faydası olabilecek düzeyde eğitilmesinin sağlanması, araştırılması ve hazırlanması ve geleceğimizin temeli olan, bu günkü ülke çocuklarının bütün şefkatli bir gözle gözetilmesi ve bunun gerçekleştirilmesi için” şeklinde belirtilerek, Cemiyetin niye kurulduğu ve neleri hedeflediği ortaya konulmaktadır.

“Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi” başlığını taşıyan, altmış sekiz maddelik ve 30 Haziran 337/1921 tarihli ilk nizamname-i esasisi’nde Cemiyetin amaçları:

Madde 2- Cemiyet evvela şehit çocuklarıyla, saniyen harp malullerinin ve harp felaketzedelerinin çocuklarıyla iştigal eder.

Madde 3- Cemiyet, bunun haricinde alelumum etfalin himayesine ait hususat ile meşgul olur.” denilerek açıklanır. Birçok alt madde ile Cemiyetin meşgul olacağı işler ve dikkat edeceği esaslar:

1. Çocuklara eziyet edilmemesi,
2. Çocuklara ebeveynleri de dahil olduğu halde kimse tarafından bedeni ve ruhi gelişmesini engelleyecek tarzda hizmetler gösterilmemesi,
3. Çocukların bedeni gelişmesinin ve sağlıklı büyümelerinin korunmasını sağlayan şartlara dikkat edilmesi,
4. Okullarda çocuklara özen ve şefkat gösterilen bir ortamın sağlanması,
5. Okul binalarının ve derslerin çocuğu yıpratacak ve onun sağlığını bozacak derecede olmaması, çocuğun sağlığı konusunda okullardaki maddi ve manevi durum ile ilgilenilmesi ve çocukların okullarında yerleşme, gıda, aydınlatma, ısınma ve beden terbiyesi yönünden gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek imkanların temin edilmesi,
6. Çocukların aralıklarla muayene edilerek ailelerine bilgilendirmelerde bulunulması için dispanserler açılması, süt ve ilaç verilmesinin sağlanması ve hıfzısıhhat konusunda halkın bilgilendirilmesi için risaleler yayınlanması,
7. Çocuklu ailelerin yaşadıkları ortamın sıhhi imkanlarının incelenerek ihtiyacı olanlara bu konuda yardım sağlanması,
8. Veremli çocuklar için hastaneler ve sanatoryumlar kurulması,
9. Fakir hasta çocukların tedavilerinin temini,
10. İhtiyacı olan çocuklara tebdil-i hava imkanının sağlanması,
11. Fakir okul çocuklarının tatil zamanında kırlara ve yazlık tatil yerlerine gönderilmesinin temini,
12. Çocukların tütün ve alkol kullanmasının engellenmesi,
13. Çocukların kendini fena ve ahlaksız yetiştirecek ortamdan -ailesi de dahil- alınarak uygun muhite naklinin sağlanması,
14. Çocukların meyhane ve ahlak sağlığını bozabilecek yerlere, uygunsuz sinema ve tiyatrolara girmelerinin engellenmesi,
15. Çocukların fuhuş ve ahlaksızlığa sevk, teşvik ve sürüklenmesinin yasaklanması,

16. Ahlak sağlığını bozabilecek kitapların okunmasının engellenmesi,
17. Serseri ve yuvasız sokaklarda kalan çocukların toplatılarak uygun yerlerde iskan edileceği misafirhaneler kurulmasının sağlanması, ıslahhaneye ihtiyaç duyan çocuklar için ıslahhaneler kurulması,
18. Çocuk ticaretinin ve çocukların dilenciliklerinin yasaklanması,
19. Hizmetçi, besleme ve evlatlıkların suiistimallerinin engellenmesi, aileler nezdinde bakılan çocukların durumlarının teftişı,
20. İş yapabilecek yaştaki çocuklara iş temini,
21. Himaye-i Etfal'e dair bir kütüphane kurulması,
22. Cemiyet tarafından, kanuni hükümlerin yerine getirilerek çocukların hak ve hukuklarının korunmasının sağlanması,
23. Yabancı ülkelerdeki himaye-i etfal teşkilatlarıyla ilişkiler kurulmasına gayret edilmesi,
24. Bedeni ve akli yönlerden özürlü çocuklar için eğitim ve sıhhi hizmet verecek uygun yerlerin temini,
25. Çocuklara sağlıklı oyun alanları sunulabilmesi,
26. Cemiyetin maksadını anlatan ve bilgilendirmeye sağlayacak neşriyatın yapılması şeklinde sırlanır.

Cemiyetin yukarıda belirtilen amaçlarının tamamında, çocuklara ve annelerine yardımın amaçlandığı hatta çocukların bakımı konusunda ailelere bir takım katkılarda bulunmayı ve destek olmayı da amaçladığı görülür. Bu kapsamda Cemiyetin Nizamname-i esasinin dördüncü maddesinde "sokağa bırakılmış, ebeveyni tarafından iyi bakılamayan çocuklar için irzahaneler açılmasına gayret edileceği; kız çocuklarına ücretsiz el ve ev işi öğretecek yerlerinin kurulmasına yardım edileceği; okul yaşına gelen çocukların mecburi eğitime yardımcı olacak faaliyetlerde bulunulacağı; fakir çocuklara okullarda sıcak yemek verilmesinin temin edileceği; çalışan çocuklar için bir tasarruf sandığı tesis edileceği; himaye-i etfalın gayesini ortaya koyacak tarzda

1338 (1922) yılında Çocuk Bayram'ında İmalat-ı Harbiye Otomobili.

Henüz Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmeden önce Büyük Millet

Meclisi'nin açılış gününü kutlamak üzere bayram ilan edilmiş ve dönemin milletvekillerinden Dr. Fuad Umay'ın girişimleriyle bu gün gayri resmi olarak çocuk bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. Daha sonra 23 Nisan günü, Hakimiyeti Milliye Bayramı olarak tescil ettirilmiş, ancak

1981 yılında çıkartılan kanunla 23 Nisan günü

“Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” olarak kabul edilmiştir.

neşriyatlar yapılacağı; gebelikte, doğumda ve doğumdan sonra annelere gerekli bilgilerin ve desteğin verileceği; çalışan kadınların çocuklarına gündüzleri bakmak üzere bakım evleri tesis edileceği...” belirtilir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Posta Kartları

Çocuk Esirgeme Kurumu ilk günden itibaren annelerin çocuklarını daha sağlıklı yetiştirebilmeleri için her türlü fırsattan faydalanarak onları eğitime yolunu aramıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehit çocuklarının (evlad-ı şüheda) sayısının on dört binden fazla olduğu bir ortamda, Ankara'da yapı-

landırılan Himaye-i Etfal Cemiyeti “... harp şehitlerinin, harp malul-
lerinin, harp felaketzedelerinin çocuklarının bakımını ve hizmetini
üstlenerek” cepheden ve cephe gerilerinden toplanıp katile katile
Ankara’ya gönderilen kimsesiz çocukların himayesiyle işe başlar.
Bunları yaş, tahsil ve kabiliyet derecelerine göre, sanat okullarına,
çırak olarak iş yerlerine, yatı mekteplerine yada Darü’l-eytamlara
gönderir, aileler yanına geçici evlatlık verir, hatta birçoğunu askeri
okullara yerleştirilmesinde başarılar gösterir. Çok küçük yaşta olan-
larını bizzat himaye eden Cemiyet, bu çocuklar ve harple sefaletleri
artan o zamanki Anadolu’nun olumsuz koşullarında yaşayan çocuk-
lar için sıhhi seferberliğe başlar. Ayrıca Türkiye Himaye-i Etfal Ce-
miyeti, asıl amacı olan çocukları koruma ve yaşatma uygulamaların-
dan birini, süt çocukları için bir Çocuk Bakımevi, yani bir çocuk yu-
vası açarak gösterir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Eğitim Kartları

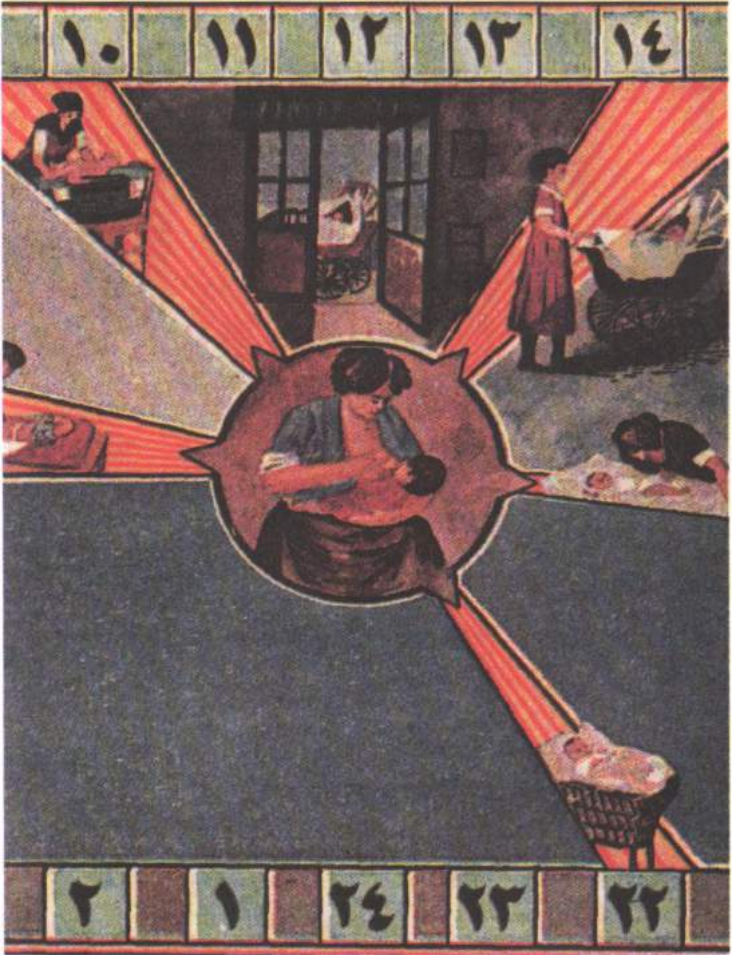
“İstiyoruz” Resimde pankartlarla ailesine mesajlar veren çocuklar gösterilmiş-tir. “İstiyoruz”, “Anasütü”, “Anne ihtimamı”, “Gürbüz olma”, “Temiz ve muntazan gıda”, “Azarlanmamak”, “Öpülmemek”, “Hürmet”, “Sağlam ana baba”, “Mütehassıs ebeler”, “Yalnız yatmak”, “Her gün banyo”, “Şiddetten korunmak”. Kartın alt kısmında ise “Bunların temini ölümü azaltacak, nüfusu-sumuzu çoğaltacak, vatana kuvvetli bir nesil yetiştirecektir” yazısı yer almıştır.

Çocuğunuzu kundaklamayınız! Başına takke giydirmeyiniz! Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin eğitim kartlarında “Çocuğu kundağa sarmak birçok deri hastalıklarını mucip olur. Bundan maada çocuğun serbestce ser-pilip büyümesine mani olur. Takke çocuğun başında kellik yapar” yazısı yer almakta olup, kartlar 5 kuruşa satılmaktadır.

“Çocuğunuzla Yatmayınız.” Çocuğunuzla beraber bir yatakta yatmayınız. Tehlikelidir. Beraber yatarsanız çocuğu ezersiniz. Birtakım hastalıklar geçirirsiniz.”

Çocuk Bakımı: “Nevzadın yirmidört saate tabi tutulacağı bakım” başlığı altında, çocuğun 24 saatlik bakımının nasıl olması gerektiği hem resimle hem yazıyla anlatılmıştır: “Meme, sabahtan itibaren her dört saatte bir verilir. Gece sekiz saat meme verilmez. Bu zaman nevzad (yeni doğmuş çocuk)ın istirahatine mahsurdur. Çocuğun sabah dokuz ile on arasında banyosu yapıp memesi verilir. Badehu (sonra) çocuk açık havada istirahata terk edilir. Öğleden sonra saat üç ile altı arasında çocuk arabasıyla açık havada bahçede gezdirilir.”

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tanıtım Kartları (1929)

“Ankara Himaye-i Etfal Cemiyetinin yavrularına senede 33 bin lira kira getiren dördüncü şafak Abidesi”

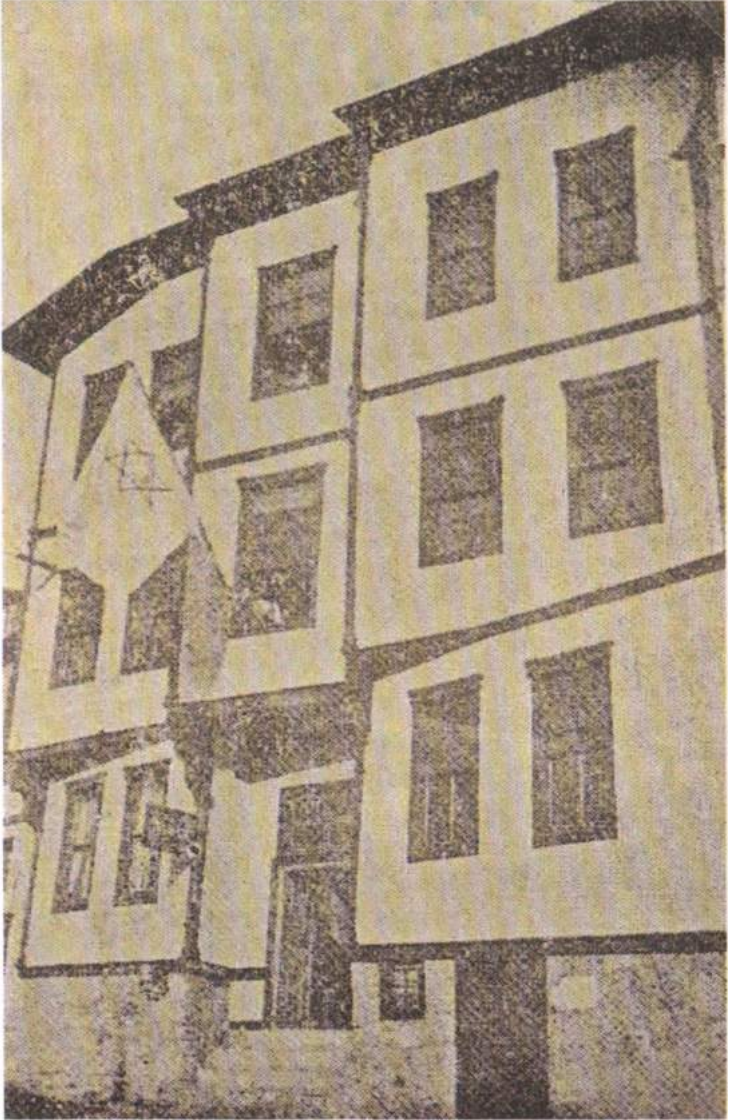
TÜRKİYE HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ

Açık muhabere varakası

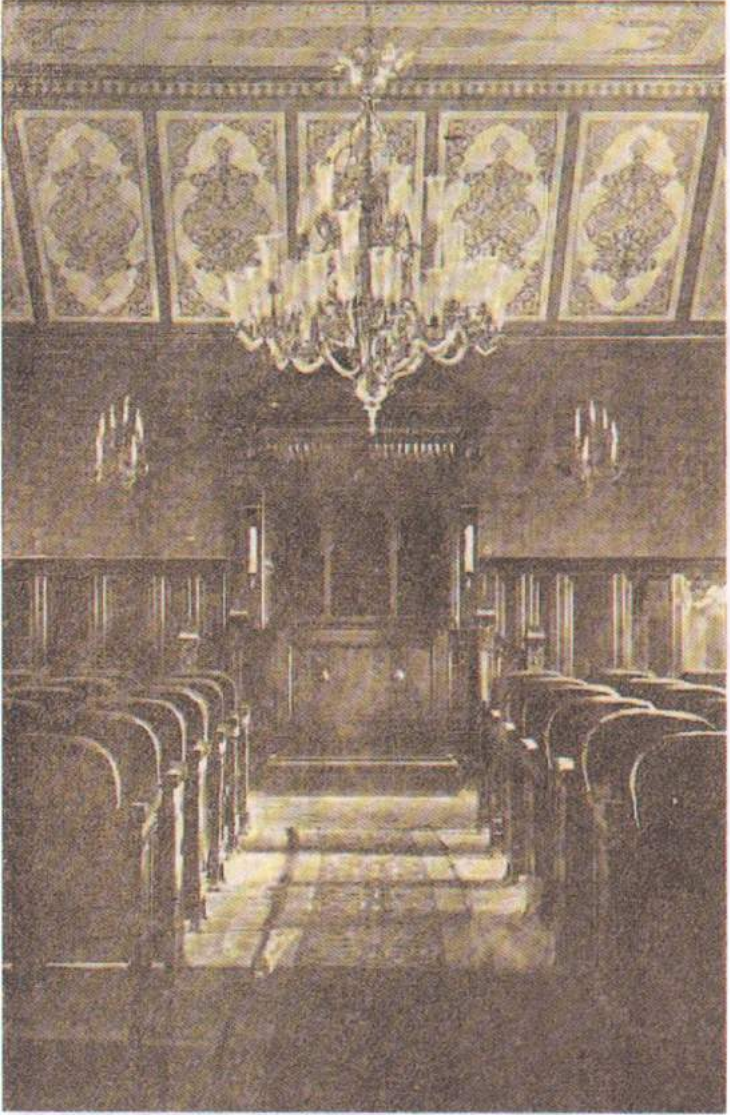
Yazı yeri

Adres

“Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Açık muhabere varakası,
Yazı yeri, Adres, 5 Kuruş, Cemiyetimiz son senelerde 257561 çocuğa
yardım etmiştir, 1929”

“Himayei Etfal Cemiyeti üç sene burada çalıştı (1922-1925)

“Çocuk Sarayında ictimâ salonu”

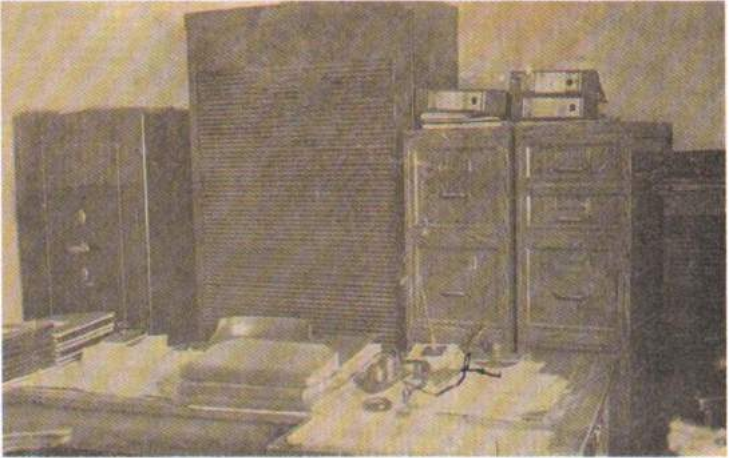
“Çocuk Sarayında muamelat müdürü odası”

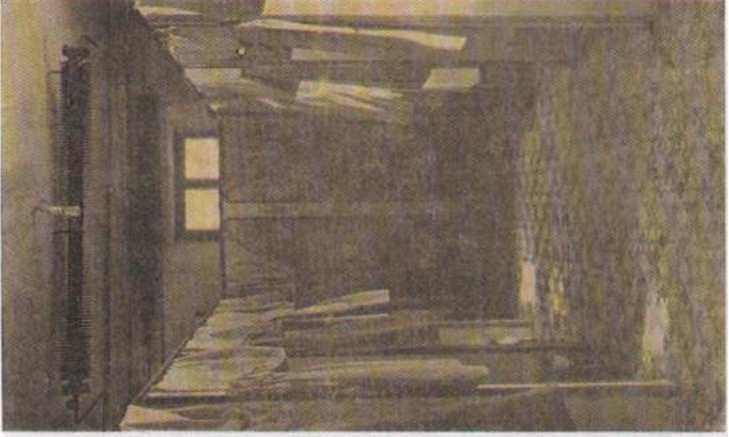
“Hemayei Etfalin Anakucağı binası”

“Himayei Etfal yavruları Anakucağı bahçesinde”

“Çocuk Sarayında muhasebe odası”

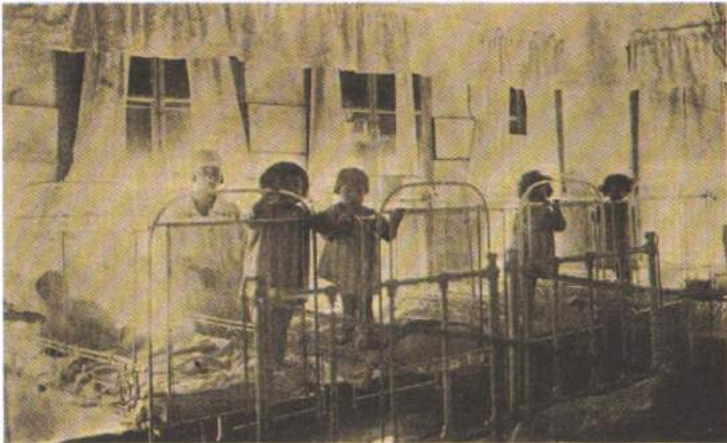
“Çocuk Sarayında banyo dairesinden biri”

“Himayeî Etfalin Anakucağı binasını idare edenler”

“Himayeî Etfal Anakucağı hemşireleri yemekte”

“Himayeî Etfal yavruları Anakucağı yatakanelerinin birinde”

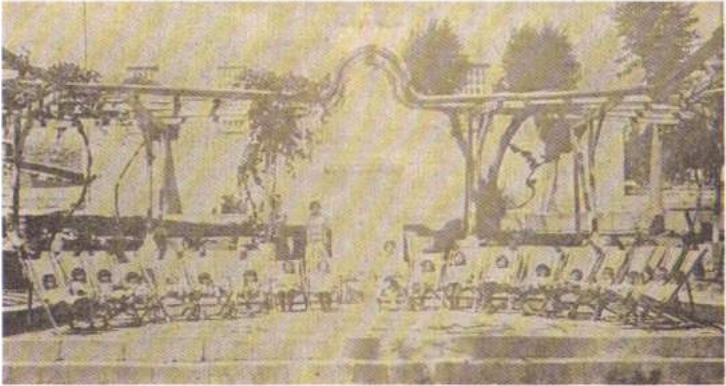
“Himayei Etfal yavruları Anakucağı havuzunda banyoda”

“Himayei Etfalin gürbüz yavrularından Seyit
(1924 te geldiği vaziyeti - 1928 de sihat saçarken)”

“Himaye-i Etfalin banyoları, süt evi, muayenehanesi, çocuk bakımı müessesesi ve laboratuvarına hizmet eden Ankara'daki şafak Abideleri”

“Himaye-i Etfal yavruları Ana kuağı bahçesinde istirahatatta”

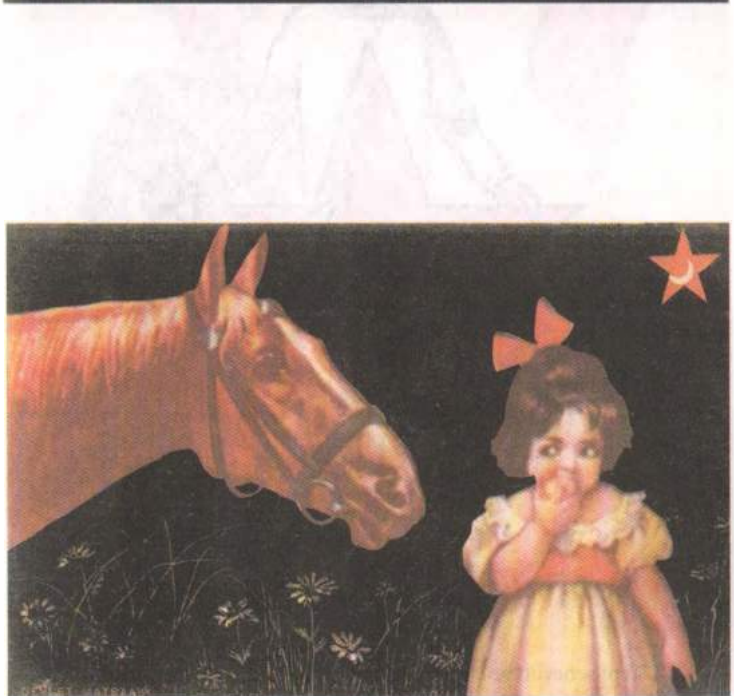
Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti Fantazi Kartları

Kim çocuğa yâr olur, Mutlak bahtiyar olur. Fiyatı 5 kuruş”

Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti Tebrik Kartları

“Yeni seneyi tebrik ve saadetle geçmesini temenni eylerim”

“Bayramınızı tebrik ederim kardeşim”

“Yeni seneyi tebrik ve saadetle geçmesini temenni eylerim”

“Yeni seneyi tebrik ve saadetle geçmesini temenni eylerim”

Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti Açık Mühabere Varakası

“Yavrularım! Milletimizin Himayei efale yapacağı yardım sizi de sevindirecek ve gözyaşlarınızı kesecektir. Ağlamayınız!”

Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti—Açık Muhabere Varakası

Adres :

Ahmet İhsan matbaası Limited Şi

5 kuruştur

“Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti - Açık Muhabere Varakası, Adres;
Ahmet İhsan matbaası Limited Şi, 5 kuruştur”

“Türkiye Himayei Etfal Cemiyeti Muhabere Varakası, Fiati 5 kuruştur”

Çocuk Esirgeme Kurumu İzmir Merkezi - Fuar Hatırası Kartları

"Çocuk Esirgeme Kurumu, Fuar Hatırası, İzmir Merkezi,
Smyrne - Place du Gouvernement"

"Çocuk Esirgeme Kurumu, Fuar Hatırası, İzmir Merkezi,
Smyrne - Place du Bahri Baba"

“Fuar Hatırası, Çocuk Esirgeme Kurumu,
İzmir Merkezi, Nr. 111 - Wozef Abajoli, İzmir - 1929”

Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa Kartpostalları

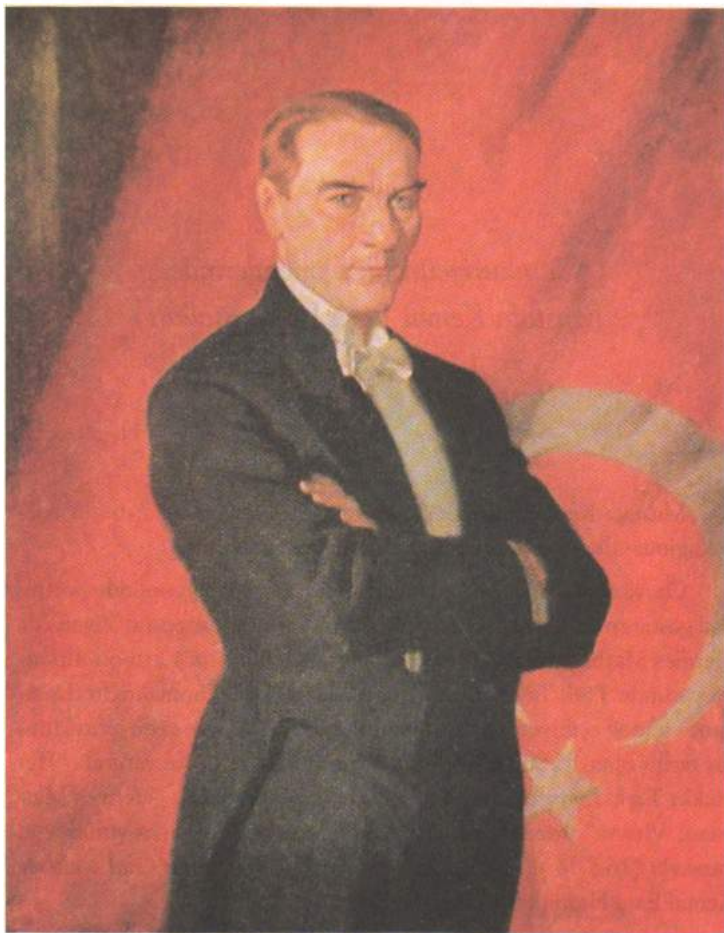
Nejat Akar*

Mustafa Kemal Atatürk'ün portresinin basılı olduğu -tespit edebildiğimiz- ilk kartpostallar aşağıdaki üç kartpostalıdır.

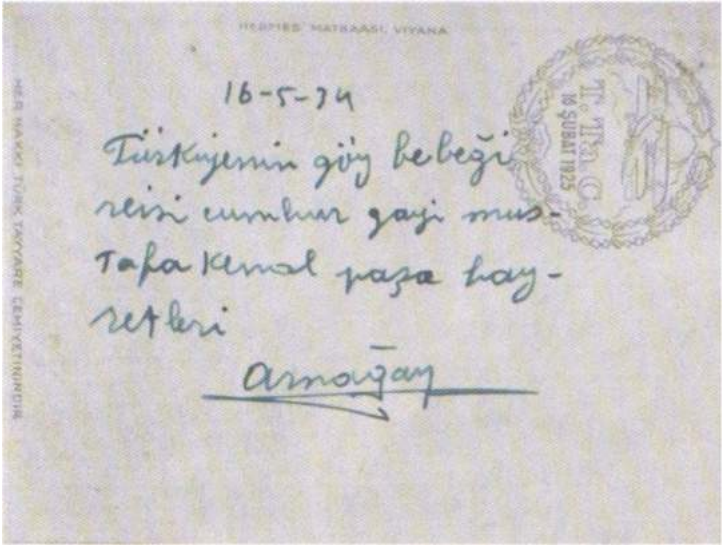
Ön yüzünde Gazi Mustafa Kemal'in Türk bayrağı önünde portresini gösteren ve Latin harfleriyle imzasını taşıyan kartpostal Viyana'da Hermes Matbaasında çok renkli olarak bastırılmıştır. Kartpostalın arka yüzünde Türk Tayyare Cemiyetinin damgası bulunmaktadır. Damganın içinde cemiyetin adının kısaltması (T.Ta.C.) ve cemiyetin kuruluş tarihi olan 16 Şubat 1925 tarihi yazılıdır. Kartın sol yanında "Her Hakkı Türk Tayyare Cemiyetindir" üst kenarında da "Hermes Matbaası, Viyana" ibareleri bulunmaktadır. Kartpostalın arka yüzünde el yazısıyla "16.5.34 - Türkiye'nin gözbebeği reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Armağan" yazılıdır.

Siyah beyaz renkli iki kartpostal 1930'u yıllara ait bir arşivden alınmıştır. Kartlardan birinin ön yüzünde "Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa" yazısı bulunmaktadır. Her iki kartpostal da tarihsizdir.

* Prof. Dr. Nejat Akar, TOBB ETU Hastanesi, Pediatri Bölümü, Ankara.

Yazı M. Kemal

Gazi Mustafa Kemal'in imzasını da taşıyan Viyana'da Hermes Matbaasında çok renkli olarak basılan bir kartpostal. Kartpostalın arka yüzünde Türk Tayyare Cemiyetinin damgası, "Her Hakkı Türk Tayyare Cemiyetininindir" ve "Hermes Matbaası, Viyana" ibareleri bulunmaktadır. Kartın arka yüzündeki el yazısı: "16.5.34 - Türkiye'nin gözbebeği reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri. Armağan"

“Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa”, 1930’lu yıllar

Mustafa Kemal Atatürk 1930'lu yıllar

Yolunu Macaristan'a Bulan İki Eski Türk Kartpostalı ve Özel Bir Koleksiyon

Géza Dávid*

Bu gerçekten küçük ve mütevazı yazıda şahsi koleksiyonumda bulunan iki kartpostal üzerinde durmak istiyorum. Biri Osmanlı döneminin son yıllarından kalmış, öbürü ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde yapılmıştır.

1. Padişahların, özellikle II. Abdülhamid'in (1876-1909) zamanında selamlık merasimlerini gösteren çok sayıda kartpostal hazırlanmıştır. Söz konusu törenler hükümdarın Yıldız Sarayı'ndan Cuma namazına çıkışı dolayısıyla düzenlenmiştir. Yüzlerce kişinin katıldığı bu debdebeli alaylar hem iç politikada önemli rol oynamış, hem yabancıların dikkatlerini çekme amacını gütmüştür. II. Abdülhamit'ten evvelki sultanlar önceden belirtilmemiş bir camie gitmişken, adı geçen padişah hep aynı yerde, Hamidiye Camii'nde namazını kılardı. Kimilere göre onun döneminde Cuma merasimleri eski şan ve parlaklıklarını büyük ölçüde yitirmişlerdi.¹ Nasıl olsa, II. Abdülhamit devrinden kalma Rusça başlıklar taşıyan bir siyah beyaz film parçası bu olayı da oldukça kalabalık ve "renkli" bir hadise ola-

* Prof. Dr. Géza Dávid, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. III. İstanbul, 1983, 153-154.

rak gözlerin önüne sermektedir.² Bu sönükse öbürler nasıl olabildi acaba?

Pulsever bir insan olan babam³ vasıtasıyla elime geçen kartpostal (resim 1 ve 2) kesinlikle en geç 27 Nisan 1909 tarihinden önceki bir Cuma alayını göstermektedir çünkü üzerinde Sultan II. Abdülhamit açık bir şekilde görülmektedir. Pullardaki damgalar Kasım [19]12 yılına aittir, demek ki kendisine bir İstanbul anısını sağlamak isteyen kişi bir önceki hükümdarın zamanından kalma en az üç buçuk senelik bir kartpostal satın aldı (veya yanında getirdi). Konuyu benden iyi bilenler belki daha yakın bir tarih de söyleyebilirler.

Kartpostalın eni biraz alışık dışı olmakla birlikte istisnaî değildir. Ne kadar nadir olduğunu öğrenmeye çalıştığım da, tarayabildiğim internet sayfalarında tıpkısını bulamadım, yalnız aynı fotoğraftan normal boyda yapılan ve Jacques Ludwigsohn'un serisinde 117 numara taşıyan bir örneğini saptayabildim.⁴ Buna göre kendi zamanında epeyce yaygın bir tasvir olduğunu sanıyorum. Bu kartpostalın daha ilginç tarafı bana göre üzerindeki pullardır, zira altı değişik ülkenin damgalı nümuneleridir; Osmanlı Devleti pullarının dışında Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya ve Avusturya'nın bölgesel "Levant" pullarına da rastlayabiliriz. Adı geçen devletler bayağı uzun zamandan beri İstanbul'da, hattâ Osmanlı Devleti'nin çeşitli başka şehirlerinde de kendi postanelerini açarak kendi pullarını kullanabildiler. Bu uygulama o dönemde belki o kadar küçültücü değildi, bununla birlikte günümüzde bağımsızlığın bir simgesi olan millî pul çıkarma tekeli düşünüşümüzde biraz tuhafımıza gelebilir. Bu uygulamanın bir noktada istiklâl aykırı düşüşününün duyulduğunu Lausanne Antlaşması'nda yabancı postanelerin kapatılmış olduğu net bir biçimde kanıtlıyor.

² Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=yl50-9riYho>. (Kullandığım tarih 26 Mayıs 2015).

³ Türkçe hayat öyküsü için bkz. Géza Dávid, Bir Macar arşiv emektarı ve tarihçisi, Zoltán Dávid (1923-1996). *Arşiv emektarlarına armağan*. Hazırlayan Nizamettin Oğuz-İshak Keskin. İstanbul, 2013, 130-139.

⁴ <http://www.mezatpazari.com/urun/113513/mesrutiyet-kpyildiz-sarayi-ii-abdulhamit>. (Kullandığım tarih 27 Mayıs 2015).

Görebiliriz ki kartpostalımızın sahibi pulları yapıştırmakla kalmayıp ilgili ve hepsi Galata'da etkin postaneleri teker teker dolaşarak üzerlerine damgalar vurdurdu. İhtimalen Almanya veya Avusturya'dan gelen bu zat tam da kendi veya komşusu olan ülkenin Bankalar Caddesi'nde hizmet veren postanesini belki de bulamamış, en azından Alman pulunda damga - sağ üst köşesindeki kara leke damga değilse - vurduramamış. İşlemleri iki günde, 5 ve 7 Kasım 1912 (Salı-Perşembe) arasında bitiren kişi böylelikle kendisine filatelik açıdan gerçekten ilginç bir hatıra hazırlayabildi. Ufak üzüntümüz, İtalya'nın benzer pullarını kullanmamış olduğudur. Buna rağmen bu - maalesef biraz yıpranmış - nihayet hiç bir yere gönderilmemiş karpotal pul koleksiyoncuları arasında ilgi ile karşılanabilir.

2. İkinci kartpostal yine babamdan bana intikal etti (resim 3 ve 4). Nerede nasıl bulunduğu belli değildir. Alan kişinin ad ve şanını görünce bunun belki de bir arşivde saklanması gerekirdi. Zira bu zat 16 Ağustos 1922-18 Ekim 1926 tarihleri arasında Macar parlamentosu başkanı, Béla Scitovszky'den (1878-1959) başka biri değildir.⁵ Adreste de onun şahsî ikametgâhı değil, doğrudan Macaristan Meclis Binası yazılmıştır.

Resimde - eski harflerle bildirildiği gibi - 18 Ekim 1924 tarihinde açılan "Ankara - Yeni meclisde riyaset kürsisi" görülmektedir. Başka bir deyişle fotoğraf II. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çekildi. Kartpostalı gönderen Macar Meclis Başkanına daha uygun bir hatıra bulamazdı! Mesajı okuduğumuzda olağandışı şeyler öğrenemiyoruz. Kaleme alınan budur: "Türk Meclisi başkanlık kürsüsünün resmini burada yolluyorum. Ankara'da 3 gün geçirdik. Vaktimiz gayet hoş ve ilginç geçiyor. Samimî yârin" ve imza. Ancak bu imza son derece ilginçtir. İlk okuduğumda gözlerime inanmak istemedim. Onun için dönemin ve adı yazıldığı sanılan insanın hayatının şu an en iyi uzmanı olan Balázs Ablonczy'nin yardımlarını rica etmiştim. Kendileri düşündüğümü "şüpheye yer yok" şeklinde doğruladı. Demek ki mürsil

⁵ Büyük topraklar sahibi ve soylu Scitovszky, 1926 ile 1931 yılları arasında ise içişleri bakanı görevini ifa etmişti.

Pál Teleki'dir,⁶ ki başka önemli görevlerin dışında bir kez işbu yolculuğundan önce ve bir kez de ondan sonra Macaristan başbakanı vazifesini üstlendi.⁷ Aradaki dönemlerde üniversite hocalığı yapıp coğrafya alanında bilimsel çalışmalar yayımladı, Macar Bilimler Akademisi'nin üyesiydi. Bir taraftan diplomasi alanındaki deneyimi, öte yandan ilmi faaliyeti nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından 1924'te kurulan Musul Tahkik Komisyonu'na davet edildi. Heyet 25 Aralık 1924 tarihinde yola çıkarak 4 Ocak 1925 günü Ankara'ya ulaştı.⁸ Postaya verilen kartpostal ise 1925 yılı Ocak ayının iyi gözükmeyen, ancak ilk rakamı bir (1) olan günü Budapeşte'ye vasil oldu. Demek ki iki tarih birbirine denk düşüyor ve Teleki mesajını kesinlikle gidişi sırasında arkadaşına yolladı. İngilizlerin Türk taraftarlığı ile suçladığı Teleki⁹ ve yanındakiler nihayet Türkiye açısından olumlu sayılamayan bir rapor hazırladılar ve bunun neticesinde tartışılan bölge - bilindiği gibi - Irak'a verildi.

Objemize dönünce, pek üstün kalite olmamakla birlikte meclis binasının açılışından en geç iki ay sonra hazır ki bir başarı sayılabilir. Resim - arkasında pembe renkle basıldığı (?) gibi - dönemin bilinen fotoğrafçısı M. Cemal'ce çekildi. Bunun altındaki satırda görülen Necati Memduh Biraderler ifadesi başka yerlerde Editör Memduh Necati Biraderler şeklinde geçiyor.¹⁰ Bu kişilerin Ankara'da ilk fotoğrafçıların

⁶ Adını Pali veya arkadaşları tarafından kullanılan Bóli şeklinde yazmış olduğu samimiyet işaretidir.

⁷ Teleki'ler ülkenin en kıdemli aristokratlarındaydılar. 1 Kasım 1879 tarihinde dünyaya gelen Pál Teleki'nin ilk önemli postu 19 Nisan 1920-19 Temmuz 1920 arasında dışişleri bakanı göreviydi. İlk başbakan olma süresi 19 Temmuz 1920-14 Nisan 1921 tarihine rastladı. Aynı zamanda 16 Aralık 1920-18 Ocak 1921 arasında geçici olarak tekrar dış işleri bakanıydı. 14 Mayıs 1938-16 Şubat 1939 arasında din ve millî eğitim bakanı, ondan sonra ise 2 Nisan 1941'e kadar bir daha başbakandı. Söz konusu tarihte Alman baskısı altında Macaristan Yugoslavya'ya karşı harp ilân etmek zorunda kaldığından - ahlâkî prensiplerine aykırı düştüğü için - intihar etti. Teleki, aynı zamanda ülkenin izcilik organizasyonunda da önemli rol oynadı.

⁸ Bkz. Zülal Keleş, Musul meselesi. *Türkler* 16. Ankara, 2002, 619.

⁹ Bkz. Keleş, *age*, 619-620.

¹⁰ <http://www.mezatpazari.com/mezat/44/eski-zaman-ankara-muzayede>. (Kullandığım tarih 27 Mayıs 2015).

biri olan Moughamian Biraderleriyle aynı olup olmadığını kesin bir şekilde çözemedim. Oldukça ciddi gözükten bir kartpostal koleksiyonunda aynı oldukları öne sürülüyor,¹¹ bir makalede ise “akıbetleri ne olmuştur bilinmiyor” deniliyor.¹²

Nihayet iki ufak noktaya daha değinmek istiyorum: kartpostalın ön tarafında bir pul ve damganın izi görünüyor, arkasında ise mor renkte arap harfleriyle Hongrî Macaristan yazılıyor.

3. Makaleyi yazarken aklıma şahsî bir hatıra geldi. 1985 yılında dört ay arşivde çalıştıktan sonra eve gelmeden önce ayrıntılara meraklı, hafızası mükemmel 10 yaşındaki yeğenime Türkiye’den nasıl bir hatıra getireyim diye düşünüyordum. Ankara Caddesi ve Çağaoğlu Yokuşu yakınlarında o zaman nispeten büyük bir kartpostal dükkanı vardı. Başka kırtasiye eşyasını satıp satmadığını hatırlayamıyorum. Burada İstanbul manzaraları ve özel güzelliklerinden başka şehrin dışında kalan yerlerle ilgili kartpostallar da mevcuttu. Arz o kadar zengindi ki aklıma şu geldi: Türkiye Cumhuriyeti’nin o zamanki 67 ilinin hepsinden mümkünse merkezleri olmak üzere bir bir resim alayım. Bir iki kez ilgili vilayetin en önemli turistik yerlerini gösteren resimlerle yetinmem gerekiyordu, yine de tam bir koleksiyon bir araya getirebildim.¹³ Yavaş yavaş tarihe karışan bir dönemin yansımaları olduğundan bunları da yazıma eklemek uygun görünüyor. Kartpostalların büyük çoğunluğu Keskin Color şirketinden çıktığına ve işletmenin adresi Ankara Caddesi No. 98. olarak gösterildiğine göre satış yeri bu yerde ve ihtimalen onların elinde bulunuyordu. Bu dükkân hâlâ ayakta durup aynı hizmeti sunabiliyor mu acaba? Yoksa o da tarih sahnesinden silindi mi?

¹¹ [Http://cumhuriyetinbaskenti.ankara.edu.tr/index.php?album=cilt-i/seri-6](http://cumhuriyetinbaskenti.ankara.edu.tr/index.php?album=cilt-i/seri-6). (Kullandığım tarih 27 Mayıs 2015).

¹² Erman Tamur, Ankara fotoğrafçılık tarihinde kısa bir gezinti. *Kontrast. Fotoğraf Dergisi* 37 (Eylül-Ekim 2013), 11. ([Http://www.afsad.org.tr/public/37%281%29.pdf](http://www.afsad.org.tr/public/37%281%29.pdf). Kullandığım tarih 27 Mayıs 2015).

¹³ Kartpostalları saklayıp saklamadığını yeğenime sorduğunda “doğal olarak hepsi eksiksiz duruyor, onlara büyük değer biçiyorum, hayatım boyunca herhangi birisinden şimdiye kadar aldığım armağanlardan en çok makhule geçen ve en çok kişiliğime göre seçilenlerin biriydi” diye cevap verdi.

Adana

Adapazarı

Adıyaman

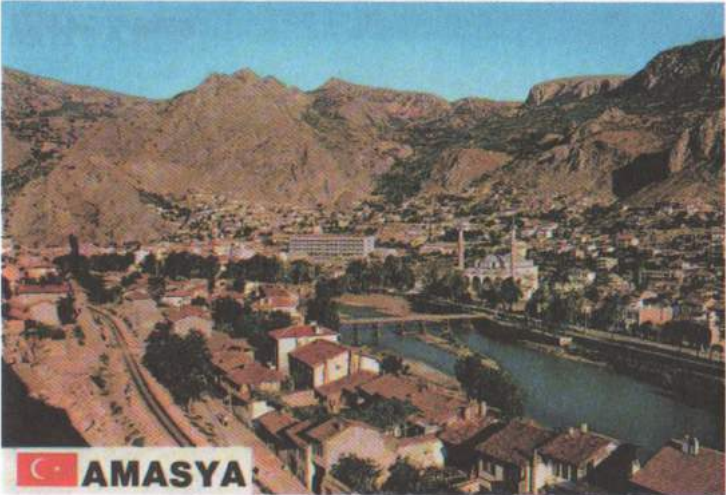

Afyon

AĞRI

Agri

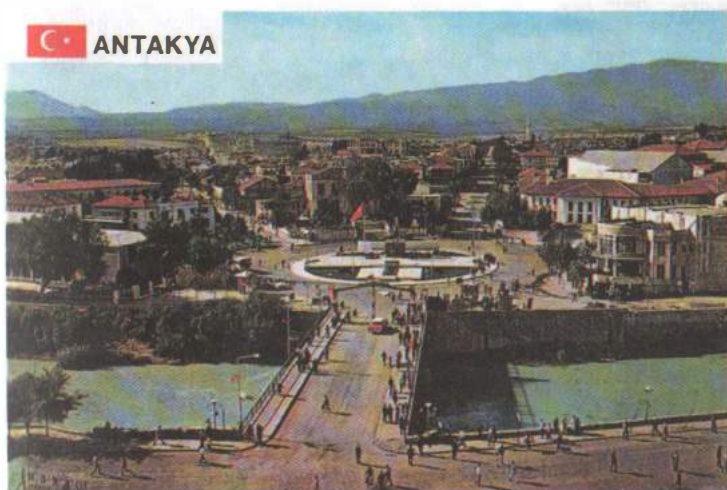

AMASYA

Amasya

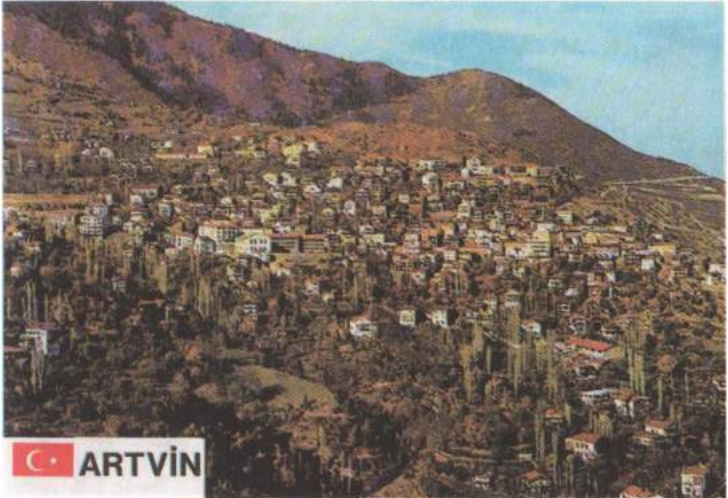
Ankara

Antakya

Antalya

Artvin

 AYDIN

Aydın

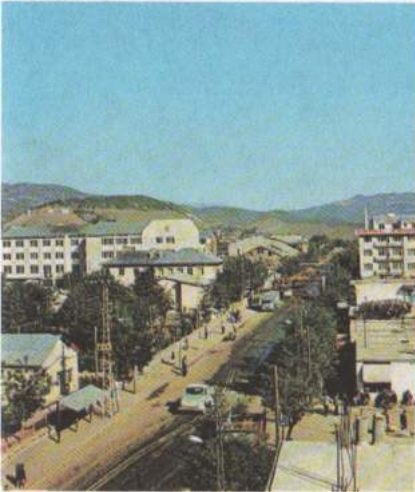
 BALIKESİR

Balıkesir

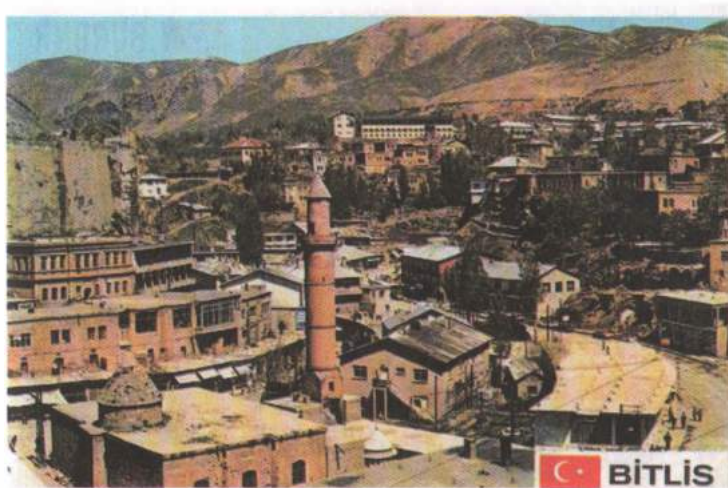
 BİLECİK

Bilecik

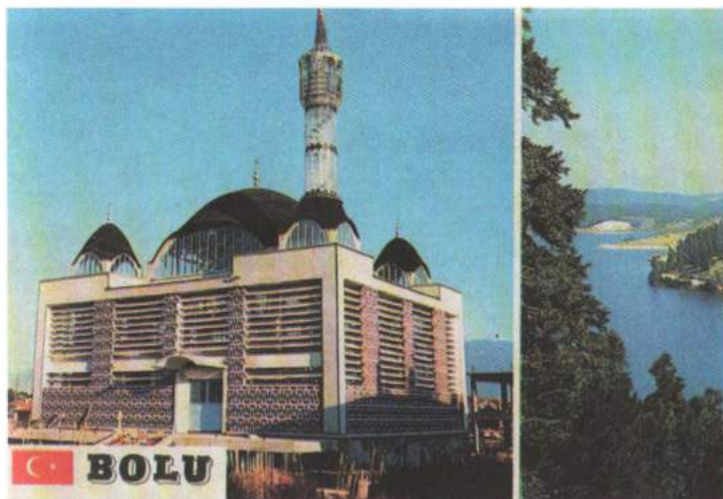

 BİNGÖL

Bingöl

Bitlis

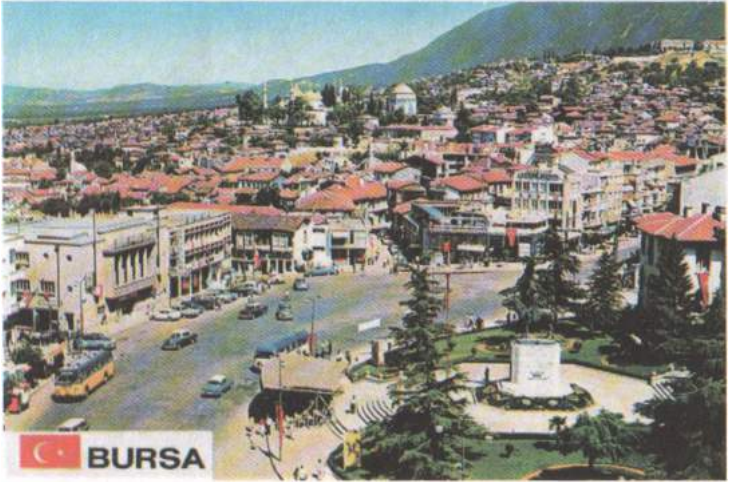
Bolu

 BURDUR

Burdur

 BURSA

Bursa

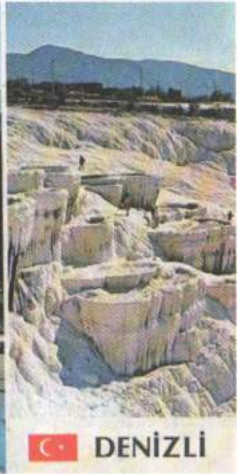
Çanakkale

Çankırı

Çorum

Denizli

Diyarbakır

Edirne

Elazığ

Erzincan

Eskişehir

Gaziantep

Giresun

Gümüşhane

Hakkari

Isparta

İçel

İSTANBUL

İstanbul

İzmir

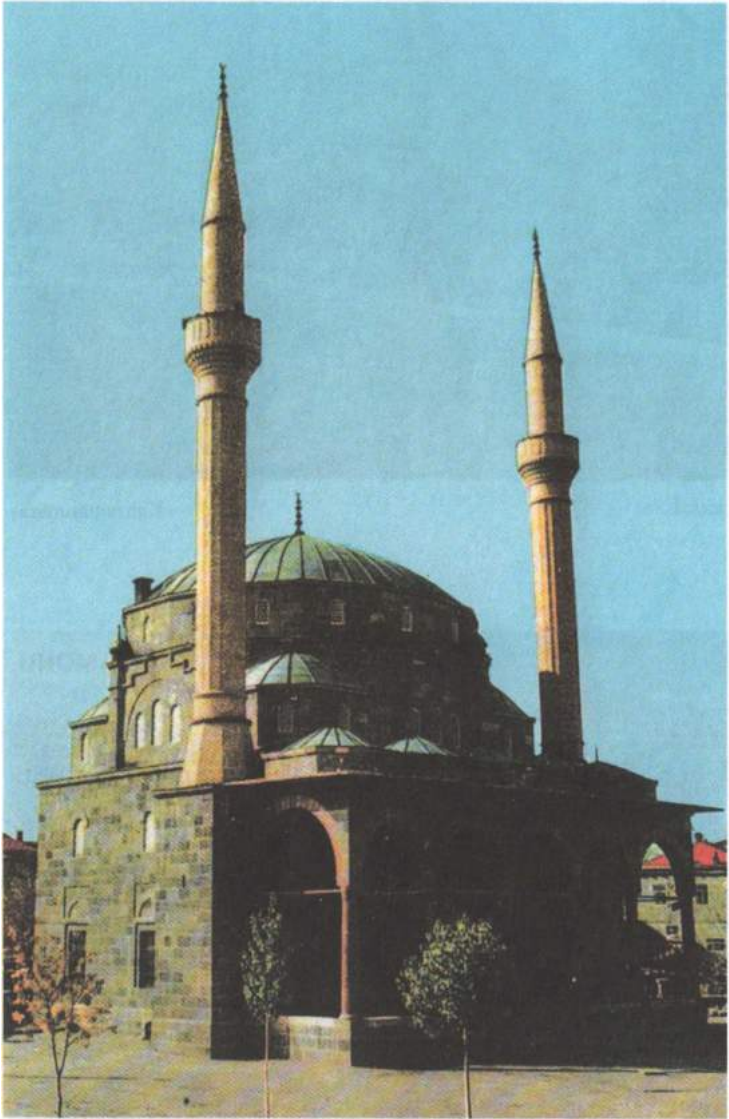
İzmit (Kocaeli)

Kahramanmaraş

Kastamonu

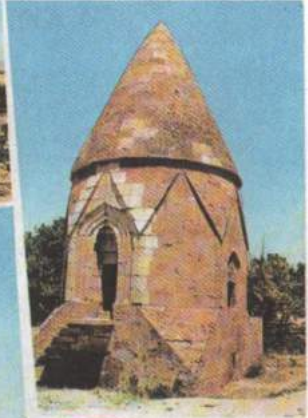

Kayseri

Kırklareli

KIRŞEHİR

Kırşehir

KONYA

Konya

 KÜTAHYA

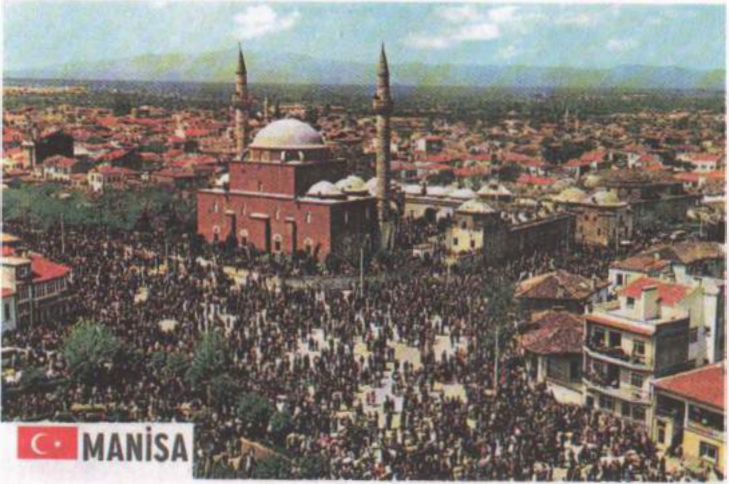
Kütahya

MALATYA

Malatya

Manisa

MANİSA

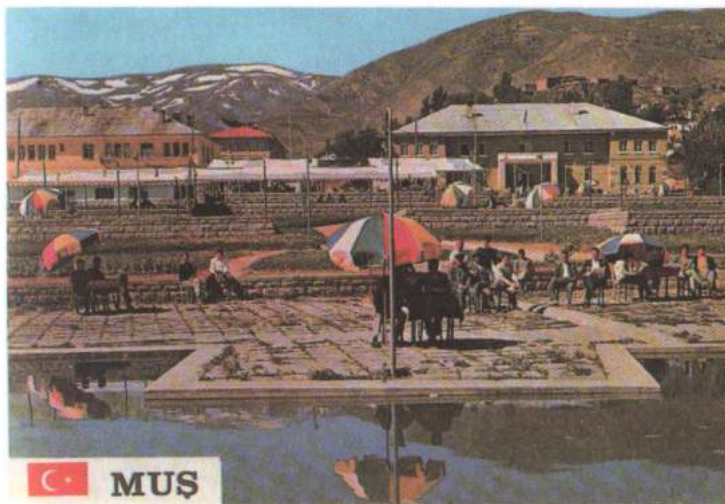
Mardin

 MUĞLA

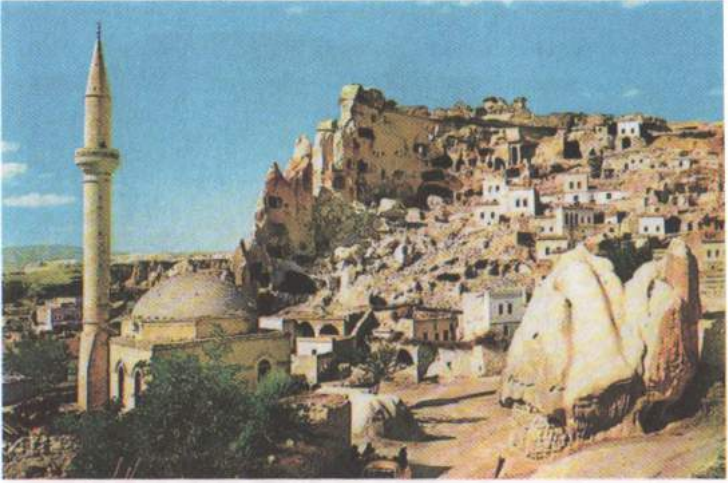

Muğla

 MUŞ

Muş

Nevşehir

Niğde

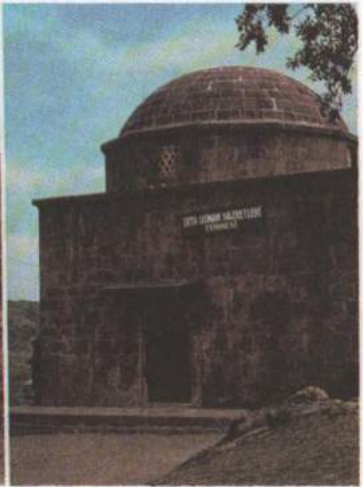
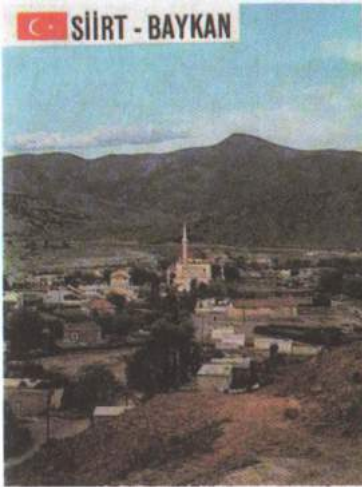
Ordu

Rize

Samsun

Siirt-Baykan

Sinop

Sivas

Tekirdağ

Tokat

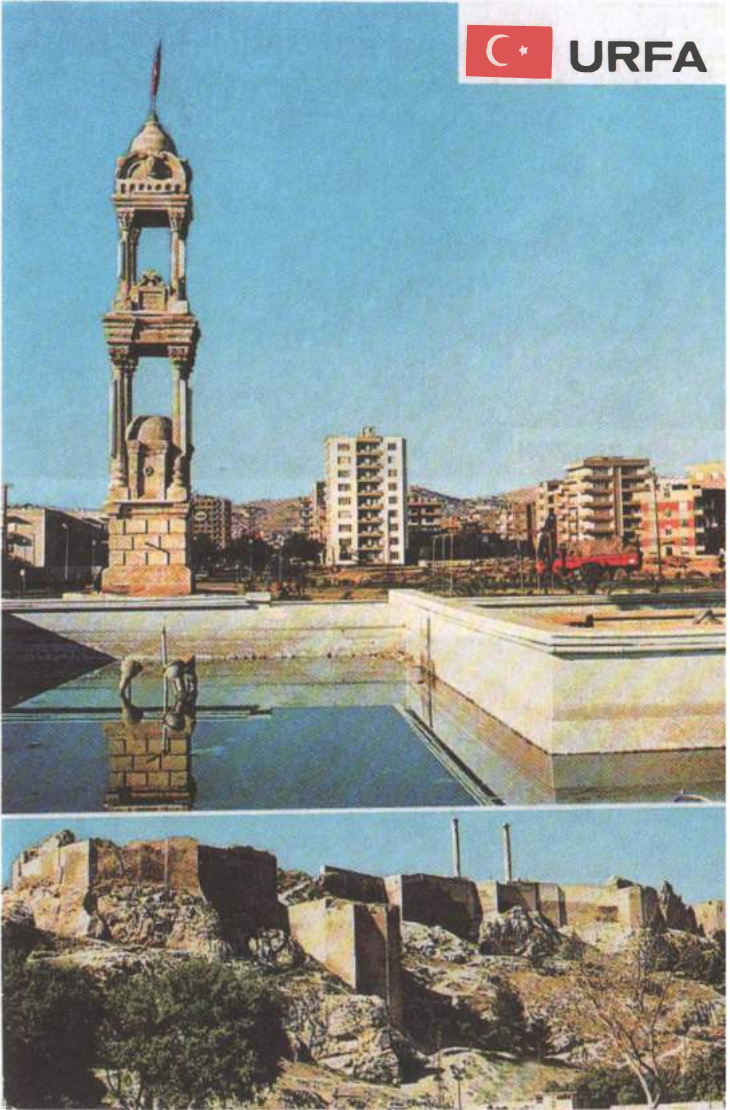
Trabzon

 TUNCELİ

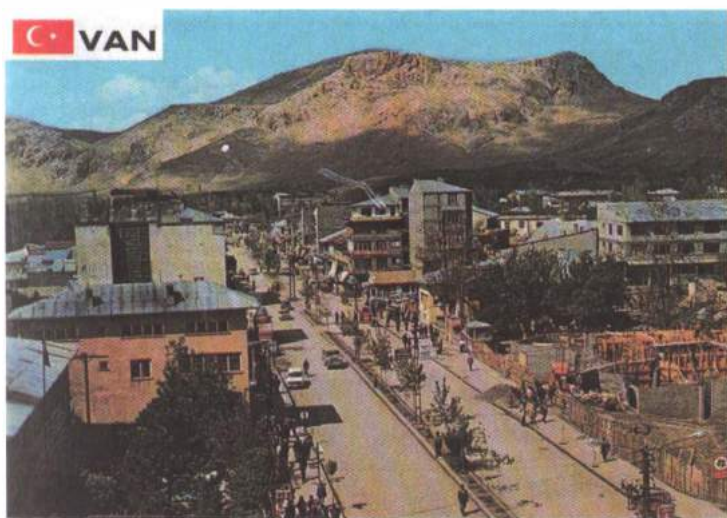
Tunceli

URFA

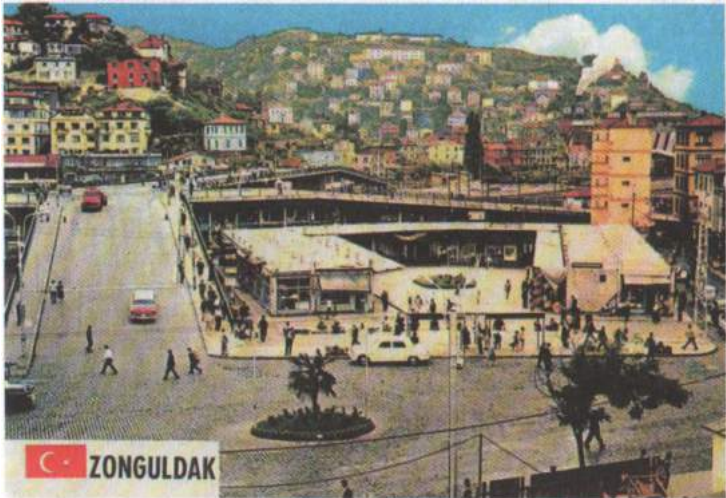
Uşak

Van

Yozgat

Zonguldak

İzmir ve İlçelerinin Kartpostalları

Necat Çetin*

Kartpostallar 1850'li yıllardan sonra yaygın bir iletişim aracı haline gelerek ilk önce Avrupa'da daha sonra dünyada yaygınlaşmıştır. Hemen hemen her şeyin kartpostalı üretilir hale geldi. Her şehrin, her ilçenin hatta her köyün. Osmanlı'da kartpostallar II. Abdülhamit döneminde görüldü. Etkili bir iletişim aracı olan kartpostallar her konuda insanları haberdar edebiliyordu. Stüdyo çekimi fotoğraflardan tutun da doğa, manzara veya eski eserlerle ilgili olabilmekteydi. Zaman zaman da çekilen fotoğraflara yasak getiriliyordu. Mesela saray, padişah türbelerinin içleri, kadın veya erkek resimleri “*adab-ı umumiye muğayyir*” olarak değerlendiriliyor, bu tür olanlar toplatılıyor, sansür konuyor, yayınlanan padişah iradeleri ile sert tedbirler alınıyordu.²

Çalışmada İzmir ili ve ilçelerinin 1950-1980 yılları arası yayınlanan kartpostallarına yer verilmiştir. Kartpostalların tümü renkli fotoğraf olarak çekilmiştir. Görüntüler bizi o dönemde ilçelerin veya şehrin genel durumu, sokakları, bilinen caddeleri, meydanları, abideleri, mimarisi, o dönemde kullanılan arabalar, araçlar konusunda bilgi ver-

* Necat Çetin, Yöre araştırmacısı, uzman öğretmen, Torbalı, İzmir.
ncetin1963@gmail.com

¹ Ü. Gülsüm, “Savaş, Propaganda ve Kartpostallar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, 1/2, 246, s. 247, 248.

mektedir. İzmir kartpostallarında yaygın olarak herkesin bildiği alanlara yer verilmiştir, örneğin, Konak meydanı, Kordon veya Karşıyaka gibi. Bazen kartpostalda tek görüntü olduğu gibi bazen çoklu görüntü de olmaktadır.

Kartpostalı gönderen kişiler gönderdikleri kişiye yaşadıkları veya geldikleri yerler konusunda da bir fikir vermektedirler. Çoğu zaman kartpostallar bayram tebriği veya yılbaşı kutlaması olarak gönderilmiştir. Eski kartpostallara o ilçenin veya o görüntünün çekildiği yerin bugünkü hali ile karşılaştırma yapma imkanı vermektedir. Mesela, geçmişte trafiğe açık olan bir alan bugün kapalıdır. Ya da tek katlı evlerden oluşan bir mahalle bugün apartmanlardan oluşmaktadır. Kartpostalın fotoğrafının çekildiği dönemi yaşayanlar o yılları hasretle anmakta ve özlem duymaktadır.

İzmir Kordon Atatürk Heykeli

İzmir Karşıyaka

İzmir Konak Saat kulesi

İzmir Konak Saat Kulesi (gece)

İzmir Konak Meydanı ve Saat Kulesi

İzmir Kordon Boyu ve Fuar

İzmir Eşrefpaşa ve Bayramyeri

İzmir Alsancak Birinci Kordon

İzmir Karşıyaka

İzmir Konak

İzmir Alsancak Kordon Boyu

İzmir Alsancak Kordon Boyu

İzmir Alsancak Kordon Boyu

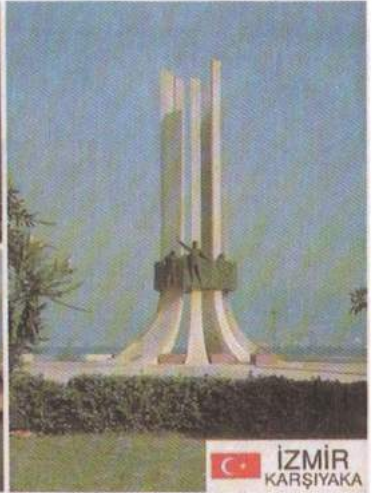
İzmir Karşıyaka

İzmir Karşıyaka Sahil Bulvarı

İzmir Karşıyaka Sahil Bulvarı

İzmir Karşıyaka

İzmir Karşıyaka

İzmir Karşıyaka

İzmir Karşıyaka

İzmir Karşıyaka

İzmir Konaq

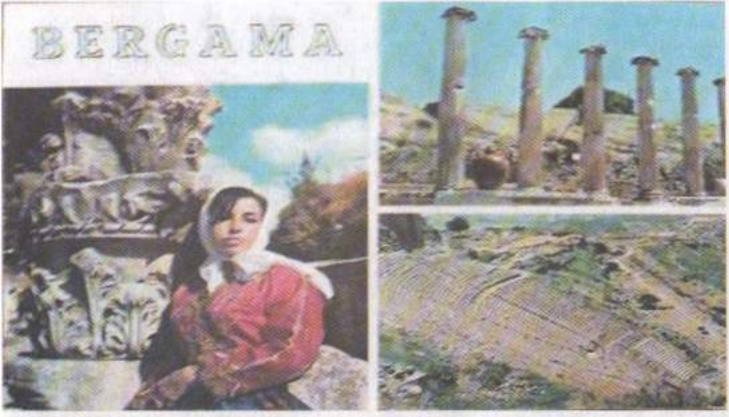
İzmir Konaq

İzmir Alsancak Kordon Boyu

İzmir Konak

İzmir Bergama

İzmir Bayındır

İzmir Bornova

İzmir Çeşme

İzmir Dikili

İzmir Konak

İzmir Karaburun

İzmir Karşıyaka Sahil Bulvarı

KEMALPAŞA

İzmir Kemalpaşa

MENEMEN

İzmir Menemen

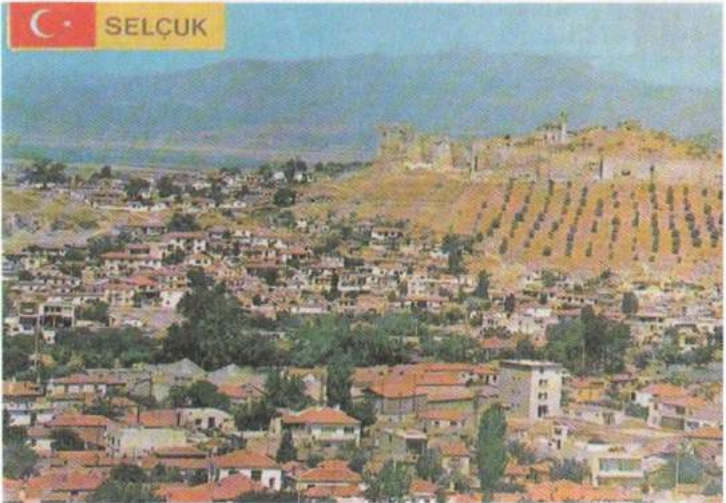
İzmir Narlıdere

İzmir Ödemiş

İzmir Seferihisar

İzmir Selçuk

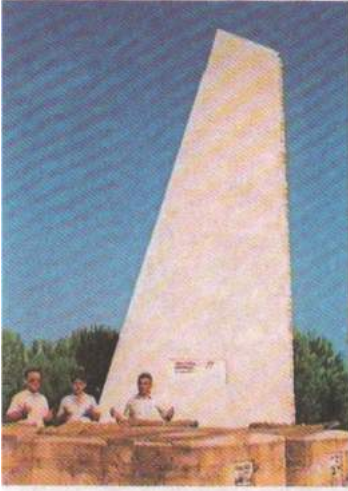
İzmir Tire

TORBALI

İzmir Torbalı

İzmir Urla

Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaasında Basılan Propaganda Kartpostalları

A. Merthan Dündar*

Giriş

Eldeki belge ve bilgiler ışığında, Türk yayımcılığının uzandığı en son noktanın Japonya'nın başkenti Tokyo olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, makalemizin öznesini II. Dünya Savaşı'nın ardından tamamına yakını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ancak, esasen Rus İhtilali'nin ardından yaşadıkları İdil-Ural coğrafyasını terk ederek, Doğu Asya'ya¹ göç eden Türk-Tatarlar² ve onların matbuat faaliyetlerinin bir parçasını teşkil eden propaganda kartpostalları oluşturmaktadır. Tatarlar tarafından Tokyo'da kurulan *Mahalle-i İslâmiye*

* Prof. Dr. A. Merthan Dündar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara. mert-handundar@gmail.com

¹ Çin, Japonya ve Kore toprakları.

² Makalede kimi zaman İdil-Ural Türkleri, Türk-Tatarlar ya da sadece Tatar adlandırılması kullanılacaktır. Bunun sebebi kişisel tercihimizle ilgili olmayıp, tarih içinde Doğu Asya'da yaşayan Tatarların kendilerini bu farklı isimlerle adlandırmış olmalarıyla alakalıdır. Ayrıntılı bilgi için bk.; A. Merthan Dündar, "Tatar mı, Türk mü, Türk-Tatar mı?: İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Doğu Asya'da Türk Tatarların Kimlik Sorunu Üstüne", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 18-1, Ankara 2014, s. 167-174.

Matbaası ya da diğeri adıyla *Tokyo Matbaa-yı İslâmiye*'sinde basılan propaganda kartpostalları, temaları ve basılış amaçları itibarıyla oldukça ilgi çekicidir. Biz, efemeracılarda ya da sahaflarda dağınık bir şekilde, ancak uzun aramalar sonucunda tek tek bulunabilecek bu malzemenin tamamına yakını koleksiyonumuza katma imkânını yakalamıştık. Bazı girişimlerde bulunmamıza rağmen daha önce bu kartpostalları katalog olarak bastırmak mümkün olamadığından, bu kısa makalemizle eldeki tarihî malzemeyi toplu olarak yayınlama fırsatını yakalamaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Bu çalışmada, öncelikle giriş bölümünde, Türk-Tatarların Japonya'ya göçlerinin tarihî alt yapısı kısaca anlatılacak, ardından Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası'nın kuruluş sebepleri özetlenecek ve burada basılan kartpostallarla ilgili bilgi verilecektir. Ana metinde bahsettiğimiz konuları, ağırlıklı olarak daha önce yaptığımız ve yayımlanmış olan çalışmalarımızdan alıntılanmış olduğumuzdan makale ya da kitaba atıf yapmadan bu çalışmalarımızın künyesini toplu olarak Kaynakça kısmında sunduk. Kendi çalışmalarımızın dışında kalanların künyeleri ise ilgili dipnotlarda verilmiştir. Ekler Kısmı'nda ise propaganda kartpostallarının fotoğrafları yer almaktadır. Bu kısa makalemizin, Türk-Japon İlişkileri ve Türk Matbuat Tarihi araştırmacılarına katkı sağlayacağını umut etmekteyiz.

Rus-Japon Savaşı'nın (1904-1905) Japonya'nın galibiyetiyle sonuçlanması, bölgedeki dengeleri değiştirdiği gibi Rusya mağduru halklar üzerinde de şaşkınlık yaratmış ve özgürlük-bağımsızlık yolunda ümit doğurmuştur. Mağlubiyet sonrası ortaya çıkan görece özgürlük ortamında, Türk Dünya'sında özellikle Türk-Tatar aydınların önderliğinde, dinî ve millî konularda daha özgür olabilmek için faaliyetler başlatılmıştır. Bu aydınların en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz *Kadı Abdürreşit İbrahim Efendi*'dir.³ Abdürreşit İbrahim, Asya'nın yükselen yeni gücü hâline gelen Japon İmparatorluğu ile kurulacak ilişkilerin, Rusya Müslümanlarının daha özgür olmasını sağlayacağını öngörmüştür. Japonya'ya yaptığı ziyaret ve bu süre içinde bu ülkede üst dü-

³ Hayatı ve Eserleri için bk: İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

zey asker, siyasetçi ve kanat önderleri ile kurduğu ilişki, Rusya Müslümanlarının özellikle de Tatarların Japonya'nın Asya politikaları içinde önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. İyi eğitilmiş, dış dünyayı takip eden ve zengin tüccarları aracılığı ile dış dünya ile irtibatı olan Tatarlar, Japon asker ve siyasetçiler için de potansiyel müttefik olarak görülmüşlerdir. Asya'nın hemen her köşesinde ve pek çok Avrupa merkezinde bulunan Tatar tüccarların kurdukları ticaret ağı, Japonlar tarafından iyi bir istihbarat ve propaganda ağı olarak görülmüş olmalıdır.

Abdürreşit İbrahim'in Japonya'daki üst düzey devlet görevlileri ile aşırı milliyetçi elitlerle kurduğu ilişkiler, daha sonraki dönemde Japonya'nın Tatarlara kapılarını açmasına vesile olacaktır. Osmanlı topraklarında da Seyyah-ı Şehir namıyla çok iyi tanınan İbrahim'in, 1912'de Osmanlı vatandaşlığına geçtiği göz önüne alınırsa, onun sadece Rusya Müslümanları ile değil Osmanlı Devleti ile Japonya arasında da gayri resmî elçi olduğunu düşünmek mümkündür. Konumuz itibarıyla bir başka önemli şahsiyet de Başkurt kökenli *Molla Muhammed Gabdulhay Qurbangaliyev*'dir (Molla Muhammed Abdulhay Kurbanali). Rusya Müslümanlarının elitleri arasında tanınan bir ailenin oğlu olan Kurbanali, Rus iç savaşından önce de siyasetin içinde bulunmuş olmakla beraber, Milliyetçi ve sol Müslüman gruplar arasında sevilmeyen, kadimci ve işbirlikçi bir figür olarak görülmüştür. Rus Çarlığında 1917'de başlayan devrim hareketi, Komünistler ile (bir başka deyişle Kızillarla), Çar taraftarlarını yani Akları (Ak Ordu - Beyaz Ordu) karşı karşıya getirmiş ve her iki tarafta Rusya Müslümanları da saf tutmuşlardır. Akların tarafında yer alan İdil-Urallılar arasında Molla Muhammed Gabdulhay Kurbangali de bulunuyordu. Amiral Kolçak'ın idaresindeki Beyaz Ordu içinde yer alan Kurbangali, onun 1920 yılı başında Kızılar tarafından esir alınıp kurşuna dizilmesinden sonra, idare ettiği Başkurt askerleriyle birlikte, binlerce Tatar'ın yaptığı şekilde Japon nüfuzu altındaki Çin'in Mançurya bölgesine çekilmiştir.

Sığınmacı İdil-Urallılara kucak açanlar ise, 1890'dan itibaren Trans-Sibirya ve Doğu Çin Demiryolu inşaatı sırasında işçi, esnaf ve tüccar olarak Mançurya'ya yerleşmiş olan az sayıdaki Tatar - Başkurt aileleri olmuştur. Olumsuz şartlardan dolayı ve yeni kurulan Sovyet yönetiminin af propagandasına güvenen muhacir askerlerin büyük ço-

ğunluğu Rusya'ya dönmüşler, sadece yaklaşık üç bin kişi Mançurya'da kalmıştır. Kurbangali ve yanındakiler memleketlerine dönmemiş Kurbangali, Mançurya'daki Japon istihbarat okulunda askerlere Rusça, Tatarca ve Arapça öğretmiştir. Özetlemek gerekirse, 1890'da demiryolu inşası sırasında hat boyunca yerleşmiş olan İdil-Urallılara iç savaşta mağlup olan askerler de katılmıştır. Bunların bir kısmı daha sonra Kore'ye ve oradan da Japonya'ya geçmişlerdir. Her ne kadar 1920'den sonra özellikle Japonya'ya görece kalabalık gruplar hâlinde geçişler olsa da Yokohama'daki yabancılar mezarlığında bulduğumuz mezardan yola çıkarak en erken 1919'da Japonya'ya İdil-Urallıların yerleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Burada ilginç olan konu, o dönemde özellikle Rusya'dan Japonya'ya geçişlerin neredeyse yasak olmasına rağmen Japon yetkililerin Müslüman Türk-Tatarların ülkeye girişlerine izin vermiş olmalıdır. Bize göre bu durum, daha önce Abdürreşit İbrahim'in Japon üst düzey yetkililerle kurduğu ilişkilerin yanı sıra, Japonya'nın takip ettiği İslam siyasetiyle de ilgilidir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren şekillenmeye başlayan, kısaca tüm Asya'nın "beyazlardan" ve "Hıristiyanlardan" temizlenerek Japonya'nın çatısı altında birleşmesi olarak tanımlanabilecek Japon Büyük Asyacılığı'nın bir ayağı da Pan-İslamizm düşüncesine dayanmakta olup, Japonlar, Çin ve Rusya'daki Müslümanları müttefikleri yapmak için bir İslam siyaseti uygulamaya başlamışlardır. Özellikle, Rusya'daki Müslümanların tamamına yakınının Türk halklarına mensup olmalarından dolayı Japon propagandistler İslamcılığın yanı sıra Türkçülüğü de kullanmaya çalışmışlardır. İşte Türk-Tatarların Japonya'ya, Japonlar tarafından işgal ve ilhak edilen Kore ile Japon nüfuz bölgesi hâline gelen Mançurya'ya yerleşmelerine izin verilmesi bu siyasetle ilgilidir. Tatarlara biçilen rol, İslam Dünyası ile Japonya arasında köprü olma görevidir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin 1922-1924 yılları arasında Saltanatı ve Hilafeti kaldırmasıyla, Japon stratejisi Tokyo'yu, dolaşısıyla Japonya'yı İslam Dünyası'nın yeni merkezi hâline getirmeye çalışmıştır. Buradaki en önemli sorun, Müslümanların koruyucusu ve hamisi olmaya çalışan Japonya'da az sayıdaki Hint Müslümanının dışında yerleşik, yoğun ve etkin bir Müslüman nüfusun olmamasıdır. İşte Müslüman Türk-Tatarlar, Japonya'nın yeni Müslüman nüfusu olarak

desteklenmişlerdir. Tokyo, Yokohama, Kumamoto, Nagoya gibi şehirlere yerleşen Tatarlar, Mahalle-i İslamiyeler kurmuşlar ve siyasete bu laşmamaya çalışarak millî-dinî kimliklerini korumak için daha çok eğitim ve kültür konularında faaliyet göstermeye gayret etmişlerdir. Bu süreç, Molla Muhammed Gabdulhay Kurbangali'nin 1924 yılında Tokyo'ya gelişiyle sona ermiş, Çin, Kore ve Japonya'daki Türk-Tatarların kurdukları cemiyetler siyasi amaçlar doğrultusunda 3 Ekim 1928'de kurulan Tokyo Müslüman Derneği aracılığı ile Kurbangali'nin idaresi altına verilmiştir. Japon ordusu, istihbarat ve aşırı milliyetçi unsurlar tarafından desteklenen Kurbangali liderliğindeki Tatarlar sayesinde ilk olarak 1935'de Kobe'de ve ardından 1937'de Nagoya şehrinde camiler kurulmuş, 1938'de ise Tokyo Camii İslam Dünyasından birçok temsilcinin katıldığı şaşalı törenlerle ibadete açılmıştır.

Doğu Asya'daki Türk-Tatarların önemli faaliyetlerinden biri de şüphesiz Tokyo'da kurdukları matbaa olmuştur. Daha önce Çin'in Harbin şehrinde gazete, dergi ve ders kitapları taş baskı ya da kopyalama yoluyla yayımlanırken nüfusun yavaş yavaş Japonya'ya kaymasıyla yayın faaliyetleri de azalmıştır. Özellikle, 1925'ten sonra Japonya'daki Tatar ailelerin ve çocuk sayısının artmasıyla *Tokyo Mahalle-i İslamiye Mektebi* açılmış buna bağlı okul kitabı ihtiyacı da artış göstermiştir. Bu aşamada devreye Japon istihbaratının girdiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Bazı Japon Kara Kuvvetleri subayları, milliyetçi dernekler ve özel şirketlerin yardımıyla, Ocak 1930'da başında Molla Muhammed Gabdulhay Kurbangali'nin bulunduğu *Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası* ya da diğer adıyla *Tokyo Matbaa-yı İslâmiye'si* kurulmuştur. Burada basılan birçok kitap, dergi, gazetenin yanında Kur'an-ı Kerim ve ayrıca kartpostallar da basılmıştır. Bize göre bu kartpostalların basılarak dağıtılması ya da satışa sunulması başta Asya olmak üzere dünya Müslümanlarına Japonya'nın propagandasını yapma amacını taşımaktadır.

Propaganda kartpostalları üzerine

Biz daha önce yaptığımız çalışmalarımızda kartpostalları beş ayrı gruba ayırmıştık. Bunu yapmamızın sebebi, Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası'nda bulunan bu malzemenin beş ayrı özel zarf içinde yer al-

miş olmasıdır. Buna göre, Birinci Grup'ta 16 adet kartpostal bulunmakta olup, kartların içinde bulunduğu zarfın üzerinde İslamiyeti ve Türklüğü simgeleyen siyah bir ay yıldız resmi vardır.⁴ Kartlardaki fotoğraflar şu şekildedir: 1) Tatar Han'ı Feth Ali Han, 2) Petrograd Camisi, 3) Harbin Camisi, 4) Süyüm Bike Kulesi, 5) Dairen ve Mukden Mescidleri, 6) İstanbul, Sultanahmed Cami, 7) Semerkant, Timur'un Kabri 8) Tajmahal ve Hindistan'da ve Cihangir Han Hatunun Türbesi, 9) Kâbe, 10) Dinlerin Dağılımını Gösteren Harita, 11) Irkların Dağılımını Gösteren Harita, 12) 1921'de Muhammed Gabdulhai Kurbangali, 13) Toyama Mitsuru, Kurbanali ve Diğer Türk-Japon İleri Gelenler, 14) Türk Tatar Mezarlığı, 15) Tokyo Mahallesi Sendegaya Binası Önünde 16) Tokyo Mekteb-i İslamiye Öğrencileri ve Öğrencileri

İkinci Grup'ta toplam 10 adet kartpostal bulunmakta olup, tamamı genç yaşta hayatını kaybeden ünlü Tatar şairi, Gaptullah (Aptullah) Tukay ve hayatı ile ilgilidir.⁵ Kartpostalların içinde bulunduğu zarfın üzerinde Japon Bayrağı ile Türklüğü ve Müslümanlığı temsilen ay yıldızlı bir bayrak vardır. Bayraklar, renkli olmayıp kurşuni bir fon üzerine yerleştirilmiştir. Alt kısımda "Millî Şairimiz Gabbullah Tukay Resimleri" yazmaktadır. Bu grup, Tukay'ın köyü, doğduğu ev, yaşadığı diğer evler, okuduğu okullar ve çocukluk, gençlik ve hastalık dönemlerindeki fotoğraflarından oluşmaktadır.

Üçüncü Grup'ta 4 kartpostal vardır;⁶ 1) Tokyo Mahallesi Sendegaya Binası Önünde,⁷ 2) 10 Ocak 1931'de Açılan Tokyo Mekteb-i İslamiyesi, 3) Harun Reşid, 4) Tokyo Mekteb-i İslamiye'nin Açılış Töreni. Dördüncü Grup'ta toplam 11 kartpostal bulunmaktadır.⁸ Bu grubun zarfının üzerinde de Japon Bayrağı ve ay yıldızlı bayrak resmedilmiş olup alt kısımda Tokyo Şehrinde İlk Caminin Temel Atma Hatırası 1937 Ekim ibaresi yazmaktadır. Bu gruptakiler sırayla şöyledir; 1)

⁴ Bakınız EK I.

⁵ Bakınız EK II.

⁶ Bakınız EK III.

⁷ Bu kartpostalın aynısı birinci grupta da vardır.

⁸ Bakınız EK IV.

Gaspıralı İsmail Bey, 2) 1935 Yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'nin 10. Yıl Dönümü, 3) 1928 Yılı Japonya'da Yaşayan Müslümanların Kongresi. Tokyo. 4) 1934 Yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'de Kur'an-ı Kerim'in BasılmaTöreni. 5) 1938 Yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'nin 10. Yıldönümü. 6) 1936Yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'nin Bolşevizme Karşı Japon-Alman İttifakını Tebrikleri. 7) 1937 Yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye Öğrencileri Meiji Parkında Hatıra Ağacı Dikmeleleri. 8) 1936 Tokyo'da Mekteb-i İslamiye Öğrencilerinin Bolşevizme Karşı Japon Alman İttifakının Başarısı İçin Duaları. 9) 1937 Yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye Öğrencilerinin Savaşta Japon Askerlerine Hediye Sunmaları. 10) 1928 Yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'de Birinci Sınav'dan Sonra. 11) Japonya'nın Başkenti Tokyo Şehrinde İlk Defa Açılacak Cami 1938.

Beşinci ve son Grup'ta toplam 8 kartpostal bulunmakta olup, zarfın üzerinde Japon Bayrağı ve ay yıldızlı bayrak vardır.⁹ Kartpostallar sırasıyla; 1) Süyümbike Kulesi, 2) Türk Tatar Halklarının Dağılımını Gösteren Harita, 3) Semerkant - Timur'un Kabri, 4) Türklerin Büyük İmparatoru Timur, 5) Dünya'nın En Büyük İmparatorlarından Cengiz Han, 6) Runik Türk Harfleri ve Kaya Kabartmaları, 7) Türk Tatarların Büyük İmparatoru (olarak tanıtılmış) Atilla, 8) Kelime-i Şehâdet Yazan Hat.

Sonuç

Japon Büyük Asyacılarının, iki dünya savaşı arası dönemde Asya Müslümanlarına, özellikle de Rusya ve Çin'deki Müslümanlara yönelik uyguladığı propagandanın temel ayaklarından biri, Pan-İslamizm diğeri ise Pan-Türkizim akımıdır. Bu büyük coğrafyada yaşayanlara yönelik sözlü ve yazılı propaganda faaliyetleri yapılmış, bunun bir parçası olarak da Türk ve İslam Dünyasına hitap edecek görsel malzemelerle de Japonya propagandası yapılmaya çalışılmıştır. Japon ordusu, bürokrasisi ile büyük şirketlerinin planlama ve maddi desteğiyle kurulan, Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaasında basılan kartpostallar, İslam

⁹ Bakınız EK V.

Dünyasına yönelik Japon propagandasının günümüze ulaşmış önemli belgelerindendir. Kartpostallarda özellikle, Japonların Müslümanlara ne kadar iyi davrandığı, Japonya'da Müslümanların nasıl mutlu bir şekilde yaşadıkları, Japonya'daki Müslümanların Japonya'nın ittifaklarını destekledikleri ve bunun gibi konular anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında, Orta Asyalı ve Anadolu Türk halklarının ortak ata bildiği şahsiyetlerle Türk dünyasının haritaları yayımlanarak Japonya'nın Türk Halklarına karşı da ilgisinin olduğu gösterilmiştir. Bu kısa makalede, belge niteliğindeki bu malzemenin tamamına yakını kayıt altına alınarak alanda çalışanların dikkatine sunulmuştur.

Kaynaklar

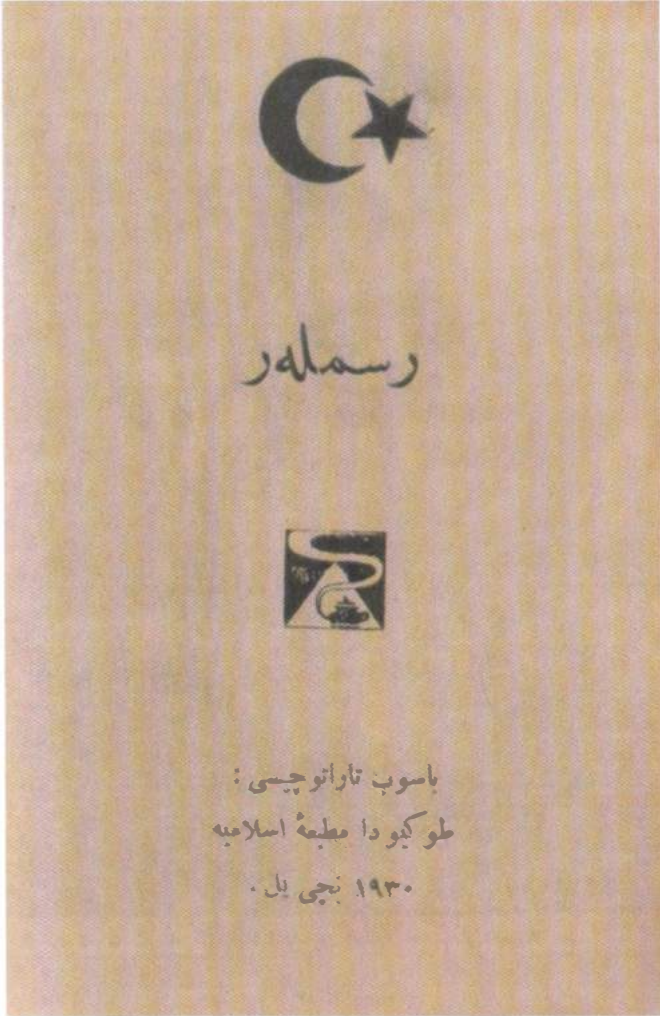
- A. Merthan Dünder, *Panislâmizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, Örüken Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 2012.
- , “Uzak Doğu'da İdil-Ural Türklerinin Yayın Faaliyetleri ve Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaası”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt XVI, Sayı: 2, Ankara 2003, s. 103-116.
- , “Japonya Türk Tatar Diasporası”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım, 75-89.
- , “İngiliz Belgelerinde Sadri Maksudi Arsal”, *Türk Yurdu*, Cilt: 25 Sayı: 215, Temmuz, Ankara 2005, s. 54-59.
- , “Japonya Arşivlerindeki İngiliz Belgelerine Göre Kırım Milli Mücadele Tarihinden Bir Yaprak”, *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 11 Güz, Ankara 2006, s. 39-56.
- , “Sen kyu hyaku sanjuu nen dai ni okeru nippon no isuraamu seisaku to osuman kouzoku”, *Shigaku (The Historical Science)*, Vol. LXXV, No. 2.3, Mita-Shigaku-kai (The Mita Historical Society), Faculty of Letters, Keio University, Tokyo 2007, s. 53-87.
- , “Three U.S. Reports Concerning Japanese Pan-Asianism and Pan-Islamism”, *Annals of Japan Association for Middle East Studies (AJAMES) (Nihon Chuto Gakkai Nenpo)*, No. 23-2, Tokyo 2008, s. 261-274.

- , “オスマン皇族アブデケリムの来日(Osman kouzoku abudyurukerimu no rainichi)”, *Nitchu Senso to Isuraamu: Mammo-Ajia Chiiki ni okeru Toji-Kaiju Seisaku*, ed. Tsutomu Sakamoto, KIEAS, Tokyo 2008, s. 135-178.
- , “Japonya ve İslam Dünyası-I: Japon Resmi Belgelerine Göre Osmanlı Devletine Karşı İngiliz Kışkırtması ve Arap İsyanı”, *Prof. Dr. Yavuz Er-can’a Armağan*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 355-367.
- , “Japonya’da Bir Başkurt Önder: Molla Muhammed Gabdulhay Kurbangaliyef”, *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler, haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dündar, İlyas Kamalov, Ötüken, Ankara 2008, s. 132-162.
- , *Japonya’da Türk İzleri: Bir Kültür Mirası Olarak Mançurya ve Japonya Türk-Tatar Camileri*, Vadi Yayınları, Ankara 2008.
- , *Asya Tehlikede*, Hasan Hatano Uho, Japonca’dan mütercimleri Japonyalı Muhammed Hilmi Nakawa ve Abdürreşid İbrahim, Yayına Hazırlayanlar: Ali Merthan Dündar, Mahir Ünsal Eriş, Türk Japon Kültürünü Araştırma ve Dayanışma Derneği Kültür Yayınları, Bizim Büro Matbaası, Ankara 2009.
- , *Books in Tatar-Turkish Printed by Tokyo’da Mahalle-i İslamiye (1930-38)*, ed. Ali Merthan Dündar & Misawa Nobuo, Toyo Univeristy Asian Cultures Research Institute, Tokyo 2010.
- , “Japon Resmi Belgelerine Göre Ayaz İshaki ve Japonya’daki Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, Cilt 31, Sayı. 287, Ankara 2011, s. 100-105.
- , “İngiliz Belgelerine Göre Türk Esirlerin Japonya Tarafından Sibiry’a’dan Nakli Meselesi (1919-1921)”, *Prof. Dr. Özkan İzgi’ye Armağan*, Yay. haz. Bahaeddin Yediyıldız; Mehmet Öz, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.
- , “A Bashkir Leader as a Mediator Between Turkey and Japan: Molla Mohammed Gabdulhay Kurbangali and his Letter to Mustafa Kemal Atatürk”, *Proceedings of the Fourth International Symposium on Islamic Civilisation in the Volga-Ural Region*, IRCICA, İstanbul 2011, s. 45-49.
- , “Türk Milliyetçilerinin Japonya Algısına Bir Kaynak Olarak Mehmet Akif’in Mısralarında Japonya ve Japonlar”, *Türk Yurdu*, Cilt 32, Sayı. 295, Ankara 2012, s. 589-593.

- , “Pertev Demirhan ve Rus-Japon Harbin’den Alınan Maddi ve Manevi Dersler Adlı Eseri Üzerine”, *Türkiye’de Japonya Çalışmaları Konferansı I*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, ed. Selçuk Esenbel; Erdal Küçükyağcı, İstanbul 2012, s. 299-318.
- , “私は夢も日本語で見ていた-トルコ・タタール移民の活動 (watashi ha yume mo nihongo de mite ita toruko tataru imin no katsudou)”, *Yururajia sekai (2) Diaspora ron*, ed. Nobuaki Shiokawa, Hisao Komatsu, Mitsuyoshi Numano, University of Tokyo Press, Tokyo 2012, s. 205-228.
- , “Abdürreşit İbrahim ve Japonya”, *Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşit İbrahim*, Uluslararası Abdürreşit İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, Konya 2012, s. 117-137.
- , “Japonya, İslamiyet ve Orta Asya: Japonya’nın İslam Siyaseti İçinde İdil-Ural Türkleri”, *Orta Asya’da İslam Temsilden Fobiye*, Cilt III. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara 2012, s. 1383-1412.
- , “Japan in the Turkish Press: An Essay on Books Written about Japan in Ottoman Script during the 19th and 20th Centuries”, *Asian Research Trends New Series*, No: 7, Toyo Bunko, Tokyo 2012, s. 55-73.
- , “An Essay on the Immigration of Turk-Tatars To Japan”, *Annual Journal of the Asian Cultures Research Institute*, No: 48’den ayrı bölüm, Toyo University, Tokyo 2013, s. 165-174.
- , “Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine”, *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 66, Ankara 2013, s. 79-92.
- , “Abdullah Tukay’ın Şiirlerinde Japonya”, *Doğumunun 125. Yılında Abdullah Tukay*, IRCICA, İstanbul 2014, s. 27-33.
- , “İdil-Ural Türk-Tatarlarının Japonya’daki Yayın Faaliyetleri: Yeni Yapon Muhbiri Dergisi”, *İdil-Ural Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I. Cilt, Yayına Hazırlayan: İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- , “Türkiye’de Bir Japon İstihbaratçı: Hideo Nakao (Hilmi Nakao) Üzerine”, *Türkiye’de Japonya Çalışmaları II*, ed. Selçuk Esenbel & Erdal Küçükyağcı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2015, s. 384-398.
- İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

EKLER

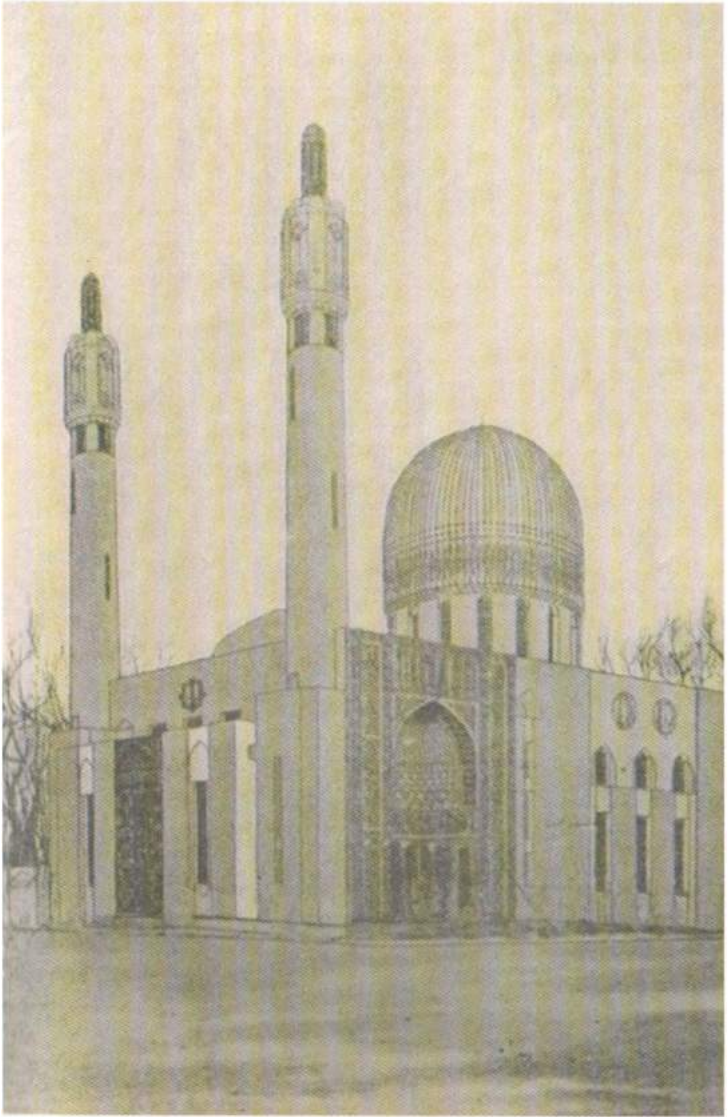
EK I.

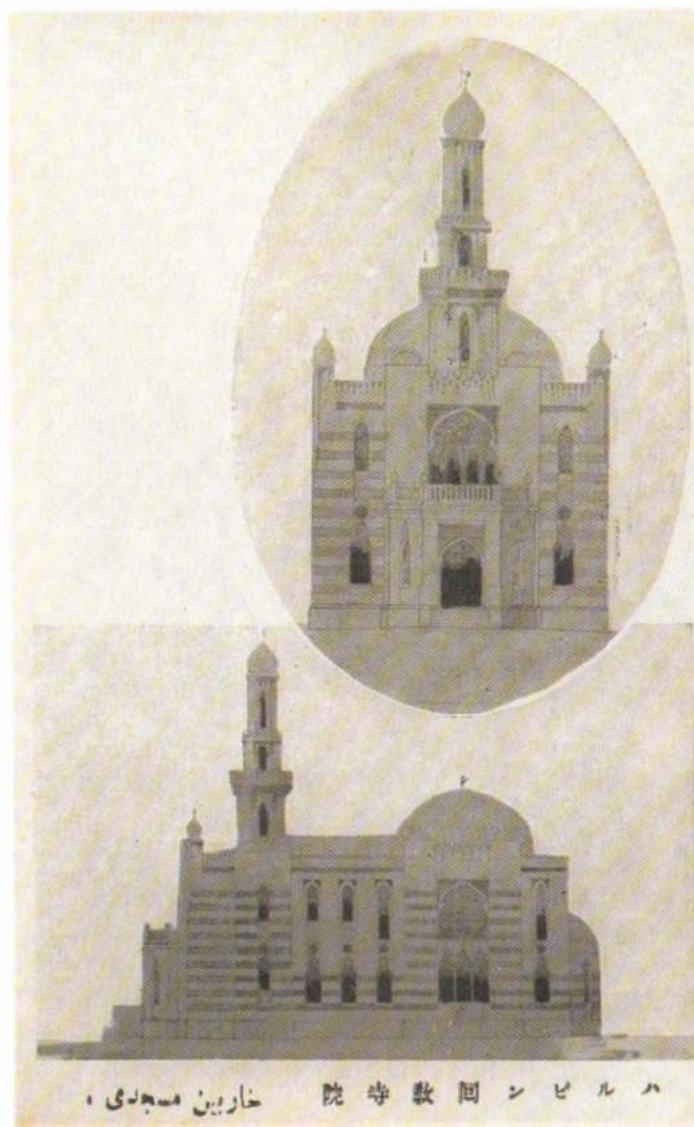
Zarf (Basan Tokyo'da Matbaa-i İslamiye 1930)

汗リアフトアフ雄英古の族ルータタコルト
فتح علی (تاتار خانى) .

Petrogad meşidi

Harbin mescidi

Казань.
Башня Сююмбеки и Казанский соборъ.

سیومبیکه مناره‌سی

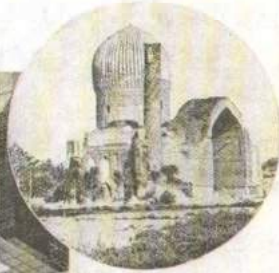
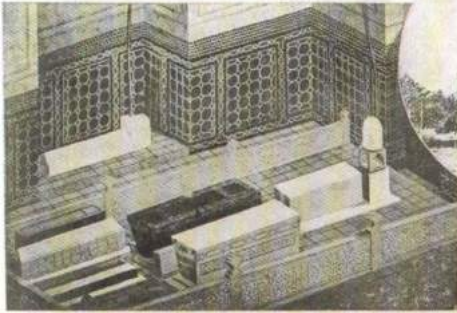
建の汗ンザカの後最る遺に市ンザカ
ドツヂスマンハ院寺教回るせ立

Dairen ve Mukden Mescitleri

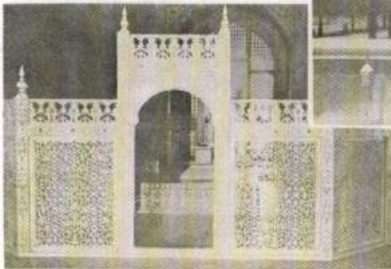
İstanbul Sultan Ahmed Camiisi

(ドンカルマサ在) 外内の墓陵の汗大ルームテるたれちて建に前年百数

تيمور قبري *

Semerkant Timur'un kabri

دستگاه جهانگیر خان خاتونیک تربہ سی *

墓陵の起汗大ルギンハザるな麗華る殘に度印

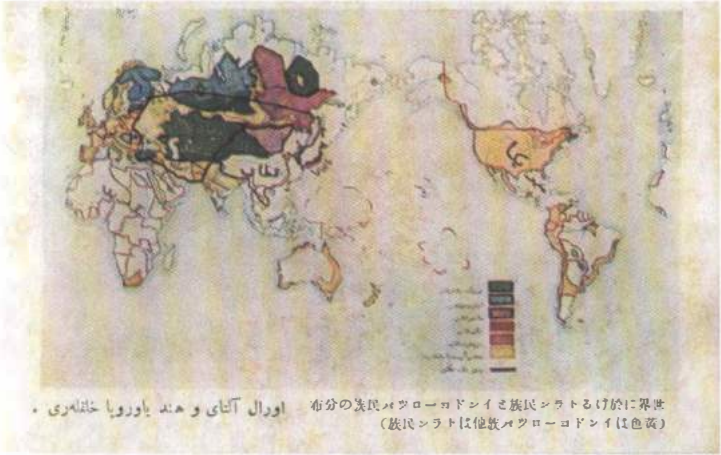
Hindistan'da ve Cihangir Han Hatunun türbesi

Kâbetullah

Dinlerin dağılımını gösteren harita

Irkların dağılımını gösteren harita (Ural-Altay ve Hind-Avrupa halkları)

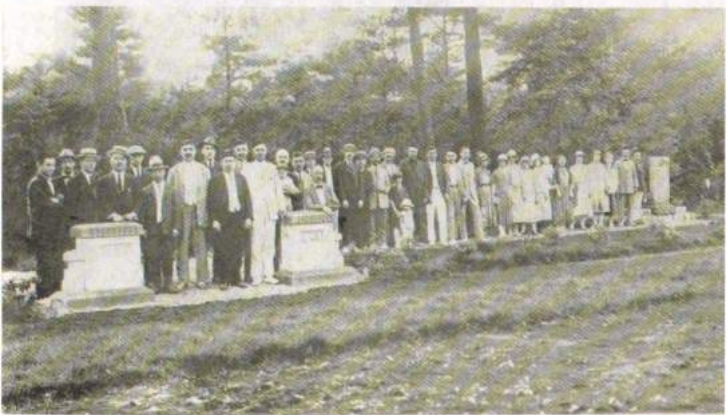

1921'de Tokyo'da Muhammed Ghabdulhai Kurbangali ve Oukuma

ندھن اینوکای و توایما جنابلاری آرتمده طوکیو امامی قربانعلی حضرت و کونی
ون حضرت .

Toyama Mitsuru, Inukai Tsuyoshi, Kurbanali,
İmam Şem'un ve diğer Türk-Japon ileri gelenler

(地墓摩多) 地墓休閑教間京東

طوکیودا اسلام قبرستانی .

Tokyo'da İslam kabristanı

• طوكيو مجله سى (سىنداغايا كاپكان آلدنده)

員休團

Tokyo mahallesi (Sendegaya binası önünde)

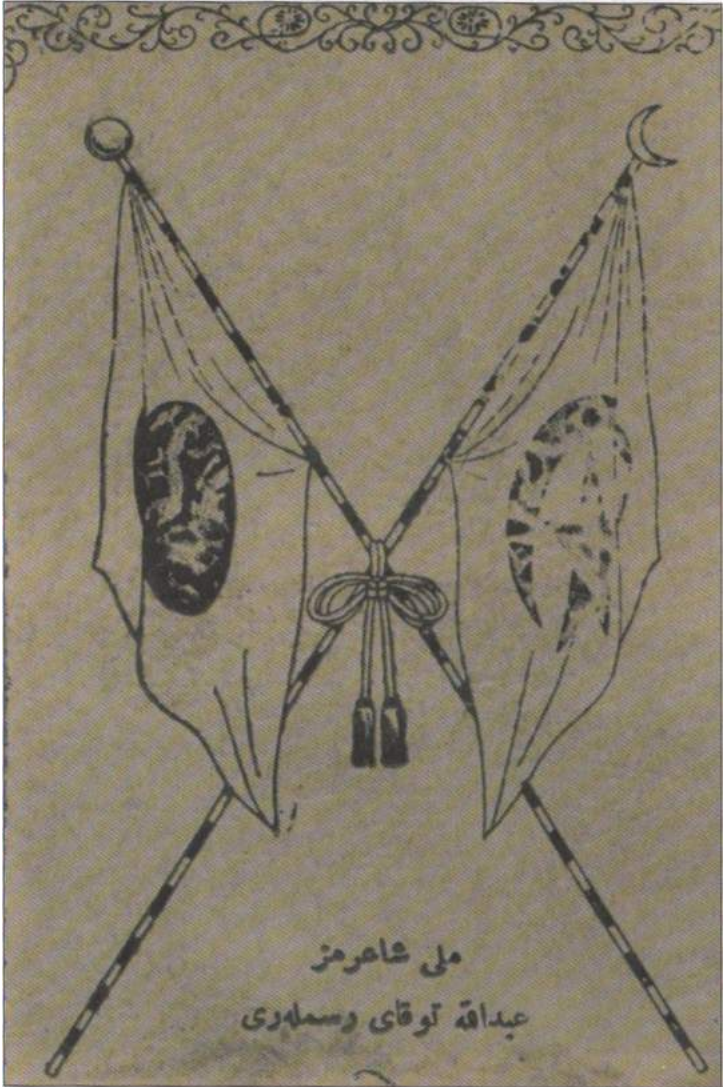

• طوكيودا مكتب اسلاميه

校學教同京東

Tokyo Mekteb-i İslamiye öğrencileri ve öğretmenleri

EK II.

Zarf (Milli Şairimiz Gabbullah Tukay Resimleri)

عبدالله توقایف

عبدالله توقایف و نور محمد بر توب

ع. توقایف نك آورو شفا خانہ دہ کی رسمی

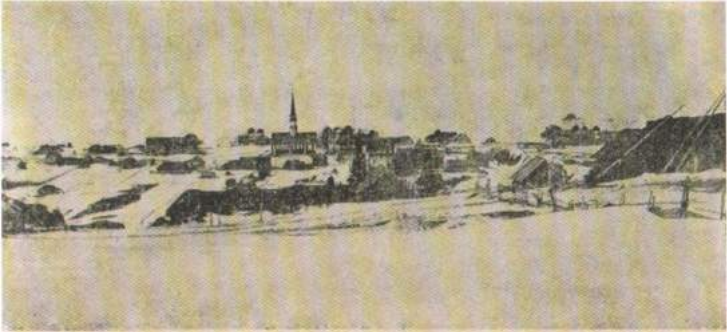
...برای دریافت اطلاعات بیشتر بر این لینک کلیک کنید.

ج. توفیق - ۱۶۱۰ - ۱۶۱۱ - ۱۶۱۲ - ۱۶۱۳ - ۱۶۱۴ - ۱۶۱۵ - ۱۶۱۶ - ۱۶۱۷ - ۱۶۱۸ - ۱۶۱۹ - ۱۶۲۰ - ۱۶۲۱ - ۱۶۲۲ - ۱۶۲۳ - ۱۶۲۴ - ۱۶۲۵ - ۱۶۲۶ - ۱۶۲۷ - ۱۶۲۸ - ۱۶۲۹ - ۱۶۳۰ - ۱۶۳۱ - ۱۶۳۲ - ۱۶۳۳ - ۱۶۳۴ - ۱۶۳۵ - ۱۶۳۶ - ۱۶۳۷ - ۱۶۳۸ - ۱۶۳۹ - ۱۶۴۰ - ۱۶۴۱ - ۱۶۴۲ - ۱۶۴۳ - ۱۶۴۴ - ۱۶۴۵ - ۱۶۴۶ - ۱۶۴۷ - ۱۶۴۸ - ۱۶۴۹ - ۱۶۵۰ - ۱۶۵۱ - ۱۶۵۲ - ۱۶۵۳ - ۱۶۵۴ - ۱۶۵۵ - ۱۶۵۶ - ۱۶۵۷ - ۱۶۵۸ - ۱۶۵۹ - ۱۶۶۰ - ۱۶۶۱ - ۱۶۶۲ - ۱۶۶۳ - ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰ - ۱۷۰۱ - ۱۷۰۲ - ۱۷۰۳ - ۱۷۰۴ - ۱۷۰۵ - ۱۷۰۶ - ۱۷۰۷ - ۱۷۰۸ - ۱۷۰۹ - ۱۷۱۰ - ۱۷۱۱ - ۱۷۱۲ - ۱۷۱۳ - ۱۷۱۴ - ۱۷۱۵ - ۱۷۱۶ - ۱۷۱۷ - ۱۷۱۸ - ۱۷۱۹ - ۱۷۲۰ - ۱۷۲۱ - ۱۷۲۲ - ۱۷۲۳ - ۱۷۲۴ - ۱۷۲۵ - ۱۷۲۶ - ۱۷۲۷ - ۱۷۲۸ - ۱۷۲۹ - ۱۷۳۰ - ۱۷۳۱ - ۱۷۳۲ - ۱۷۳۳ - ۱۷۳۴ - ۱۷۳۵ - ۱۷۳۶ - ۱۷۳۷ - ۱۷۳۸ - ۱۷۳۹ - ۱۷۴۰ - ۱۷۴۱ - ۱۷۴۲ - ۱۷۴۳ - ۱۷۴۴ - ۱۷۴۵ - ۱۷۴۶ - ۱۷۴۷ - ۱۷۴۸ - ۱۷۴۹ - ۱۷۵۰ - ۱۷۵۱ - ۱۷۵۲ - ۱۷۵۳ - ۱۷۵۴ - ۱۷۵۵ - ۱۷۵۶ - ۱۷۵۷ - ۱۷۵۸ - ۱۷۵۹ - ۱۷۶۰ - ۱۷۶۱ - ۱۷۶۲ - ۱۷۶۳ - ۱۷۶۴ - ۱۷۶۵ - ۱۷۶۶ - ۱۷۶۷ - ۱۷۶۸ - ۱۷۶۹ - ۱۷۷۰ - ۱۷۷۱ - ۱۷۷۲ - ۱۷۷۳ - ۱۷۷۴ - ۱۷۷۵ - ۱۷۷۶ - ۱۷۷۷ - ۱۷۷۸ - ۱۷۷۹ - ۱۷۸۰ - ۱۷۸۱ - ۱۷۸۲ - ۱۷۸۳ - ۱۷۸۴ - ۱۷۸۵ - ۱۷۸۶ - ۱۷۸۷ - ۱۷۸۸ - ۱۷۸۹ - ۱۷۹۰ - ۱۷۹۱ - ۱۷۹۲ - ۱۷۹۳ - ۱۷۹۴ - ۱۷۹۵ - ۱۷۹۶ - ۱۷۹۷ - ۱۷۹۸ - ۱۷۹۹ - ۱۸۰۰ - ۱۸۰۱ - ۱۸۰۲ - ۱۸۰۳ - ۱۸۰۴ - ۱۸۰۵ - ۱۸۰۶ - ۱۸۰۷ - ۱۸۰۸ - ۱۸۰۹ - ۱۸۱۰ - ۱۸۱۱ - ۱۸۱۲ - ۱۸۱۳ - ۱۸۱۴ - ۱۸۱۵ - ۱۸۱۶ - ۱۸۱۷ - ۱۸۱۸ - ۱۸۱۹ - ۱۸۲۰ - ۱۸۲۱ - ۱۸۲۲ - ۱۸۲۳ - ۱۸۲۴ - ۱۸۲۵ - ۱۸۲۶ - ۱۸۲۷ - ۱۸۲۸ - ۱۸۲۹ - ۱۸۳۰ - ۱۸۳۱ - ۱۸۳۲ - ۱۸۳۳ - ۱۸۳۴ - ۱۸۳۵ - ۱۸۳۶ - ۱۸۳۷ - ۱۸۳۸ - ۱۸۳۹ - ۱۸۴۰ - ۱۸۴۱ - ۱۸۴۲ - ۱۸۴۳ - ۱۸۴۴ - ۱۸۴۵ - ۱۸۴۶ - ۱۸۴۷ - ۱۸۴۸ - ۱۸۴۹ - ۱۸۵۰ - ۱۸۵۱ - ۱۸۵۲ - ۱۸۵۳ - ۱۸۵۴ - ۱۸۵۵ - ۱۸۵۶ - ۱۸۵۷ - ۱۸۵۸ - ۱۸۵۹ - ۱۸۶۰ - ۱۸۶۱ - ۱۸۶۲ - ۱۸۶۳ - ۱۸۶۴ - ۱۸۶۵ - ۱۸۶۶ - ۱۸۶۷ - ۱۸۶۸ - ۱۸۶۹ - ۱۸۷۰ - ۱۸۷۱ - ۱۸۷۲ - ۱۸۷۳ - ۱۸۷۴ - ۱۸۷۵ - ۱۸۷۶ - ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ - ۱۸۷۹ - ۱۸۸۰ - ۱۸۸۱ - ۱۸۸۲ - ۱۸۸۳ - ۱۸۸۴ - ۱۸۸۵ - ۱۸۸۶ - ۱۸۸۷ - ۱۸۸۸ - ۱۸۸۹ - ۱۸۹۰ - ۱۸۹۱ - ۱۸۹۲ - ۱۸۹۳ - ۱۸۹۴ - ۱۸۹۵ - ۱۸۹۶ - ۱۸۹۷ - ۱۸۹۸ - ۱۸۹۹ - ۱۹۰۰ - ۱۹۰۱ - ۱۹۰۲ - ۱۹۰۳ - ۱۹۰۴ - ۱۹۰۵ - ۱۹۰۶ - ۱۹۰۷ - ۱۹۰۸ - ۱۹۰۹ - ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱ - ۱۹۱۲ - ۱۹۱۳ - ۱۹۱۴ - ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶ - ۱۹۱۷ - ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ - ۱۹۲۱ - ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ - ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ - ۱۹۲۶ - ۱۹۲۷ - ۱۹۲۸ - ۱۹۲۹ - ۱۹۳۰ - ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ - ۱۹۳۳ - ۱۹۳۴ - ۱۹۳۵ - ۱۹۳۶ - ۱۹۳۷ - ۱۹۳۸ - ۱۹۳۹ - ۱۹۴۰ - ۱۹۴۱ - ۱۹۴۲ - ۱۹۴۳ - ۱۹۴۴ - ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ - ۱۹۴۷ - ۱۹۴۸ - ۱۹۴۹ - ۱۹۵۰ - ۱۹۵۱ - ۱۹۵۲ - ۱۹۵۳ - ۱۹۵۴ - ۱۹۵۵ - ۱۹۵۶ - ۱۹۵۷ - ۱۹۵۸ - ۱۹۵۹ - ۱۹۶۰ - ۱۹۶۱ - ۱۹۶۲ - ۱۹۶۳ - ۱۹۶۴ - ۱۹۶۵ - ۱۹۶۶ - ۱۹۶۷ - ۱۹۶۸ - ۱۹۶۹ - ۱۹۷۰ - ۱۹۷۱ - ۱۹۷۲ - ۱۹۷۳ - ۱۹۷۴ - ۱۹۷۵ - ۱۹۷۶ - ۱۹۷۷ - ۱۹۷۸ - ۱۹۷۹ - ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱ - ۱۹۸۲ - ۱۹۸۳ - ۱۹۸۴ - ۱۹۸۵ - ۱۹۸۶ - ۱۹۸۷ - ۱۹۸۸ - ۱۹۸۹ - ۱۹۹۰ - ۱۹۹۱ - ۱۹۹۲ - ۱۹۹۳ - ۱۹۹۴ - ۱۹۹۵ - ۱۹۹۶ - ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸ - ۱۹۹۹ - ۲۰۰۰ - ۲۰۰۱ - ۲۰۰۲ - ۲۰۰۳ - ۲۰۰۴ - ۲۰۰۵ - ۲۰۰۶ - ۲۰۰۷ - ۲۰۰۸ - ۲۰۰۹ - ۲۰۱۰ - ۲۰۱۱ - ۲۰۱۲ - ۲۰۱۳ - ۲۰۱۴ - ۲۰۱۵ - ۲۰۱۶ - ۲۰۱۷ - ۲۰۱

مرحوم حیدر اللہ فی ثوابک طوغان اوی، قوشلاوچ اولندہ عارف اللہ حضرتک
یورتی. اوی نورندوغو. شرمورت آغاچی ہم آندان قالدان.

عبدالله افندى توقاف نك* طوغان اولى قوشلاچ نك* عمومى كورنشى.

ياقاقرلاى آولئده عبدالله فدى توقاف نك* ۷ نچى ۹ شئده سبغه كروب
قاج لرحمن حضر نك* است ذبكە سەنەن - بىق اوق باشلاغان اويى.

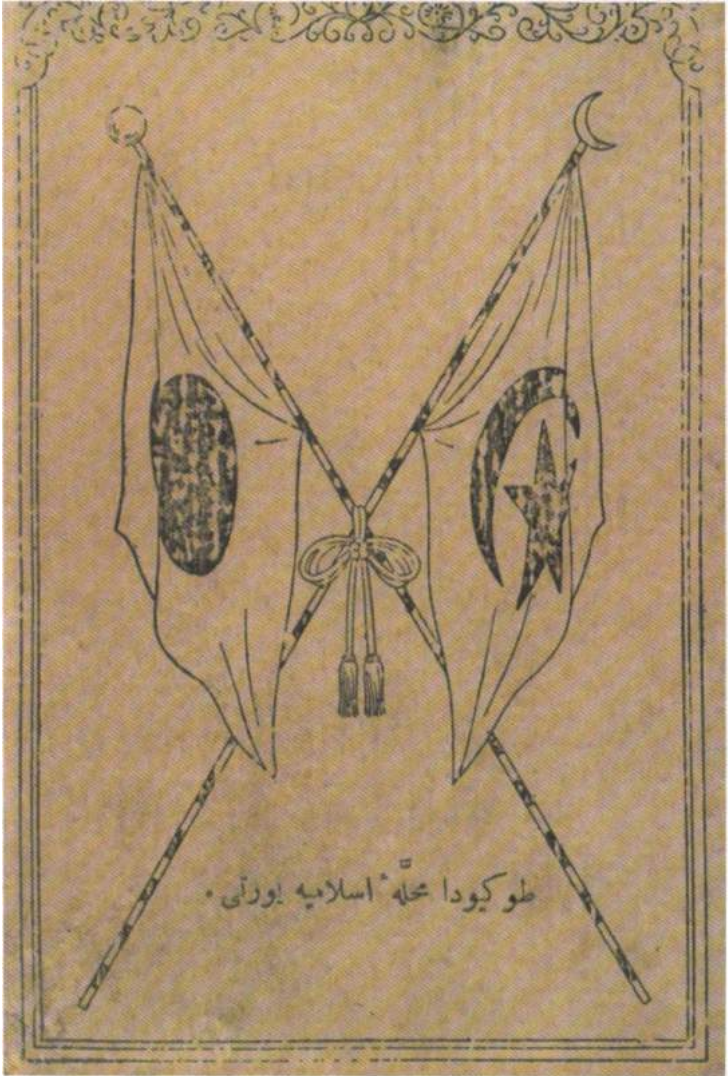

عبدالله افندی توفیق قرلاي اولنده عبدالرحمن - حصاردهن V نجى يه شنده
اير بالالار برلهن برکه سبق اوقى باشلاغان مکتب منظره سی .

پاکا قرلاي دا توقايڭ* ساباقايورکەن مکتەبی ۋ

EK III.

Zarf (Tokyo Mahalle-i İslamiye Yurdu)

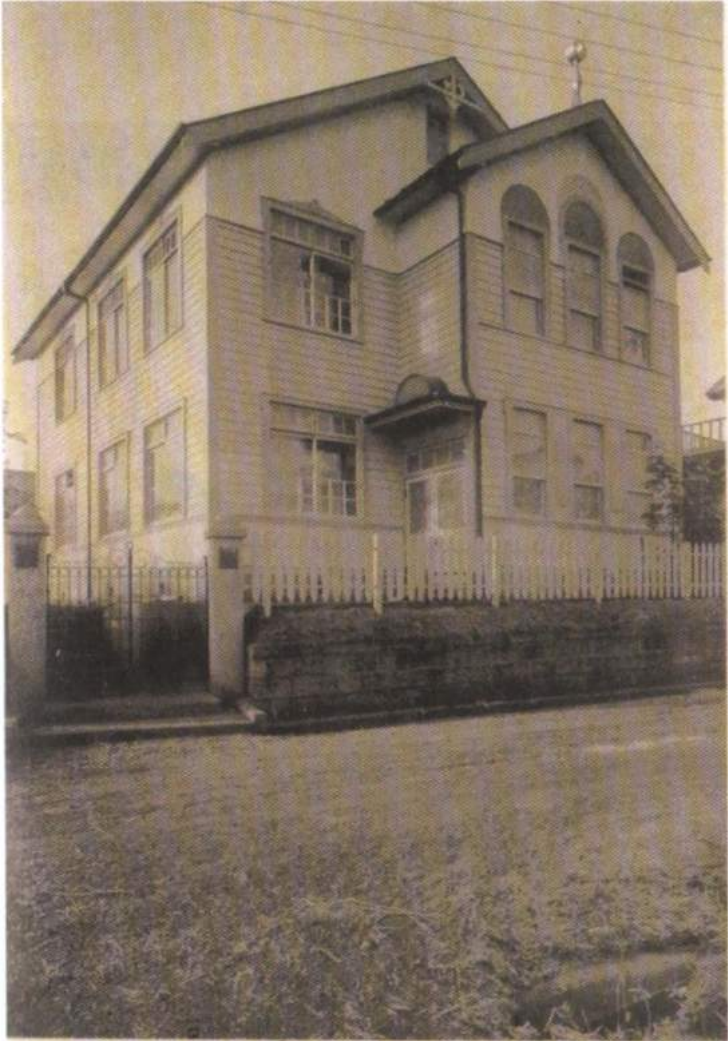
Tokyo mahallesi (Sendegaya binası önünde)

Tokyo Mekteb-i İslamiyesi açılış töreni (10 Ocak 1931)

Harun Reşid

۱۹۳۱ نجی یل • ۱۰ نجی یانواردا آچلقان طوکیودا محله اسلامیه یورتی.
昭和六年一月十日落成 東京回教學校

10 Ocak 1931'de açılan Tokyo Mahalle-i İslamiye binası

EK IV.

Zarf (Tokyo şehrinde ilk caminin temel atma hatırası) 1937 Ekim

İsmail bey Gasprinski

۱۹۳۵ نجی یل طرکیودا عاۛامه لایمیه نلک ۱۰ یللق با برامی .
會賀 祝念 記年 周十 立創 團致 司京 東年 五三 九一

1935 yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'nin 10. yıl dönümü

۱۹۲۸ نجى يل ياپونىادا طوروجى مسلمانلارنىڭ قونفرەسى. طوكيو
會大徒教回本日大ル タシ開開 = 京東年八二九一

1928 yılı Japonya'da yaşayan Müslümanların kongresi. Tokyo

۱۹۳۴ نجى يل طوكيودا عىلة اسلاميەدە باسلمان قرآن كریم نى تاراتو مجلسى.
眞寫ノ會念記行發典々教回「シラーコ」ル タシ刷印チメ初テ於ニ所刷印教回京東年四三九一

1934 yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'de Kur'an-ı Kerim'in basılma töreni

۱۹۳۷ نجی یل طو کیودا مکتب اسلامیه نیک ۱۰ یللق بارامی .
會賀祝念記年周十立創校學教同京東年七三九一

1938 yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'nin 10. yıl dönümü

۱۹۳۶ نجی یل طو کیودا محله اسلامیه نیک بالشیویزم که قرشی
یابون - گیرمان اتفاقن تبریکه بارولاری .

問訪臣大務外 爲ノ賀祝ノ表代團教同京東シ際ニ立成定協共防獨日年六三九一

1936 yılı Tokyo'da Mahalle-i İslamiye'nin Bolşevizme karşı
Japon-Alman ittifakını tebrikleri

۱۹۳۷ نجی یل طوکیودا مکتب اسلامیہ شا کردلارینک
میدزی دینفوغه خاطرہ آغاچی اوپر تولاری .
木獻宮神清明ノ徒生校學教回京東年七三九一

1937 yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye öğrencileri
Meiji parkında hatıra ağacı dikmeleri

۱۹۳۶ . طوکیودا مکتب اسلامیہ شا کردلارینک بالشیویزم که قارشى
یاپون - گیرمان اتفاقنه موفقیت تلهب دعأ قیلولاری .
徒生校學教回京東ル新ヲ功成の定協共防獨日年六三九一

1936 Tokyo'da Mekteb-i İslamiye öğrencilerinin
Bolşevizme karşı Japon Alman ittifakının başarısı için duaları

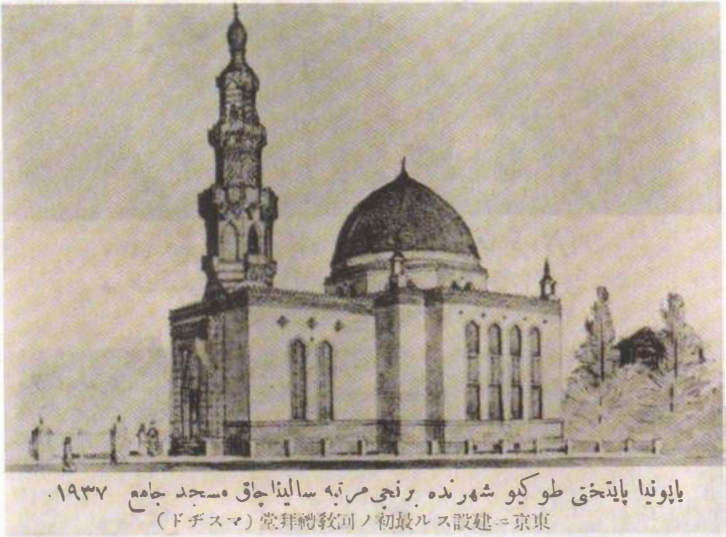
۱۹۳۷ نجی یل طوکیودا مکتب اسلامیہ شا کردلارینک
صوغشده غی یاپون عسکرینک، هدیه قابچق لار یبارولاری .
納献袋問恩軍皇ノ徒生校學教回京東年七三九一

1937 yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye öğrencilerinin
savaşta Japon askerlerine hediye sunmaları

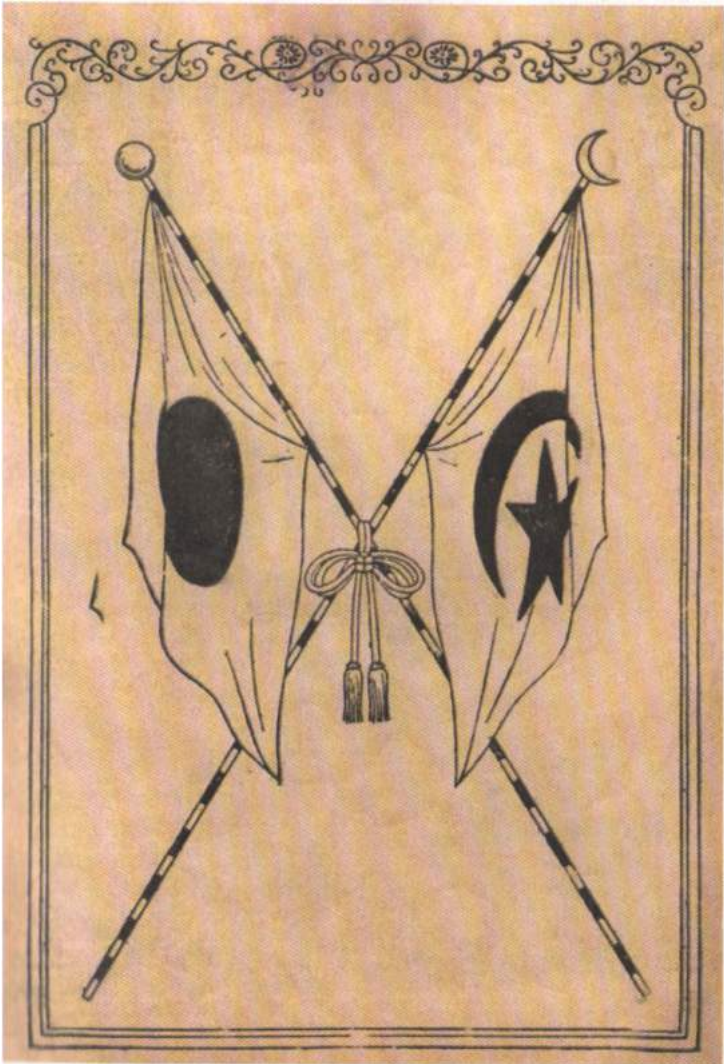
۱۹۲۸ نجی یل طوکیودا مکتب اسلامیہده برنجی امتحاندان صوگ .
影撮念記ノ後驗試期學ノ初最ルケ於ニ校學教回京東

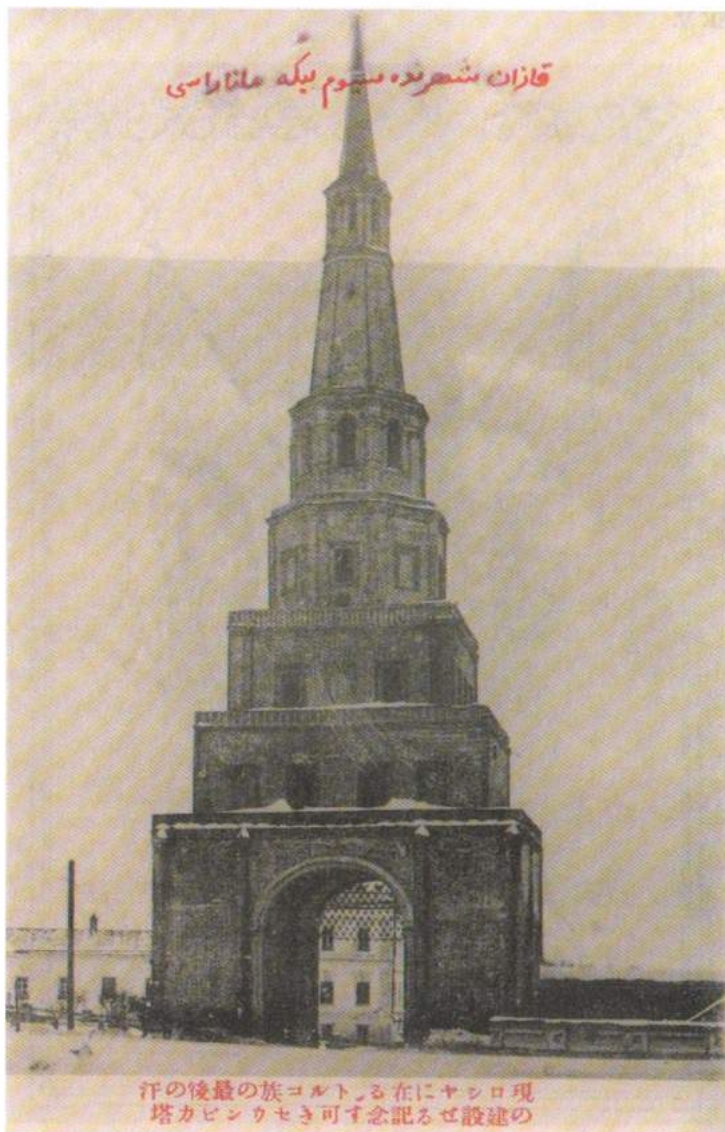
1928 yılı Tokyo'da Mekteb-i İslamiye'de birinci sınavdan sonra

Japonya'nın başkenti Tokyo şehrinde ilk defa açılacak cami 1938

EK V.

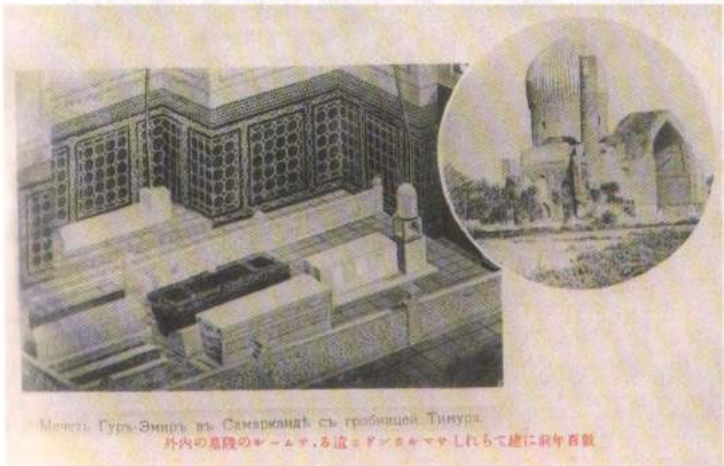

Süyümbike kulesi

Türk Tatar halkların dağılımını gösteren harita

Semerkant. Timur'un kabri

Türklerin büyük imparatoru Timur

Dünya'nın En Büyük İmparatorlarından Cengiz Han

るげ間な歌頌の師變ンマルゲ
汗大ライテツア王大のルーダコロト

Runik Türk harfleri ve kaya kabartmaları

Kelime-i Şehadet

Kartpostallarda Saraybosna'nın Üretken Kadınları

Saraybosna Başçarşı'da her pazar günü
Kaplar boydan boya kaldırımların üstünü
Çizer bez üzerine diyemediği her sözünü
Saraybosna'nın üretken kadınları

Karanfil mi, lale mi, yahut sümbül mü?
İşler gönlünün en el değmemiş gülünü
Kondurur üstüne şakıyan bülbülünü
Saraybosna'nın üretken kadınları
Li müellifihi

Raşit Koçak*

I. Amaç

Koleksiyonumuzda bulunan bir seri görsel malzemenin (fotoğraf, fotokart, kartpostal) konusu; Saraybosna Başçarşı'da kadınların el işlemesi bezler sattıkları ve bu bezlerin rağbet görüp yine kadınlar tarafından satın alındığı hakkındadır. Görsellerden anlaşıldığı kadarıyla bu işlemler peşkir, makrame/yağlık, çevre ve uçkur türü ürünleri andırmaktadır. Koleksiyonun zenginleşmesi sonucunda elde ettiğimiz diğer görselleri de bunlarla birlikte incelediğimizde Bosna Hersek'te kadın-

* Raşit Koçak, Araştırmacı, koleksiyoner, İzmir.

ların daha çocuk yaşlarından itibaren bez dokumaya ve bez üzerine işleme yapmaya alıştırdıkları, ilk eğitimin evde anneler veya usta öğreticiler tarafından verildiği, kendi çeyizlerini bu şekilde hazırladıkları, ihtiyaç duyan kadınların işledikleri ürünleri pazarda satarak ev ekonomilerine katkıda bulundukları sonucuna varılmıştır. Bu görsellerin çekiliş tarihleri genellikle iki savaş arası dönem (1915-1945) olup Osmanlı devri yaşam tarzının kadın kıyafetlerinde aynen devam ettiğini göstermektedir.

Tüm dünya kadınları, boş zamanlarında evlerini ve kıyafetlerini daha güzel gösterebilmek için pamuklu, ipek ve keten bez üzerine renkli iplikler ve/veya altın/gümüş tellerle yüzlerce yıldır işlemler yapmışlardır. Kuşkusuz bunların en güzelleri ve değerlileri ülkemizde üretilmiştir ki, 1716-1718 yılları arasında iki yıl İstanbul'da kalan Lady Mary Wortley Montegu (1689-1762) *"Bunlar ipek ve sırmadan işlenmiş tabii çiçeklerle süslü bir bezdendi. Bu memlekette işlenenlerin en güzeli idi."* diyerek Türk işlemlerini övmüştür.

İçeriden, yani bizden biri olan Ignatius Mouradgea D'Ohsson (1740-1807) 1787'de Paris'te basılan, Türkleri yabancılara anlatan, belki de ilk turist rehberi olan kapsamlı eseri *Tableau General de L'Empire Othoman*'da kadınların nakışa verdikleri önemden ve birçok eşyalarının nakışlı olduğundan bahsetmektedir:

*"Hemen hemen bütün kadınlar sadece tuvaletlerinde [giysi olarak] kullandıkları eşyada değil, evlerinin ailede işlerinde kullandıklarında da nakışa geniş ölçüde önem verirler. Mendiller, havlular, peşkirler, peçeteler [yağlık/makrama], kısıcası don veya şalvarlarının uçkuruna varıncaya kadar böyledir. Hatta erkeklerinki sim veya sırma ile işlenir."*¹

Bu işlemler ülkemiz coğrafyasında yüzyıllardır genç kızlar ve kadınlar tarafından yapılmış olup, müzeler ve özel koleksiyonlarda bol miktarda örnekleri bulunmakta ve antika piyasasında alışverişi hala devam etmektedir. Ancak, kadınlar pazarı veya el sanatları pazarı di-

¹ Ignatius Mouradgea D'Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler (*Tableau General de L'Empire Othoman*), çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 101-102.

yebileceğimiz bir ortamda işlemeli bezlerin satılması ve alınması ile ilgili olarak ülkemizde görsel malzemeye pek de tesadüf edilmediğinden, Saraybosna fotoğrafları ilgimi çekmiştir.

Bosna Hersek, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463 yılında fethedilmiş ve Saraybosna bir köyden büyütilerek uzun yol ticaretine konu olan büyük bir şehir haline getirilmiştir. Adriyatik üzerinden İstanbul-İtalya yolunun büyük duraklarından olan Saraybosna; Edirne, Sofya, Selanik ve Belgrad'dan sonra Balkanların en zengin ve mamur şehirlerindendir. Öyle ki ticaret için gerekli olan bedestenlerden üç adet bulunduğu (diğer 3 bedesteni olan şehir İstanbul'dur) gibi onlarca hana da sahipti.

İşlek bir yol üzerinde bulunması ve zenginliği nedeniyle, İmparatorluk başkenti İstanbul'da kılık, kıyafet ve süsleme alanında ortaya çıkan modalar kısa sürede Saraybosna'lı kadınlar tarafından da uygulanmıştır. Yönetici olarak buraya atanan Beylerbeyi, Sancak Beyi, Defterdar gibi yüksek dereceli memurların hanımlarının evlenmeden önce Topkapı Sarayı harem dairesinde aldıkları diğer eğitimlerin yanı sıra işleme eğitiminin de, saray üslubunun yayılmasında etkisi olduğu bilinen bir gerçektir.

Çalışma konumuz olan bu işlemleri yapan Saraybosna kadınları ile ilgili ilk bilgileri Evliya Çelebi vermekte, onlardan övgü ile bahsettiği gibi rengarenk kıyafetlerini de tarif etmektedir:

“Genellikle kadın kısmı Rabi'a-i Adeviyye mertebesinde perde ehli, güzellik sahibi kadınları var, ama güzel yüzleri kapalıdır, ancak güzel yüzlü ve endamlı olup sözleri ölçülü, dişleri incidir, misk ve amberli beliklerini sarkıttıklarında bir cihetle aşkların canlarını yakıp bin can ü dil ile kendilerine nice gönlü akıttılar. Söze gelseler güzel konuşup tatlı dilleri ile mest ederler. Yıldız gibi temiz kızları gayetle perhizli bakire kızları var ki henüz her biri birer inci tanesi gibi açılmamış gonca ve delinmemiş inci Meryem gibi kızlardır. Baba ve atalarından başka er yüzünü ve erkek sözünü duymamışlardır.”²

² Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, 5. Kitap, 2. Cilt, s. 590.

“Çoğunlukla kadın taifesi tamamen yeşil, kırmızı ve türlü türlü renkte çuka giyerler, sarı pabuç ve iç edik giyip başlarında kıymetli terpuş takke ve diba takkeler üzere beyaz tülbent üstlük ile siyah peçe giyerler, ama nadir geçerler.”³

Bu çalışmada Saraybosna Başçarşı’da işleme satan kadınlar ile ilgili olarak şöyle bir yol izlenecektir:

a. Bez üzerine yapılan işlemlerin kaynağı Türkiye, özellikle de İstanbul olduğu için, öncelikle ülkemize gelen veya burada ikamet eden yabancıların Türk işlemleri ile ilgili gözlemlerine tarihsel geçmiş başlığı içinde yer verilecektir. Ayrıca Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi’den yararlanılarak el işlemleri yapan yağlıkçı esnafı ile gerekli aletleri yapan diğer esnafların alay geçişi izlenecek, işleme fiyatları da Narh Defterinde görülecektir.

b. Kız çocuklarına bez dokuma ve bez üzerine işleme yapma konusunda nasıl eğitim verildiği hususunda tarihsel geçmiş kapsamında kısa bilgiler verilecek ise de, bu bölümde özellikle Abdülaziz Bey’in kayıtlarından, yeri geldikçe Ali Rıza Bey ve Leyla Saz Hanım’dan yararlanılacaktır. Osmanlı Medeniyeti, Boşnakların da ortağı oldukları bir medeniyet olup, Saraybosna’da da kız çocukları Abdülaziz Bey’in anlattığı gibi eğitiliyordu ve Türk kaynakları bu eğitimi anlamlandıırabilecek yegane kaynaktır.

c. Yukarıda b’de bahsedilen görgü şahitlerinden derlenecek bu bilgiler ile koleksiyonumdaki görsellerin nasıl bir uyum içinde olduğunu göstermek esas amacım olduğundan; son olarak Bosna Hersek’den seçilmiş, dokuma tezgahından, kızlara işleme eğitimi verilmesi, çarşıda işleme satılması ve gelin odasına kadar 20 adet görsel alt yazılarla açıklanacaktır.

³ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, 5. Kitap, 2. Cilt, s. 591.

II. Tarihsel Geçmiş

Nasıl bir göçer çadırı, içinde yaşamak için olabildiğince çok işleve sahip ise -oturma, pişirme, yeme-içme, yatma, yıkanma- Türk evindeki her oda da diğer odalardan bağımsız olarak çok işlevli idi. Olabildiğince mobilyadan arındırılmış böyle bir odanın ocağında yemek ve kahve pişirilir, su ısıtılıp dolap içinde yıkanılır, yere kurulan sofrada yenilip içilir, yine yere serilen şilteler üzerinde yatılır, sabah yatak takımı toplanarak dolap içine konulur, peyke veya maket üzerinde minderlere oturulup yastıklara dayanılarak misafir kabul edilir.

1700-1702 yılları arasında Osmanlı topraklarında seyahat eden Fransız doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) ilk defa gördüğü böyle bir odayı büyük bir şaşkınlık içinde anlatır:

“İlk kez geceyi Türklerin evinde geçirmek zorunda kaldığımızda, nereye yatacağımızı kestirmekte oldukça güçlük çektik. Ev sahibinin bir tek yemek yediğimiz odası, yanda küçük bir mutfak ve karısıyla birlikte yattığı başka bir odası vardı; görünüşe göre bu oda bize ayrılamazdı. Başka yerde de ne karyola, ne yatak, ne peyke, ne de sandalye görünüyordu; zira Türkler, dünyada, bir odayı en az eşya ile dolduran insanlardır. Birdenbire bir köle duvara gömülmüş bir dolabı açtı ve yataklarımız için gerekli her şey dolabın içinden çıktı. Üç yatak hazırlamak için, yemek yediğimiz kerevet üstüne çok ince ve çok sert üç döşek serildi; döşeklerin üstüne birçok örtü yayıldı ve her birinin üstüne ikinci bir örtü serildi; ne var ki sonuncu örtü, ülkenin tarzı gereği gece yatakta yatanı rahatsız etmemesi için yatak örtüsüne dikilmişti. Her yatağın kendi yastığı vardı ve sabah kalktığımızda aynı köle bütün bu eşyayı bir anda toplayarak -operada dekor değiştirenlerin hızıyla- dolaba koydu.”⁴

Mobilyadan arındırılmış böyle bir odada, tüm bu işlevleri -namaz abdesti için lüzumlu leğen ibrik ve yemek için gerekli sini ile sini iskemlesi gibi eşyalar dışında- yaygılar ve işlemeli bezler tayin eder: Oturmak için minderler ve dayanacak yastıklar, yatmak için şilte, çarşaf ve astarlanmış yorgan, yemek için sofrası, yağlık veya makrama,

⁴ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, 2. Kitap, s. 78-79.

namaz abdesti veya yıkanma için havlu, peşkir gereklidir. Buradan hareketle, ev kadınının becerilerini sergileyebileceği, dolayısıyla kişiliğini gösterebileceği alanlardan başta geleninin bez dokuma ve işleme yapmak olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de kadınlara, çocukluklarından itibaren bez dokuma ve bez üzerine iğne işi öğretilir, çeyizlerinde bu işlerden bol miktarda bulunması sağlanırdı.

Bez üzerine işleme yapmak için bir alete ihtiyaç duyulur ki, bunun adı gergaf/gergeftir. Dilimize Farsça'dan geçen bu kelimenin anlamı, Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türki'sinde "*Nakış işlenecek kumaşın gerilmesi için dört ayaklı açılır kapanır kasnak.*" olarak açıklanmıştır.

1. Yabancı gözlemcilere göre Türk işlemleri

Bizim için gündelik hayatın bir parçası olan davranışlar, kıyafetler, muşeret kuralları, hayat tarzı, ibadetler yabancılar için, farklı olduğundan ilgi kaynağı olmuştur. Onların yazdıkları olmasaydı kültür tarihimiz eksik kalırdı. Bu yabancı görgü şahitlerinden yaptığım alıntılar, aşağıda sistematik bir düzen içinde verilecektir.

a. İşleme eğitimi

Ulaşabildiğimiz görgü şahitlerinin ifadelerine göre, kız çocuklarının ve genç kızların yetiştirilmesi usta-çırak ilişkisi içinde, bilen birisi tarafından işin öğretilmesi şeklinde olup, bugün bile zanaat öğrenmenin en iyi yöntemi budur. İlk görgü şahidimiz olan Angiolello'nun anlatısından 15. yüzyılın ikinci yarısında Saray'da işleme eğitimi verilmesi söz konusu olduğuna göre, işleme yapmanın geçmişinin, o tarihten yüzlerce yıl geriye gitmesinin gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Fatih Sultan Mehmed zamanında 1470-1482 yılları arasında Saray'da içoğlanı olan Vicenza'lı Giovan Maria Angiolello (1450-1523/24) saraydaki cariyelere, eskiden beri orada bulunan kadınların dil, din, yol yordam, dikiş, işleme ve müzik öğrettiklerinden bahseder:

"Burada eskiden beri kalan kadınlar yeni gelenlere yol yordam öğretmekle görevliyidiler. Öğrettikleri şeyler arasında konuşmak, okumak, Hz. Muhammed'in dininin esasları, dikiş dikmek, dantel örmek [bez üzerine iğ-

ne işi], arp çalmak, şarkı söylemek vardı. Ayrıca her birinin eğilimli olduğu konularda ayrı ayrı dersler veriliyordu.”⁵

II. Beyazid ve Yavuz Sultan Selim zamanında 1504-1514 yılları arasında Saray’da içöğlanı olarak bulunan Cenova’lı Giovanni Antonio Menavino (yak. 1492-?) saraydaki cariyelerin, saray dışından her sabah gelen eğitici kadınlar tarafından nakış işleme konusunda eğitildiklerini belirtir:

“Bu [eski] Saray’a her sabah terziler denilen on Türk kadını gelir. Bunlar nakış işlerler ve saraydaki genç kızlara nakış öğretirler.”⁶

Menavino’dan yaklaşık elli yıl sonra, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1551 yılında İstanbul’a gelen Fransız elçilik heyetinde bulunan coğrafyacı Nicolas de Nicolay (1517-1583)’ın gözlemleri de bu hususta aynıdır:

“[Eski Saray’daki] Bu kadınların giyimi, beslenmesi ve bakımı padişaha aittir ve bunun sorumluluğunu haremağalarına vermektedir. Kalfa kadınlar, (sayıları iki yüzün üzerindeki bu) cariyeleri onarlı gruplar halinde yetiştirir ve her tür dikiş ve nakışı öğretirler.”⁷

18. yüzyılın ilk çeyreğinde, 1717-1718 yıllarında İngiltere Krallığı’nın İstanbul Büyükelçisi Edward Wortley Montagu’nun eşi olarak Türkiye’de bulunan Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762)’nun anlatılarından usta çırak ilişkisinin devam ettiğini görmekteyiz:

“Yaşlı cariyelerin başlıca görevleri arasında bu küçük kızların yetiştirilmesi ve nakış öğrenmesi var.”⁸

⁵ Giovan Maria Angiolello, *Fatih’in İçöğlanı Anlatıyor - Fatih Sultan Mehmet*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 132-133.

⁶ Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s. 112.

⁷ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 161.

⁸ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 115.

b. Kadınların işleme yapması

Aşağıda alıntı yaptığımız yabancı gözlemcilere göre, müslim ve gayrimüslim kadınlar diğer ev işlerinin yanı sıra, evlerinde bez dokuyarak ve işleme yaparak vakitlerini geçirirler. Bunlardan bazıları pazar için de üretim yaparlar. Kocanın görevleri arasında, evin yiyeceğini ve içeceğini temin etmenin yanı sıra, karısının tezgahta bez dokuması için pamuk, işlemesi için ipek sağlaması da vardır.

Coğrafyacı Nicolas de Nicolay (1517-1583)'a göre Karamanlı rum kadınlar bedestende ve halk pazarlarında satılması için bez üzerine işleme yapmaktadırlar:

*"Karamanlı (Rum) kadınlar, özellikle üst sınıftan olanlar dışarı fazla çıkmazlar ... Böylece, daha çok evlerinde vakit geçirir, bez üzerine envai çeşit ve birbirinden güzel iğne oyaları işlerlerdi. Sonra bu oyalara bedestende ve diğer halk pazarlarında satılırdı."*⁹

1700-1702 yılları arasında Osmanlı topraklarında seyahat eden Fransız doğa bilimcisi Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708)'a göre kocanın karşılaması gereken ev ihtiyaçları arasında, karısının tezgahta bez dokuması için pamuk ve işlemesi için ipek temin etmesi de vardır:

*"(Türklerde boşanma için gerekli şartları saydıktan sonra) Eğer koca bunları eksiksiz yerine getiriyorsa ve ekmeğini, tereyağını, pirincini, yakacağını, kahvesini, kumaş dokuması için pamuğunu, ipeğini sağlıyorsa, kadın kocasından boşanamaz."*¹⁰

Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762)'nın Edirne'deki gözlemlerine göre yüksek tabakadan kadınların günlerini bez veya elbise işlemekle geçirdiklerini öğreniyoruz:

*"Fakat emin olun ki, (Edirne'de) yüksek tabakadan kadınlar vakitle-rini tezgah üzerinde bez veya elbise işlemekle geçiriyorlar."*¹¹

⁹ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 280-282.

¹⁰ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Tcoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, 2. Kitap, s. 67.

¹¹ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 59-60.

c. İşlemelerin farklı işlevleri

Ödül olarak kullanımı

Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın elçisi olarak 1554-1562 tarihleri arasında Osmanlı başkentinde bulunan Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1582)'in mektuplarından, Ok Meydanı'nda ok atma müsabakasında kazananlara yağlık türü bir işleme verildiğini görüyoruz. Aşağıda birbirine yakın tarihlerde yapılan iki ayrı çeviri verilmiştir:

"Kazanan kişiye mükafat olarak işlemeli bir havlu verilir, bizim yüzümüzü kuruladığımız havlulardan. Ancak kazanmanın itibarı her türlü mükafatın üzerine addedilir."¹²

"Yarışmada birinci gelenlere yüz havlusuna benzer işlemeli bir mendil armağan olarak verilir. Fakat birinci olmak şerefi her şeyin üstündedir."¹⁴

Hediye olarak kullanımı

Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) kendisine işlemeli çevreler hediye edildiğini yazmaktadır:

"Başındaki çevre zemini karanfil renginde sırma ile işlenmişti. ... Gitmek üzere izin istediğim zaman iki genç cariye, içi işli çevrelerle dolu güzel bir gümüş sepet getirdiler. (Kethüda'nın karısı) Fatma hanım bu çevrelerden en güzelini kendim için almamı rica etti. Diğerlerini de tercümanıma ve hizmetçime verdi."¹⁴

"[Hafize] Sultandan gitmek üzere izin istediğim zaman, sadriazamın eşinin evinde olduğu gibi burada da elime gül suyu serpip gayet güzel işlenmiş bir çevre verdiler."¹⁵

¹² Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 96.

¹³ Ogier Chiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, ed. M. Fatih Topaloğlu, Elips Kitap, Ankara 2004, s. 88.

¹⁴ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 81.

¹⁵ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 114.

Sofrada kullanımı

Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) yemekte kullandığı sofra örtüsü ve peşkirin kirlenmesine çok üzülmüştür:

“[Merhum Sultan Mustafa’nın kız kardeşi Hafize Sultan’ın] Sofra örtüsü ve peşkirin hali bana çok dokundu. Bunlar ipek ve sırmadan işlenmiş tabii çiçeklerle süslü bir bezdendi. Bu memlekette işlenenlerin en güzeli idi.”¹⁶

d. İşlemelerin satışı

Coğrafyacı Nicolas de Nicolay (1517-1583) Karamanlı Rum kadınların pazar için işleme üretimi yaptıklarını belirttiği gibi, sadece işlemlerin satıldığı pazarların bulunduğundan da bahseder:

“Karamanlı (Rum) kadınlar, özellikle üst sınıftan olanlar dışarı fazla çıkmazlar ... Böylece, daha çok evlerinde vakit geçirir, bez üzerine envai çeşit ve birbirinden güzel iğne oyları işlerlerdi. Sonra bu oylar bedestende ve diğer halk pazarlarında satılırdı.”¹⁷

“(İstanbul’da) Bedesten dışında ikinci el mal ve eski giysileri satmak için, Paris’teki bitpazarlarını andıran başka halk pazarları ve iğne oyası, ipek ve altın işlemeli örtülerin satıldığı pazarlar da bulunmaktaydı.”¹⁸

2. Evliya Çelebinin anlatısı ile yağlıkçı nakkaşlar esnafı, yağlıkçılar esnafı, gergefçiler esnafı

Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi kültürümüzün birincil kaynaklarından. Seyahatnamesinde, Sultan IV. Murad zamanında 1638 yılında yapılan ordu alayına katılan esnafları sayarken Türk işlemleri hakkında da bilgi vermektedir. Buradan anladığımıza göre bezlerin üzerine si-

¹⁶ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 112-113.

¹⁷ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 280-282.

¹⁸ (Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 175.

yah kalemle nakış yapan bir grup esnafın adı yağlıkçı nakkaşlar esnafı olarak verilmektedir. Öyle ki, bazı kadınlar siyah kalemle desen çizilmiş bu bezleri alarak, renkli ipliklerle işlerler ve para kazanırlardı:

“Yağlıkçı nakkaşları esnafı: Dükkan 20, neferat 25, pirleri Siracedin'dir, Selman belini bağladı, kabri Şam yakınında Busra'dadır. Bunlar çeşit çeşit bezler üzerine siyah kalemler ile yağlık, çarşaflar, yastıklar ve peşkirler üzere nakşedip hatunlardan bizim valide de ona göre nakş edip kar eder. Bunlar da dükkanlarında siyah kalemler ile bezleri nakş ederek silahlı olup geçerler.”¹⁹

Kara kalemle nakışlandıktan sonra renkli ipliklerle işlenmiş bezleri satan ise yağlıkçılar esnafıdır. Mallarının kalitesinin yüksekliği yağlıklara verilen isimlerden anlaşılmaktadır; Evliya'nın yakın akrabası Melek Ahmed Paşa'nın eşi olan IV. Murad'ın kızı İsmihan Kaya Sultan'ın işlemelerine izafeten Kaya Sultan yağlıkları ve Saray yağlıkları gibi.

“Yağlıkçılar esnafı: Dükkan 60, neferat 100, ilk yağlık mahrame işleyen Hz. Süleyman hatunu Belkis Ana'dır. Sonra peygamberimiz zamanında yağlık dokuyup satan (...) dir. Selman kemer bağlamıştır. (...) Bunlar dükkanlarını çeşit çeşit nakışlı Kaya Sultan ve saray yağlıkları ile süsleyip mallarını göstererek geçerler.”²⁰

İşlemelerin yapılması için lazım olan gergefleri ve bez dokuma tezgahlarını yapan esnaflar da bu alayda geçecek kadar önemli bir iş kolu halindedir:

“Gergefçiler: Avrat gergeflerinin nakışlı ve değerlilerini dükkanları üzere süsleyip, avratların çulha tezgahlarını tezgahçılar donatıp geçerler.”²¹

¹⁹ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Cilt 2. Kitap, s. 617.

²⁰ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Cilt, 2. Kitap, s. 594.

²¹ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Cilt, 2. Kitap, s. 633.

3. 1640 tarihli narh defterine göre işlemeli bezlerin, gergeflerin ve bez tezgahlarının fiyatı

1640 tarihli Narh Defteri, fiyatların yanı sıra işlemeli bezlerin isimleri, ölçüleri, nakışlarının cinsi ve işleme tekniği açısından çok değerli bilgiler vermektedir. Bu defterde belirtilen işlemlerin fiyatı oldukça yüksek olup üst gelir grubuna hitap ettiği anlaşılmaktadır. Aynı defterden vereceğimiz bazı ustalık ve et fiyatları ile karşılaştırıldığında durum daha iyi kavranabilmeyecektir: Ücret-i neccar yevmiye 20-25 akçe, Ücret-i sıvacıyan yevmiye 20-25 akçe, Ücret-i doğramacıyan yevmiye 20-25 akçe, Lahm-ı ganem (koyun eti) vakıyyesi 9 akçe, Lahm-ı bakar (sığır eti) vakıyyesi 4,5 akçe, Lahm-ı buzağı (süt dana) vakıyyesi 7 akçe.²²

Es'ar-ı yağlıkçıyan (yağlık satıcılarının fiyatları)	
İstanbul bezi üzerine verev nakışlı, boyu ve eni 2 zıra 1 rubu dülbent örtüsü	1.000 akçe
Münakkaş dülbent örtüsü, boyu ve eni 1 zıra 6 rubu	1.050
Dülbent üzerine verev nakışlı dülbent örtüsü, boyu ve eni 2 zıra 2 rubu	890
İstanbul bezi üzerine verev nakışlı dülbent örtüsü, boyu ve eni 1 zıra 6 rubu	760
Münakkaş dülbent örtüsü, boyu ve eni 1 zıra 7 rubu	460
Beyaz bogası üzerine mantar nakışlı duvar yastığı, boyu 2 zıra, eni 1 zıra, çift	350
Boğça bezinden pay-ı purek nakışlı yorgan çarşabı, boyu 5 zıra 2 rubu, eni 3,5 zıra	1.460
Boğça bezinden pay-ı purek nakışlı döşek çarşabı, boyu 4 zıra, eni 2 zıra 7 rubu	880
Kırmızı atlas üzerine iki yüzü zerduzi yüz yastığı, boyu ve eni 5 rubu 1 girih	1.460

²² *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 258.

Dülbend üzerine münakkaş makrama, boyu 1 zıra 6 rubu, eni 1 zıra 2 rubu	140
Bez üzerine iri nakışlı makrama, boyu 1 zıra 6 rubu, eni 7 rubu	120
Üskülü bezi üzerine nakışlı makrama, boyu 1,5 zıra, eni 7 rubu	105
Dülbend üzerine ikişer iğne nakışlı makrama, boyu 1,5 zıra, eni 1 zıra 1 rubu	220
Bez üzerine sarı ipek nakışlı kefereye mahsus makrama, boyu 1 zıra 6 rubu, eni 7 rubu	105
Verev iğne nakışlı bir yüzlü yüz yasadığı	350
Üskülü bezi üzerine verev iğne nakışlı müsta'mel kuşak, boyu 5,5 zıra, eni 1 zıra, nakışının boyu 5 rubu	450

Aynı defterde, Evliya Çelebinin de bahsettiğini gördüğümüz bez dokuma tezgahları ile gergeflerin fiyatları da verilmiştir. Edirne işi tezgah herhalde süslü püslü (Edirnekari) idi ki, fiyatı sadesine göre baya pahalı görünüyor. Gergeflerin ise işlenecek bezlerin büyüklüğüne göre büyük, orta ve küçük ebatlarda üretildiğini anlıyoruz.²³

Baha-i Mühimmat-ı Üstadan-ı Pazar-ı Esb

Tezgah-ı Edirne beray-ı çulha	Danesi 170 akçe
Tezgah-ı sade beray-ı çulha	120
Gergaf-ı kebir	35
Gergaf-ı vasat	25
Gergaf-ı sagir	15

²³ Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 309.

III. Kız çocuklarının yetiştirilmesi

1. Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey (1842-1928) bez dokumak için kadınların pamuk eğirerek iplik haline getirdiklerinden bahisle, tezgah-ta dokunan bezlerin isimlerini (ipekli, bürümcük, hilali/helali, idare, pamuklu) verdiği gibi, gergefte işlenen nakışlı bezlerden (çevre, uçkur, makrame, havlu başları) ve tekniklerinden (ipek, kılaptan, sırma) de bahsetmiştir:

“İğ denilen ağaçtan mamul alat ile elde pamuk ipliği bükerek ve bu ipliği kendi hususi tezgahlarında dokurlardı. Bu dokunan bezler ipekli, bürümcük, hilali, idare, pamuk bezi namlarıyla müteaddit cinslere tefrik olunur ve cinslerine göre kıymet konulur ve satılan bezlerden erkeklere don, gömlek yapıldı. Bu bezler incelikleriyle dayanıklı şeylerdi. Kadınlarımız 79 [1863] tarihinde küşat olunan Sergi-i Umumi’de mazhar-ı mükafat olmuşlardı. Gelinlik kızlar çeyizlerini bizzat kendileri ihzar ederlerdi. İnce işlerle ülfet etmeyen kadınlar Çarşı-yı Kebir’de yağlıkçılara, kapamacı denilen hazırcılara müteallik dikişleri toptan götürür alırlar, muayyen ücret ile dikerlerdi.”²⁴

“Gergefte nakış işlemek de kadınlarımızın müntesip oldukları sanayiden idi. Çevre, uçkur, makrame, havlu başları gibi şeyleri ipek, kılaptan, sırma ile ne güzel işlerlerdi. Baş yemenileri için oya yapmak da kadınlarca ince sanatlardandı. Dikiş iğnesiyle ipekten türlü çiçek resimleri yaparlardı.”²⁵

2. Leyla Saz Hanım

Leyla Saz Hanım (1850-1936) da bugün hala işlerine devam eden bohçacıardan bahsederek, bohçacı kadınların konak ve evlere işleme-li bez sattıklarını anlatır:

“Kendi dokudukları bezleri ve Bursa havluları, yazma takımları, yemeni, çevre, uçkurları satan Müslüman, yemeni ve ince oya satan Rum, Av-

²⁴ Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 28-29.

²⁵ Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 28.

rupa'dan gelip hanlarda kalmış kumaşları satan Lehli Yahudi ve bohçacı kadınlar saraylara giremezler, konaklarda dolaşırlardı."²⁶

3. Abdülaziz Bey

XIX. yüzyıl Türk toplumunun adetlerini tafsilatlı olarak aktaran Abdülaziz Bey (1850-1918), kız çocuklarının evliliğe ve ev idaresine dair aldığı eğitimi çok ayrıntılı bir şekilde gözlemlemiştir. Kapalı bir ev ekonomisi için hazırlanan kız çocuklarının, tezgahta bez dokuması ve gergefte işleme yapması o dönemin gerekliliklerinden idi. Aşağıda alıntı yaptığım, tezgahta bez dokuma esnasında şarkılar, türküler veya yapılan işi ve o işle ilgili terimleri, günün kadınlık anlayışı ile ilgili öğütleri (Bezin olsun yedi çile, Bezlerimiz helalidir, İpek kenar bez dokuyun, Masuraya sardık ipek, Mekik atın sağa sola, Örekeye ipek sarın, Her renk ile ince kalın, Tezgaha gel pek erkenden, Elden yoktur bir fade, Gökten inmez bir maide, Para verme gel zaide) anlatan manzumelerin okunması, işin akılda kalması için bulunmuş güzel bir yöntem olarak görülmelidir. Ayrıca gergefte yapılan işlemlerin isimleri (çevre, yağlık, pişgır/peşkir, havlu, sofra örtüleri, seccadeler) ile işleme teknikleri (dal kırma, zülf-i Nigar, nilüfer-i Çin, gül-i nesrin, alt üst iğne, döşeme, aşirtma, sarma, Mardinkari, kabartma, tel işi, kılattan sarma) sayılmaktadır. Günümüzde kız sanat okullarında yapılan işlerin güzellerinin okula bırakılması uygulamasının o zamanlarda da var olduğu ve öğretici usta kadınlara güzel bir işin bırakıldığı görülmektedir. Kız çocuklarının yaptıkları işlerin evlenmelerinde oğlan evinde çeyiz olarak sergilenmesi de bugün artık ortadan kalkan adetlerdendir.

Bez dokuma²⁷

"Kibar evlerinde genç kızlara destgah'ta (tezgah) bez dokumayı ya ket-hüla denen hanımlar ya da dadı kalfalar öğretir, kızın validesi de gösterebile-

²⁶ Leyla Saz, *Harem'in İçyüzü*, düz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 110.

²⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan - Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 103-105.

ceği halde sıkılıp utanmaması için işe karışmazdı. Sözüne pek boyun eğmeyeceğinden dışarıdan da usta çağrılmazdı. Halktan hanımlar ise kerimelerine bizzat ustalık yaparlardı. Destgah başı bir eğlence yeri havasına döndürüldüğü için kız çocukların hevesi ve isteği uyandırılmış olurdu. Destgah başındaki kızlara iş yaparken eğlensinler diye yaşlı ve usta hanımlar yerine göre münaşip türküler söyler, neşelendirmek için her birine söz atar, latifeler eder, taklitler yapar, kendine mahsus bir makam ile küçük hanımların hoşlarına giden hem de nasihat veren manzumeler okurlardı. Bu şekilde geçirilen zaman sonradan onlar için çok kıymet kazanır, onlar da evlatlarına hikaye ederlerdi.

Destgah başlarında söylenenler ne yazık ki unutulup gitti. Küçük hanımlara destgahta bez dokurken teşvik ve nasihat makamında okunan aşağıdaki manzumenin adeta yangından kurtarılmış bir mal gibi bizden sonra gelenlere bir fikir vermek üzere buraya yazılması, yerine getirilmesi gereken bir vazife addedilmiştir:

Kadın kadıncık olmalı
Evi cihazla (çeyiz) dolmalı
Alırken aslın sormalı
Gelin kızlar bez dokuyun
Budur işte size sözüm
Dinle beni iki gözüm
İşden sakın bezme kızım
Gelin kızlar bez dokuyun
Bezin olsun yedi çile
Muhtaç olmasın tek ele
Tembellikte düşme dile
Gelin kızlar bez dokuyun
Bezlerimiz helalidir
Dükkanındaki el malıdır
İşbu tezgah ev halidir
Gelin kızlar bez dokuyun
İpek kenar bez dokuyun
Üstada rahmet okuyun
Çolpalıkla etme oyun
Gelin kızlar bez dokuyun
Masuraya sardık ipek
İşden kaçma olma ödle

Hanımlığa varsa dilek
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Adem olup gelin yola
 Mekik atın sağa sola
 Tezgahlar hep bezle dola
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Ev işidir hep savaşı
 Henüz yoktur on dört yaşı
 Mekanıdır tezgah başı
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Onun işi safalıdır
 Muhtaç olmak cefalıdır
 Döktüğüm ter şıfalıdır
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Örekeye ipek sarın
 Her renk ile ince kalın
 Görenlerden takdir alın
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Sokak sokak gezme sakın
 Öylelere olma yakın
 Hanımlığı böyle takın
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Sağ olalım çalışalım
 İş görmeye alışalım
 Hanımlara karışalım
 Gelin kızlar bez dokuyun
 İş i tembel baştan atar
 Akşama dek evde yatar
 Elden alır, çalım satar
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Yavrum bunu dinle benden
 Ricam budur bütün senden
 Tezgaha gel pek erkenden
 Gelin kızlar bez dokuyun
 Elden yoktur bir faide
 Gökten inmez bir maide (yemek)
 Para verme gel zaide
 Gelin kızlar bez dokuyun

Kah böyle eski şiirler, kah hafif sesle söylenen neşeli maniler okunur, şakalar, latifeler yapılırdı. Böylece çalıştırılan evlenecek kızların önemli bir işi de gergef işlemek, oya yapmak, gömlek yaka ve kollarına zürefa denen bir çeşit oya işlemek ve her türlü dikiş, bişki öğrenmekti. Ev işleri yemek pişirme halk arasında ev hanımlarına aitti. Her ne kadar kibarların bu işler için cariyeleri ve her çeşit hizmetçileri bulunsa da, onları idare etmek için ev hanımlarının onların yapacakları her işi iyi bilmesi şarttı. Evin büyük küçük her ihtiyacını öğrenmesi kızların esas vazifelerindendi.

Destgah işleri yoluna girdikten sonra sıra nakış ve gergef işlerini öğrenmeye gelirdi. Gergefte çevre, yağlık, pişgir (peşkir), havlu, sofra örtüleri, secadeler işlenirdi. Bunlar gelin odasına asılarak teşhir edildiğinden çok itinayla hazırlanırdı. Her birinin ağır işlerle süslü çok değerli ve sanatkarane olmasına dikkat edilirdi. Hele hazırlanan iç çamaşırları yıllarca kendini ve zevcini idare etmeye yeter artardı. Eksilmeye başlayanlar varsa yine tamamlanırdı.

Cihazda teşhir edilenler kendilerine ait değil de başkalarından geçici olarak alınmış ise ve bu duyulursa kadın meclislerinde kadınlık haysiyetini kırıcı dedikodulara yol açardı. Bu sözlerin uzun müddet ortada dolanması çok rahatsız edici olurdu. Bu sebeple her gelin olacak hanım kız, akranlarından geri kalmamaya ve mahcup olmamaya gayret etmek mecburiyetindeydi. Hatta akranından geri kalmamak için onların hazırlamakta olduğu eşyaları kendisi görür ya da haber alırsa o da ona göre çalışır ve bu cihaz hazırlığı hanım kızlar arasında bir müsabaka şeklini alırdı.”

Gergef işleme²⁸

“Gergef işi, bu işin şöhretli ustaları tarafından öğretilir ve bu hanımlar muallimelik etmek üzere hanelerini talebelere daima açık tutarlardı. Her mahallede nakış ustaları vardı. Küçük kızlar her sabah başlarını örter ve ellerine gergeflerini alır, diğer akranlarıyla beraber sevinç içinde terbiyeli terbiyeli ustaya gider ve gergef öğrenirlerdi. Zamanla bu arkadaşlık hayatları boyunca devam edecek bir dayanışmanın da başlangıcı olurdu. Bunların arasında sonradan kudret ve servet sahibi bir zatın haremi olanlar ta küçük-

²⁸ Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, haz. Kazım Arısan - Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 105.

ten beri hemşire gibi samimi olduklarına gerektiğinde ellerinden gelen her yardımı yaparlardı. Kübera sınıfından pek kendini beğenmişler dışında bütünü rical ve memurin kerimeleri evde gönüllü, gönülsüz tek başına çalışmaktansa beraberlerine uşak alarak ustalara gider ve oralardan çok istifade ederlerdi. Kendini hastalık derecesinde büyüklük evham ve hayaline kapıranların kerimeleri ise nakış öğrenmek için gergef ustası olan hanımları konaklarına getirtirlerdi. Aşırı nazla büyütülmüş bu kızlar sonunda hiçbir şey öğrenmez, ustalar da beyhude olarak konağa gelip giderlerdi. Bu gibi konaklardaki cariyeler de uşak refakatiyle civardaki ustaların hanelerine gönderilir, hanımlardan ziyade onlar öğrenip istifade ederlerdi.

Gergefle işlenenler yapıtlarına göre dal kırma, zülf-i Nigar, nilüfer-i Çin, gül-i nesrin, alt üst iğne, döşeme, aşkırtma, sarma, Mardinkari, kabartma, tel işi, kılardan sarması adlarıyla birbirlerinden ayrılırlardı. Bunların içinde en zor ve en sanatlıları aşkırtma ile kılardan sarması idi. Küçük hanımların bu nakışları öğrenip öğrenimlerini bitirdikten sonra ustasına vermek üzere son derece itina ile işlediği bir el işini bir takdime-i şakirane olarak büyük bir saygıyla ustasına takdim etmesi çok eski bir gelenektir. Nakış ustaları talebeleri tarafından hatıra olarak verilen böyle nefis sanat eserlerini evlerinde camekanlı bir dolapta saklar, gelenlere gösterir, bu arada yetiştirdiği böylesi sanatkarlarla gurur duyarlardı. Ustaların evleri bu açıdan birer sergi, güzel sanat eserlerinden bir müze gibi idi. Artık bunları yapacaklar kalmadığı gibi yapılan güzide ve nadir eserler de Avrupalıların gösterdiği rağbete kapılarak satılmıştır.”

Cihazın güvey evine gönderilmesi ve yerleştirilmesi (çeyiz yayma)²⁹

“Destgah işleri yoluna girdikten sonra sıra nakış ve gergef işlerini öğrenmeye gelirdi. Gergefte çevre, yağlık, pişgir (peşkir), havlu, sofrta örtüleri, seccadeler işlenirdi. Bunlar gelin odasına asılarak teşhir edildiğinden çok itinayla hazırlanırdı. Her birinin ağır işlerle süslü çok değerli ve sanatkarane olmasına dikkat edilirdi.”

²⁹ Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, haz. Kazım Arısan - Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 104-105.

“Cihazda teşhir edilenler kendilerine ait değil de başkalarından geçici olarak alınmış ise ve bu duyulursa kadın meclislerinde kadınlık haysiyetini kırıcı dedikodulara yol açardı. Bu sözlerin uzun müddet ortada dolanması çok rahatsız edici olurdu. Bu sebeple her gelin olacak hanım kız, akranlarından geri kalmamaya ve mahcup olmamaya gayret etmek mecburiyetindeydi. Hatta akranından geri kalmamak için onların hazırlamakta olduğu eşyaları kendisi görür ya da haber alırsa o da ona göre çalışır ve bu cihaz hazırlığı hanım kızlar arasında bir müsabaka şeklini alırdı.”

“Odanın duvarlarına sıra ile kat kat gerilmiş olan sicimlere de hanımın kendi işlediği çeşit çeşit nakışlar ve gergef işi eşya usulünce cinslerine göre itina ile asılır.”

Burada son söz olarak, işlemeli bezlerden makrame/yağlık'ın kullanılışı ile ilgili bir Merzifon/Amasya türküsünün (Gökyüzünde bölük bölük turnalar) bir dizesi uygun düşecektir:

Gökyüzünde bölük bölük turnalar
Nerededir meskeniniz eliniz
Bir name yazayım yare götürün
Dost eline uğrar m'ola yolunuz

Telli turnam gökyüzünün gülüdür
Esip konducağın Bağdat elidir
Gözüm yaşı mahramalar çürüdür
Aşamazsan telli turnam dön geri

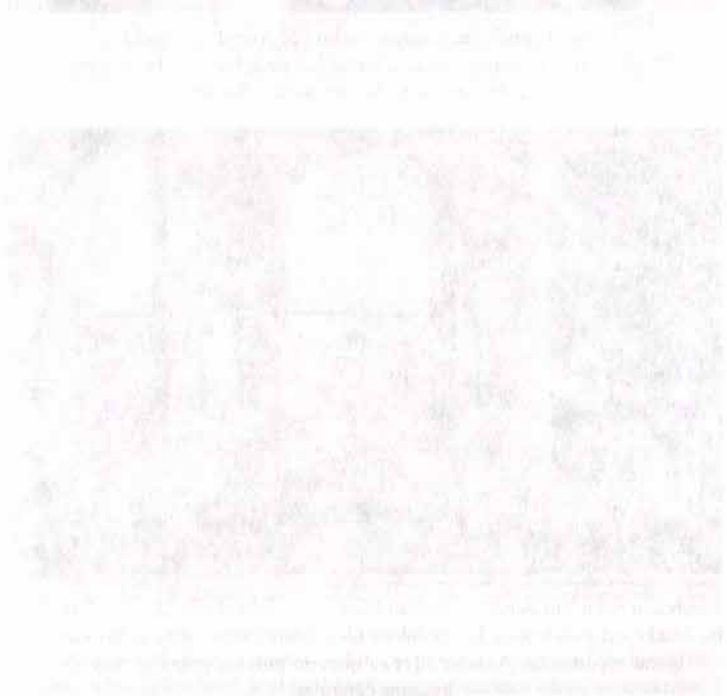
IV. Görsel malzeme

Koleksiyonumdan seçtiğim Bosna Hersek ve Saraybosna'ya ait 20 adet görsel; öncelikle birer alet olan dokuma için el tezgahı ve işleme için gerekli olan gergefi ayrıntılı bir şekilde vermek, bir önceki kuşağın kendilerinden önceki kuşaktan devir aldıkları bilgilerin, zevklerin ve beğenilerin genç kuşaklara aktarılması eğitimi için anneler veya usta eğitici kadınların iş öğretmesi, evlerde bu aletlerin olmasının o günün kapalı ev ekonomisi için olmazsa olmaz bir gereklilik olduğunu gösterecek şekilde kurgulanmıştır. Akabinde gelen görseller ise Saray-

bosna Başçarşıda, ünlü Sebil'in çevresinde, satıcı kadınların ürünlerini sergilemesi ile canlı ve renkli alışverişin göz önüne sunulmasına hizmet edecektir.

Her ne kadar genç kızların çeyizleri için işleme yaptıklarını biliyorsak da, dışarıdan işlemeli bez ve dokumalar satın alındığı gerçeğini de bu fotoğraflardan görebiliyoruz.

Müslüman kadınların yöresel farklılıklardan olsa gerek çok farklı çarşaf üstlükler (beyaz, kareli, siyah vs.) kullandıkları da bu görsellerden tesbit edilebilmektedir. Ev dışı kıyafet olarak kullanılan çarşaf üstlüklerin şöyle okunması uygundur: Boşnakların, bir dinler mozaiki olan Bosna Hersek'te, özellikle yoğun olarak bulundukları Saraybosna'da, kimliklerini koruyabilmek için geleneklerine ve İslam dinine daha sıkı sarılmaktan başka bir yolları yoktu.

Kartpostallar

Tezgah başında bez dokuyan kadın (20. yüzyıl 2. çeyrek).
20. yüzyılın 2. yarısının başlarına kadar her evde bulunan bir dokuma
tezgahı tüm ayrıntıları ile görülmektedir.

Saraybosna Şehir Müzesinde (Zemaljski Muzej) bir canlandırma (20. yüzyıl, 60'lar).
Bir Müslüman evinde anne kız günlük ev işlerini bitirdikten sonra, gergef üzerinde
işleme yaparlarken. Anneler diğer ev işlerinin yanı sıra gergef işlemeyi de
kızlarına öğretirler.

Bir ışıkte veya evde kız çocuklarının bez dokuma ve gergef işleme öğrenmesi (20. yüzyıl, 30'lar). İki usta öğreticinin nezaretinde Saraybosnalı kızlardan birisi tezgahda bez dokurken diğer üçü gergef üzerinde işleme yapmaktalar.

Bir ışıkte veya evde genç kızların bez dokuması ve gergefte işleme yapması (20. yüzyıl, 30'lar). Bosna Hersek'in önemli şehirlerinden Trebinje (Tirebinye)'de iki genç kız tezgahda bez dokurken diğer ikisi gergef üzerinde işleme yapmaktalar.

Saraybosna Şehir Müzesinde (Zemaljski Muzej) bir canlandırma (Nisan 1935). 19. yüzyıl sonlarında kurulan bu müzede günlük hayatla ilgili çeşitli canlandırmalar vardır. Ön planda, bir evin olmazsa olmazlarından küçüklü büyüklü iki adet gergef, işlemeli bebek yorgani, sobanın bulunduğu kemerli kısımda iğne işli bir hamam havlusu görülmektedir.

Açık havada gergef üzerine işleme yapan kadın. 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan bu fotoğrafta gergef üzerine gerili bez üzerinde Bosna Hersek'te kullanılan nakışların örnek olarak işlenmesi görülmektedir. Basın Fotoğrafı (Press photo) olarak adlandırılan bu fotoğrafın arkasında şu övgü dolu satırlar yazılıdır: "Making a table centre by hand! O.P.S. A Turkish Mohammedan women of Sarajevo, in Serbia photographed in her garden busily engaged on a beautiful coloured table centre, which she is making by hand. This beautiful handwork is famous the world over, and is bought and sold for very high prices, by all touriste visiting that country."

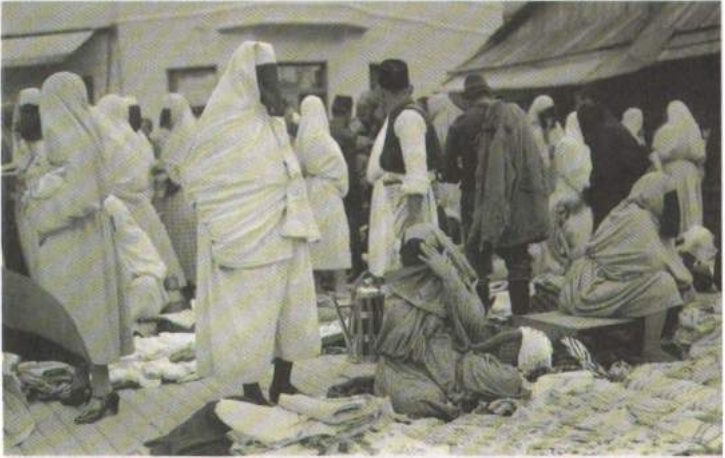
Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar). Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda (Basım tarihi 1938, Kullanma tarihi 10.V.39). Çarşafı ve yüzleri örtülü, güneşten korunak için şemsiyeli kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).
Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere
getirdikleri el işlemlerini sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda. (20. yüzyıl, 30'lar) Çarşafı ve yüzleri örtülü
kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini
sergilemişler. Ön planda dokuma bezler ile işlemeli bezler.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).
Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere
getirdikleri el işlemlerini sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).
Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere
getirdikleri el işlemlerini sergilemişler. Az önce içilen kahvenin ipuçları:
sol altta tepsi içinde bir kahve cezvesi.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar). Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini sergilemişler. Ön planda dokuma bezler ile işlemeli bezler.

Müslüman kadınlar pazarda (Basım tarihi 1934). Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini sergilemişler. Ön planda dokuma bezler ile işlemeli bezler. Çömelmiş kadının alt hizasında az önce içilen kahvenin izleri: tepsî içinde bir kahve ibriği.

15. Müslüman kadınlar pazarda (Posta tarihi 14.9.1939).

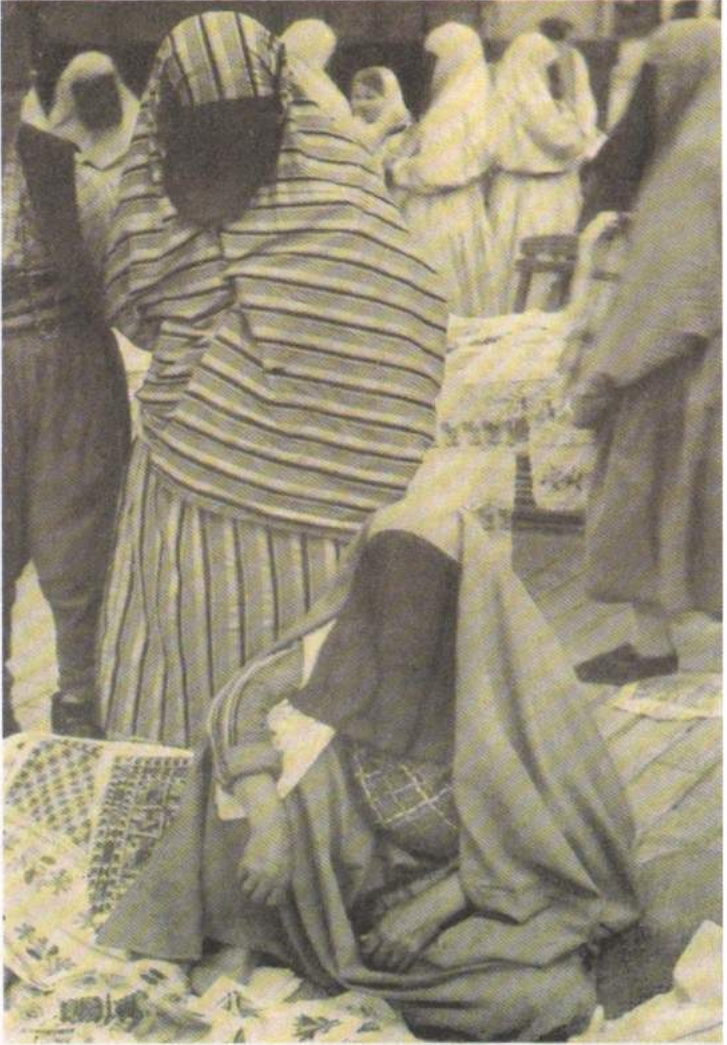
arşıflı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemelerini sergilemişler. Ön planda dokuma bezler ile işlemeli bezler. Alt hizasında az önce içilen kahvenin izleri: tepsi içinde bir kahve ibriğı.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).
Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere
getirdikleri el işlemlerini sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).
Çarşafli ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere
getirdikleri el işlemelerini ve birkaç çift kadın ayakkabısını sergilemişler.

Müslüman kadınlar pazarda (20. yüzyıl, 30'lar).

Çarşafı ve yüzleri örtülü kadınlar Saraybosna Başçarşı'da satmak üzere getirdikleri el işlemlerini sergilemişler. Ön plandaki kadının peğesinin altında, çarşafının arasından görünen giysisinin de işlemeli olduğu göze batıyor.

Trebinje'li kadınlar (20. yüzyıl, 40'lı yılların başı) yaptıkları işlemleri, kilim, halı ve yastıkları bir odada sergilemişler. Gelin odasını ziyaret eden kadınlar olarak düşünülebilir.

Trebinje'de bir gelin odası (20. yüzyıl, 40'lı yılların başı). Duvarlarda işleme bezler (havlu ve makramalar belirgin), sedir, yer yatağı ve beşik.

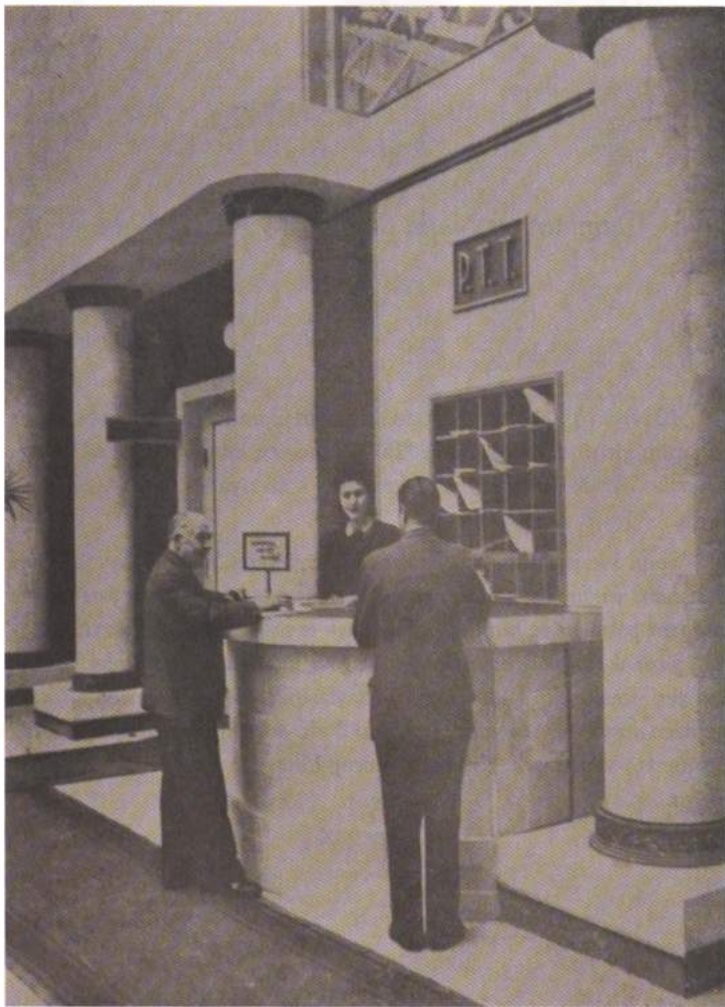
Cumhuriyet Nafia Sergisi, 10 Nisan 1944

Nejat Akar*

10 Nisan 1944 günü Ankara'da açılan Cumhuriyet Nafia Sergi salonunun girişinde Atatürk'ün "*Büyük davamız en mamur ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.*" sözü ziyaretçileri karşılamaktaydı.

Sergi kitapçığının 6. sayfasında "*Sergi Şeref Salonu'nda küçük bir Postahane vardır. Bu postahänenin hususi damgasiyle istenilen yere sergiye dair kart postallar ve broşürler göndermek veya sergi intibalarımızı dostlarınıza yazmak, bu milli eserimize yapacağınız lütufkar bir iltifat olur.*" cümlesi yer almaktadır. Kitapçığın son sayfasında "*Serginin hususi posta gişesinden dostlarınıza bir kart gönderiniz.*" alt yazısı ile postanenin görünüşüne yer verilmiştir. Kitapçık "Recep Ulusoglu Basımevi'nde" basılmıştır.

* Prof. Dr. Nejat Akar, Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Ekonomi Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

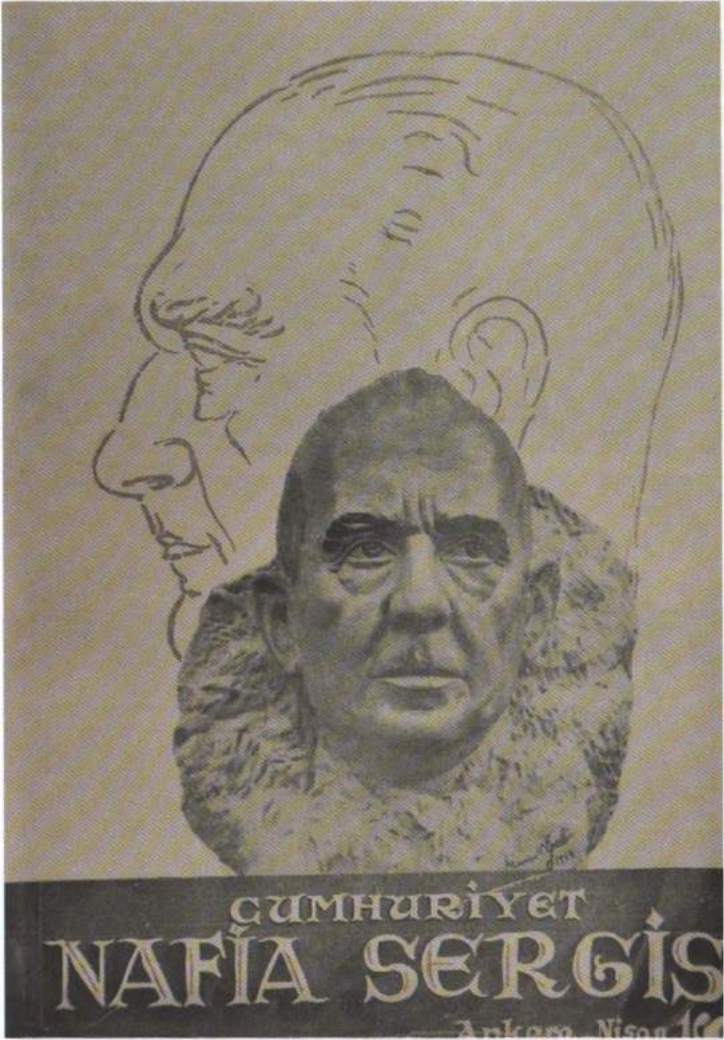
Sergi salonu

Serginin su inşaatı pavyonunda yer alan sulama şebekesi maketinin kartpostalı (14x9 cm)

Kartpostalın arka yüzü: "İhsan Can" Bey'e gönderilen kartpostal serginin 12 Nisan 1944 damgasını taşıyor, varış yeri ise İstanbul, Büyükdere. Varış tarihi 28 Nisan 1944.

Sergi kitapçığının kapağı Münir Hayri Egeli'nin 1944'te yaptığı İsmet İnönü'nün kabartma heykelini göstermektedir.

İnönü, Atatürk'ün mazide kaldığını, onun yerini artık kendisinin aldığını beyan etmektedir.

Birinci Dünya Savaşından Bir Kartpostal: “Hala Yaşıyorum”

Nejat Akar*

Birinci Dünya Savaşının üzerinden 100 yıl geçti. İnsanlık bu savaştan ders almadan çıktı ki, geçen yüzyıl bitmeyen savaş yüzyılı olarak anılsa yeridir. Arşivimi gözden geçirirken, birden siyah-beyaz bir kartpostal elime geçiyor. Beni bir anda savaşın tam ortasına götürüyor. Savaşı basit bir oyun olarak görenler için, bu kartpostalı arşivimden çıkarıp, arkasında yazılanları aktarmak istiyorum.

Kartpostalın arkasında yer alan “Hala yaşıyorum” cümlesi beni çok etkiledi. Siperden yazılırken, her an ölümü bekleyen askerin korkusunu içimde hissettim. Kendisi için kullanabileceği birkaç mangırı kardeşine göndermesi yarınsızlık duygusuna işaret etmiyor mu sizce?

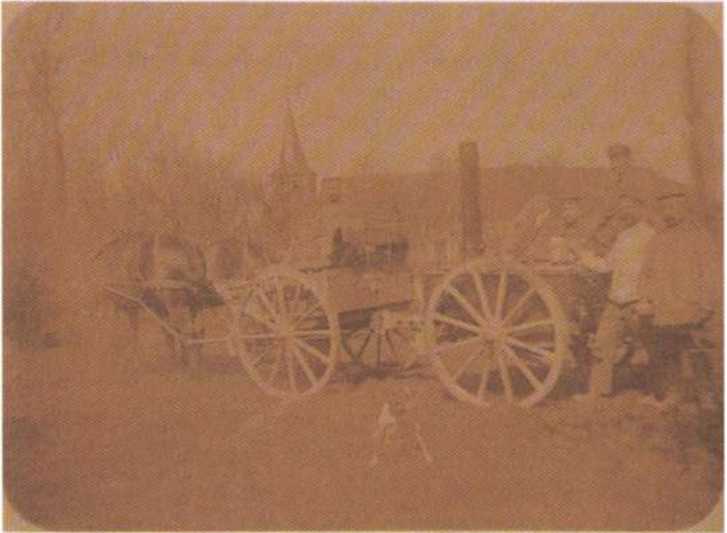
Kartpostal 7 Ağustos 1916 Cuma günü Herne II kasabasında Hermann Neuss’a gönderilmiştir. Kartpostalın ön yüzünde askerler için hareketli bir mutfak olarak tasarlanmış bir makina fotoğrafı bulunmaktadır. Bu makinaya Almanca’da Gulaschkanone ismi verilmektedir. “Gulaş Çorbası için Top” anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi Gulaş çorbası et ve biberle yapılan acılı bir Macar çorbasıdır.

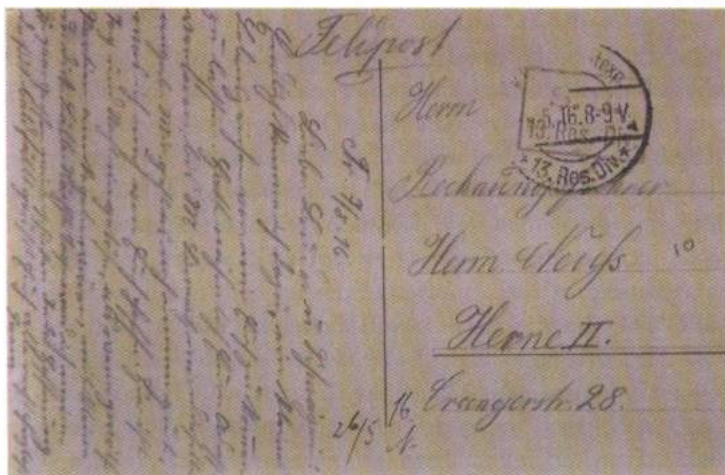
* Prof. Dr. Nejat Akar, Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Ekonomi Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

Kartpostalın arka yüzündeki yazının çevirisi şöyledir:

Sevgili kardeşim ve eşi,

Sonunda size yaşamakta olduğuma dair bir küçük işaret gönderebiliyorum. Ev adresinizi kaybetmiştim. M. Lennart bana adresinizi verdi. Hala iyi bir şekilde yaşıyorum. Sizlerde ümit ederim iyisinizdir. Burada gece-gündüz, sanki 12 takım 9 kuka oyunu oynuyormuşcasına kulakları sağır edici savaşın gürültüsü var. Önümüzdeki birkaç gün içinde size birkaç (mangır-bozruk para) göndereceğim. Ümit ederim ki W. yakın zamanda düşer. En içten sevgilerimi size yolluyorum. Franz

İstanbul Kartpostallarının Yurtdışı Sergisi

Reha Keskin-tepe*

Ülkemizde ilk kartpostal sergisi Herman Boyacıoğlu tarafından 16 Aralık 1970 tarihinde Galatasaray Yapı ve Kredi Bankası Sanat Galerisi'nde, "Kartpostallarla Eski Türk Hayatı" (1895-1920) başlığıyla açılmıştır. Kartpostal koleksiyonumdan seçilen kartpostallarla hazırladığım ve "Boğaziçi'nin Gizemi" adını verdiğim İstanbul kartpostal sergisi ise ilk kez yurtdışında 27 Nisan 1999 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Cenevre Ofisi'nin Filateli Müzesi'nde izleyicisiyle buluştu. Cenevre Sergisi birkaç yönden ilk olma özelliği taşıyordu. BM Teşkilatı'nın Cenevre, New York ve Viyana Ofislerinde hiçbir ülkenin kartpostalları o güne dek sergilenmemişti. Türk kartpostalları bu şekilde 191 üyeli BM teşkilatında birinci sıraya yerleşmiş oldu. O tarihe dek sadece kendi arşivindeki filatelik malzemeyi sergileyen Müze, kuruluşundan 40 yıl sonra ilk kez kapılarını bir kartpostal sergisine açmıştı. Böylece ilk kez İsviçre'den yola çıkan "Boğaziçi'nin Gizemi" sergisi son 16 yılda sırasıyla Çin, İsrail, Ürdün, Suriye, Finlandiya ve Avustralya'yı dolaştı. Bu ülkelerdeki Türkiye Büyükelçiliklerinin himayesinde gerçekleştirildiği için imtiyazlı bir konumda olan sergi, Pekin'de Ulusal Sanatlar Müzesi'nde (2000), Tel Aviv'de Eretz İsrail Müzesi'nde (2003), Amman'da "Royal Cultural Center"da

* Reha Keskin-tepe, Büyükelçi, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.

(2004), Şam'da Türkiye Kültür Merkezi'nde, Helsinki'de Posta Müzesinde (2008), Kanberra'da T.C. Büyükelçiliğinde Lalezar Salonunda izleyicisiyle buluştu.

Sergide yer alın kartpostallardan 8 örnek:

Topkapı ve Haliç Girişi,
Editör J. Ludwigsohn, Karaköy 21, 1907 öncesi

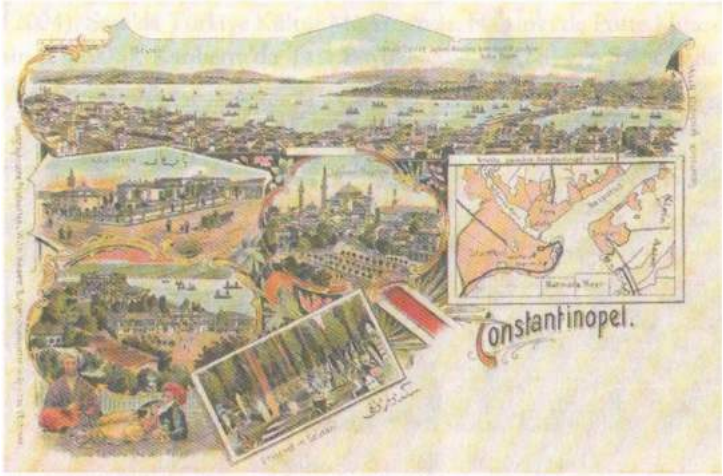
Haliç ve Dolmabahçe Sarayı,
parçalı kartpostal, Editör J. Ludwigsohn, 1907 öncesi.

Galata Köprüsü, Editör S. N. Nicolaievitch No. 9

Boğaziçi, Karadeniz Girişi,
Editor M. Fruchtermann, No. 1495, Postalanma tarihi 7.5.1905

İstanbul, parçalı kart, İstanbul hatırası, 1907 öncesi

Ayasofya Camii, Paris Baskısı, 1907 sonrası

Türkiye, bayrak ve kadın, ABD baskısı, 1907 öncesi

İtfaiyeciler ve Galata Kulesi, 1907 sonrası

Serginin “Boğaziçi’nin Gizemi” adını alması ise Bebek sırtlarında Boğaziçi Üniversitesi’nde geçirdiğim öğrencilik yıllarıma anılarına ve gördüğüm güzelliği kartpostallar vasıtası ile başkaları ile de paylaşmak arzuma dayanmaktadır.

Sergide koleksiyonumda yeralan ilk dönem İstanbul kartpostallarından 200 nadide örnek 13 tema altında sergilenmiştir. Boğaziçi’nin Rumeli ve Anadolu yakalarını semt semt gösteren kartlar yanında, padişahlar ve ordu, Osmanlı kıyafetleri, günlük hayatta kadınlar, seyyar satıcılar, tipler, büyükelçilikler, ender taşbaskı kartlar ve filatelik değeri olan Osmanlı pullu ve damgalı kartpostal örnekleri izleyicilerin beğenisine sunulmuştu. Her birinde 8 kartpostal olmak üzere, 25 çerçeve ve her çerçevenin altında konuyu anlatan bir yazıyla sunulan serginin görsel değerini artırmak için, ender kartpostallardan 15 adedi 40 x 50 cm boyutunda büyütülmüş halde sergi salonuna yerleştirilmişti. Bu amaçla Ertz Müzesi (2003), kendi arşivlerinden çıkardığı Boğaziçi’nin 1915’teki görünümünü yansıtan siyah-beyaz bir filmi sergi sırasında gösterime sunmuştu. Helsinki Posta Müzesi’nde ve Oulu Bölge Müzesi’nde (2008) “Boğaziçi’nin Gizemi” sergisi ile Suna ve İnan Kıraç

Vakfı'nın "İmparator Kent İstanbul: Geçmiş Zaman Sahnesinden İnsan ve Mekan Fotoğrafları" adlı koleksiyonu ortak ve büyük bir sergi olarak düzenlendi.

Press Release

23.04.1999

HISTORICAL TURKISH POSTCARDS EXHIBITION TO BE HELD

An exhibition on historical Turkish postcards entitled 'The Mystery of the Bosphorus-Turkey' will be inaugurated at the United Nations Philatelic Museum on Tuesday, 27 April 1999.

At the exhibition, which is being held under the patronage of Vladimir Petrovsky, the Director-General of the United Nations Office at Geneva, and which is being organised by the Permanent Mission of Turkey, 250 samples of the early period of Turkish postcards (1895-1914) will be displayed until 20 May.

The exhibition is the first of its kind to be held at the Philatelic Museum, and postcards with Ottoman and some European countries' stamps and cancellations will be included among others, coming from the personal collections of Turkey's First Counsellor, Reha Keskin-tepe.

The purpose of the exhibition is to portray the splendours of the Bosphorus, and its mystery concealed in the atmosphere of the historic sites of this ancient city, and in the eyes of people from all walks of life in Istanbul.

The exhibition will be inaugurated at 6.30 p.m. on 27 April at the Philatelic Museum, Building E, door 39.

2000'de Pekin'de açılan serginin posterı

מוזיאון ארץ-ישראל, תל אביב
Eretz Israel Museum, Tel Aviv

מזכב לזכרון פתיחת התצוגות

Cordially invite you to the opening of the exhibitions

רזי הבוספורוס

נלויות מאיסטנבול ומהבוספורוס, 1895-1914
אוסף מר רחא קשקניסטה

The Mystery of the Bosphorus

Postcards from Istanbul and the Bosphorus, 1895-1914
Collection of Mr. Reha Kerkintepce

ירושלים בעיני העות'מאנים

צילומים מירושלים, 1900 בקירוב
אוסף מר חוסיין א. ביצ'קלי

Jerusalem through Ottoman Eyes

Photographs from Jerusalem, 1900's
Collection of Mr. Hüseyin A. Bıçaklı

מזכיר

in the presence of

ה"ס מר ח' פרידון סינירליגלו
שגריר טורקיה בישראל

H.E. Mr. Feridun H. Sinirlioglu
Ambassador of the Republic of Turkey in Israel

מר רזן חולדאי

Mr. Razi Huldai

מנהל מוזיאון תל אביב - יפו

Manager of Tel Aviv - Jaffa

מר רחא קשקניסטה

Mr. Reha Kerkintepce

סגן מנהל מוזיאון תל אביב

Deputy Director General, Ministry of Foreign Affairs, Turkey

מר חוסיין א. ביצ'קלי

Mr. Hüseyin A. Bıçaklı

המנהל הכללי של מדינת ישראל

General Manager of the State of Israel

מזכיר

moderator

מר יאקוב כהן

Mr. Yacov Cohen

סגן מנהל המוזיאון

Deputy Director of the Museum

יום שני, 3 בנובמבר 2003
בשעה 7:30 בערב
רח' לוי אשכול 2, תל אביב-יפו

Monday, November 3, 2003
at 7:30 p.m.
2 HaLevi Ashkol St., Ramat Aviv, Tel Aviv

מוזיאון תל אביב

Museum of Tel Aviv

רח' לוי אשכול 2, תל אביב-יפו

2 HaLevi Ashkol St., Ramat Aviv, Tel Aviv

TURKISH CULTURAL CENTER

Cordially invites you to the opening of the exhibition

The Mystery of the Bosphorus :

Postcards from Istanbul and the Bosphorus, 1895 - 1914

Collection of Mr. Reha Keskintepe

In the presence of

H. E. Mr. Hilaryn Diride

Ambassador of the Republic of Turkey in Jordan

and

Mr. Reha Keskintepe

Deputy Director General, Ministry of Foreign Affairs, Turkey

Thursday, 7 October 2004,

at 18:00

Royal Cultural Center / Amman

2004'te Amman'da açılan serginin davetiyesi

The Embassy of Turkey and The Post Museum
Cordially invite you to the opening reception of the exhibitions

The Mystery of the Bosphorus

Vintage postcards of Istanbul, 1895-1914 from the personal collection of H.E. Mr. Reha Keskintepe

Istanbul The Imperial City

Photographs of People and Places from a Distant Past
A selection from the Sami and Inan Kuru Collection of the XIXth and early XXth century old Istanbul photographs

Tuesday, 26 February 2005 at 18:00 o'clock

TURKISH AIRLINES
TÜRK HAVAYOLLARI

POST MUSEUM
Büyükdere, 34060 Beşiktaş

Post Museum
Beşiktaş/Amman Post Building
Avenue number 511

Regent-Club
Tel: 06 11 1031 1
turkish.embassy@regent.com

2008'de Helsinki'de açılan serginin davetiyesi

Vanhoja postikortteja ja valokuvia

Istanbulista

Postikortit:

Suomen Turkin suurlähettiläs Reha Keskinen

Valokuvat:

Suna ja İnan Kıracın säätien Istanbulin tutkimuslaitos

27.2.-30.3.2008
Näyttely Postimuseossa

Helsingin pääpostitalo, Asema-aukio 5 H, Avoinna ma-pe 9-18, la-su 11-16.
www.posti.fi/postimuseo

posti

Helsinki”de Posta Müzesi’nde “Istanbulista” adıyla açılan serginin posteri,
2008

Özel bir kartpostal koleksiyonunun yurtdışında ses getirebilmesi için her şeyden önce konusunun ilgi ve merak uyandıracak nitelikte olması öngörülür. Bu açıdan İstanbul'un ulaştığı marka değeri şüphesiz en başta belirtilmelidir. Hiç şüphe yok ki, Boğaziçi dünyanın en güzel yerlerinin başında gelmektedir. İkinci olarak, Türkiye'nin yurtdışındaki Büyükelçiliklerinin bu sergiyi himaye ederek desteklemeleri başarılı tanıtım faaliyetinin gerçekleştirilmesinde belirleyici etmen olmuştur.

Otuzlu Yıllarda Yöresel Kartpostallar

Nejat Akar*

Bir kente gittiğimizde belleklerimizde sadece o günün görüntüleri yer eder. Yaşadığımız ya da ziyaret ettiğimiz kentlerin geçmişteki görüntüleri, geçmiş zaman kartpostallarıyla gözümüzün önüne gelir.

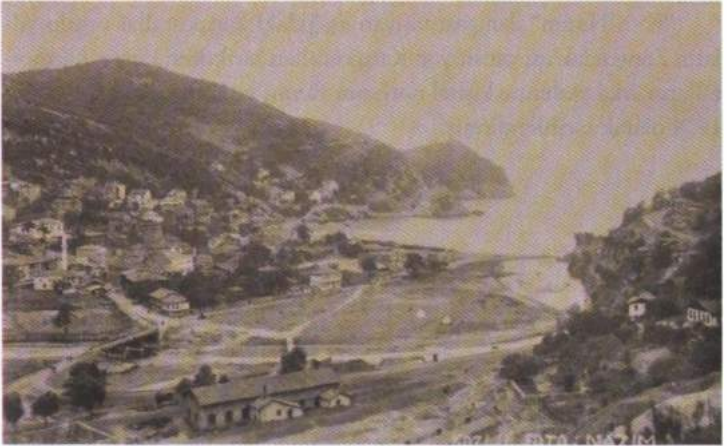
Zonguldak Örnekleri

“Foto Nazım” damgası taşıyan aşağıdaki kartpostallar otuzlu yılların Zonguldak’ını yansıtıyor. Kartpostalları biriktiren kimse, kartpostalların arka yüzlerine kişisel notlarını yazmış ve kartpostalları 1933 ve 1934 olarak tarihlendirmiş.

* Prof. Dr. Nejat Akar, TOBBETU Hastanesi, Pediatri Bölümü, Ankara.

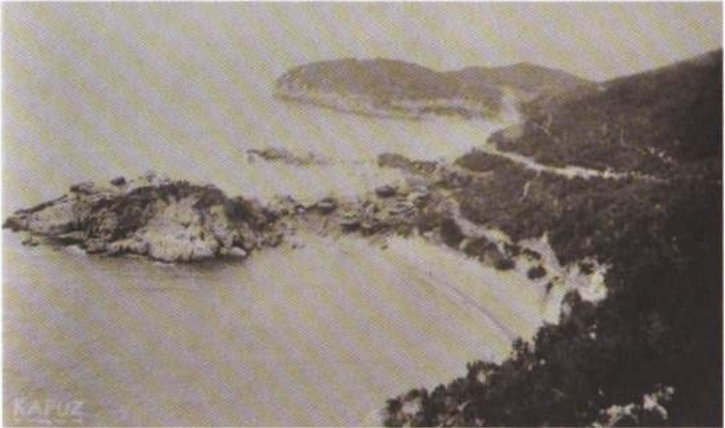
Kozlu Kömür İstasyonu, 29.1.1933 (14x9 cm)

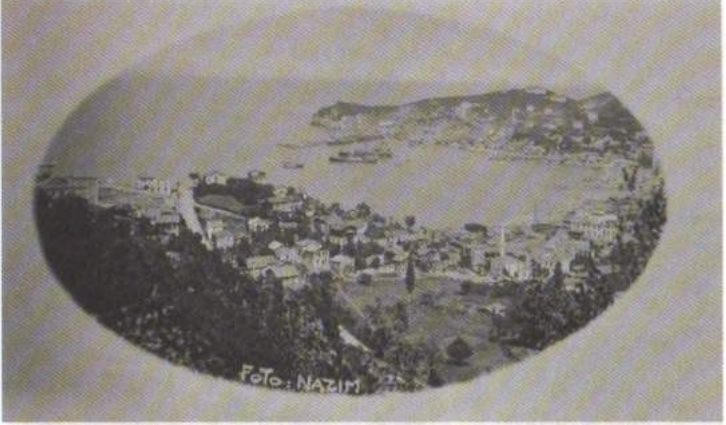
Kozlu Umumi Manzara, 29.1.1933 (14x9 cm)

Karadeniz Ereğlisinin Manzaralarından (14x9 cm)

Daima yıkanmağa gittiğimiz "Kapus" mevkisine bir nazar, 24.5.934 (14x9 cm)

Zonguldağın kuşbakışı manzarası, 10.1.934 (14x9 cm)

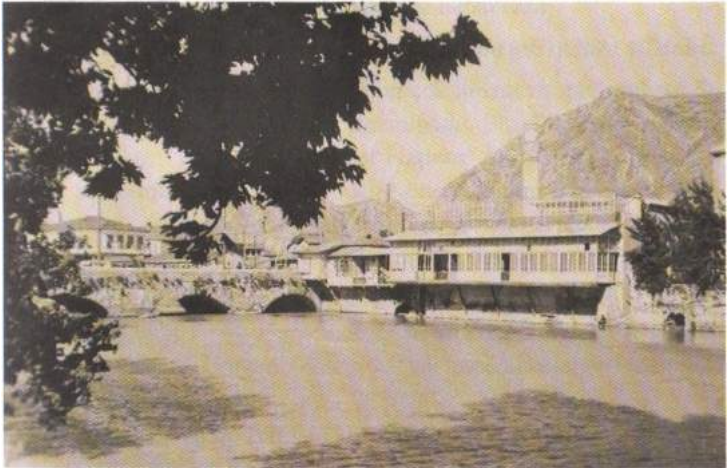

Zonguldağın gece manzaralarından, 29.1.933 (14x9 cm)

Zonguldak, "Üzülmez" tarafından bir manzara, 27.2.933 (14x9 cm)

Antakya Örneği

Kızına hitaben Antakya'dan Ankara'ya gönderilen bir kartpostal, Terrania markalı, 17.4.1940 tarihli arka yüzünde "Antakya'nın içinden geçen Asi nehri ve Köprüsü. Bir hatıra olarak sakla. Göreyim sizi eskisi gibi derslerinize çalışım. Gözlerinden öperim." yazısı mevcut (14x9 cm)

İzmir Örneği

Arka yüzünde “Bayramınızı kutlar, ellerinizden öperim,Yavuz, 2.7.1951”
yazısı mevcut (6x9 cm)

Bir Kartpostalda Yavuz'un Zonguldak Ziyareti

Nejat Akar*

Almanya bayrağıyla seyir halindeyken, boğazlardan geçtikten sonra Türk bayrağı çekilen “Yavuz” Türkiye tarihinde yeri olan çok önemli bir zırhlıdır. Yıllar içinde Türkleşen ve ismine türküler¹ bile yazılan Türkiye'nin bayrak gemisidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesini taşımış, uzun yıllar sonra parçalanmıştır. Günümüzde ise Deniz Müzesinde sadece bazı parçaları yer almaktadır.

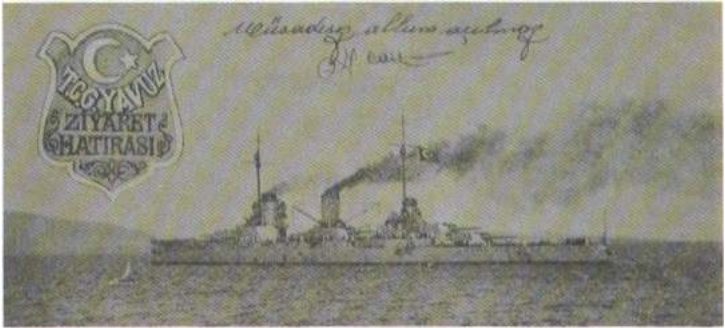
Otuzlu yıllar, Yavuz'u görmenin bile çok önemli olduğu yıllardır.

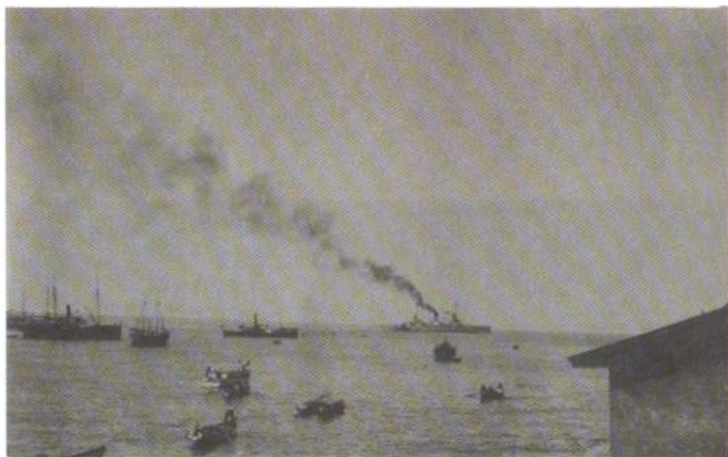
Yavuz, Cumhuriyet döneminde bir çok limanı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden birisi de Zonguldak limanıdır. Bir albümün açılış sayfasına konulan “TCG Yavuz Ziyaret Hatırası” kartpostalı (17x8 cm), albüm sahibinin bu ziyareti ne kadar önemsediğini gösteriyor. Aynı kartpostalın üzerinde 7.7.1939 tarihi, “Müsaadesiz albüm açılmaz” ibaresi ve “İ. Can” imzası bulunmaktadır.

İ. Can'ın tüm fotoğrafları incelendiğinde, Zonguldak ile birikim yaptığı görülmektedir. Fotoğraflar içinde Yavuz'un Zonguldak ziyareti için de dört adet 2 Eylül 1933'e tarihlenmiş 6x9'luk fotoğraf bulunmaktadır.

* Prof. Dr. Nejat Akar, Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Ekonomi Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

¹ Mesela, bir Karadeniz türküsü olan “Yavuz geliyor Yavuz” türküsünün sözleri şöyledir: Yavuz geliyor Yavuz (da) / Denizi yara yara / Kız seni alacağım (da) / Başına vura vura // Gemim geliyor gemim (de) / Vona burnundan beri / Kız Allahı seversen (de) / At başından çemberi.

Kartpostallar dar bir alana sığdırılmış görsel belgelerdir. Az şeyle çok şey anlatırlar. İlettikleri mesaj kolay algılanabilir bir özetdir. Gezip görülecek yerleri resmeden kartpostallar gönderildiği kimseleri de bu gezinin anılarına ortak eder. "Sen de burada olsaydın" veya da "bak ben neler gördüm" derler. Kartpostallar duygu yüklüdür, seni düşünüyorum, seni seviyorum anlamını taşırlar. Veya toplumu bir dava etrafında toplanmaya, taraf olmaya, destek vermeye davet ederler. Savaş dönemi propaganda kartpostalları, faaliyet duyurusu kartpostalları, yardım edin çağrısı yapan kartpostallar, kimliğimizin önder şahsiyetlerini ve mekanlarını tasvir eden kartpostallar bu türdendir. Kartpostallar zamanın seyrine kayıt düşen nesnelerdir.

www.kitabeviyayinlari.com

ISBN 978-605-9506-50-2

60 ₺

KİTABEVİ